

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**KERHÎ'NİN MUHTASAR'ININ
HANEFÎ MUHTASAR GELENEĞİNE ETKİSİ
-KUDÛRÎ'NİN MUHTASAR'ININ "İCÂRE" BÖLÜMÜ ÇERÇEVESİNDE-**

Yüksek Lisans Tezi

Orhan ENÇAKAR

İstanbul 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**KERHÎ'NİN MUHTASAR'ININ
HANEFÎ MUHTASAR GELENEĞİNE ETKİSİ
-KUDÛRÎ'NİN MUHTASAR'ININ "İCÂRE" BÖLÜMÜ ÇERÇEVESİNDE-**

Yüksek Lisans Tezi

ORHAN ENÇAKAR

Danışman: Prof. Dr. BİLAL AYBAKAN

İstanbul 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ORHAN ENÇAKAR'ın KERHİ'NİN MUHTASAR'ININ HANEFİ MUHTASAR GELENEĞİNE ETKİSİ -KUDÜRİ'NİN MUHTASAR'ININ "İCARE" BÖLÜMÜ ÇERÇEVESİNDE- adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.06.2013 tarih ve 2013/21-28 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi/...../.....
16 / 07 / 2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1.	Tez Danışmanı Prof. Dr. BİLAL AYBAKAN	
2.	Jüri Üyesi Doç. Dr. HASAN HACAĞ	
3.	Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. SAMİ ERDEM	

Özet

Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi -Kudûrî'nin Muhtasar'ının "İcâre" Bölümü Çerçevesinde-

Muhtasar fıkıh metinleri tüm mezheplerde olduğu gibi Hanefî mezhebi fıkıh tedrisinde de önemli bir yere sahiptirler. Mezheb imamlarından tevarüs edilen zengin ve geniş "mezheb birikiminin" kısa ve öz olarak tek bir metinde toplanmış olması sebebiyle tedris faaliyetlerinde tercih sebebi olan muhtasarlar, belli bir dönem sonra "mezheb birikiminin" sonraki nesillere aktarılmasında birinci el kaynaklar haline gelmişlerdir. Bu tezde Hanefî mezhebinde ilk muhtasar müelliflerinden biri olan Irak Hanefî fukahasının merkezî şahsiyeti Kerhî'ye ait *Muhtasar* isimli eser incelenmiştir. Eserin Hanefî muhtasar geleneği içindeki yeri ve önemini tespit amacıyla sözkonusu eser ile yine aynı bölgeden Kerhî'nin üçüncü kuşak talebeleri içinde yeralan Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı şekil ve muhteva açısından icâre bölümü üzerinden karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırılma sonucunda Kudûrî'nin –klasik dönem muhtasarları üzerinde etkili olan- *Muhtasar*'ını telif ederken Kerhî'nin *Muhtasar*'ından istifade ettiği, böylece Kerhî'nin, Hanefî mezhebi muhtasar geleneğinin oluşumunda Kudûrî üzerinden dolaylı bir etkiye ve bu gelenek içinde önemli bir yere sahip olduğu neticesine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kerhî, Kudûrî, Muhtasar, Hanefîlik

Abstract

The Impact of Karkhî's Mukhtasar on the Hanafi Tradition of Abridgements -with Special Reference to the Chapter of "Ijâra" in Qudûrî's Mukhtasar-

Concise texts in fiqh (*mukhtasar*) have an important role in Khanafi jurisprudential teaching as they are in all the mazāhib. Mukhtasar's that have been preferred in the teaching because of the fact that they are the short and concise form of "the mazhab accumulation", after a certain point in history became the primary sources in conveying "the mazhab accumulation" to the following generations. In this thesis, as a central figure among the Khanafi fukaha of Iraq and as one of the first mukhtasar authors, Kerhî's *Mukhtasar* is studied. In order to ascertain the place and time importance of his work among the mukhtasar tradition, from the same region, one of Kerhî's third generation student, Qudûrî's *Mukhtasar* is also studied and compared with Kerhî's in terms of their *ijarah* sections. As a result of this comparison, it is concluded that Qudûrî had benefited from Kerhî's *Mukhtasar* and by this way, it is seen that Kerhî had an indirect impact on the formation of the mukhtasar tradition in the Hanefî mazhab and had an important place in this tradition by means of Qudûrî.

Keywords: Karhî, Qudûrî, Mukhtasar, Khanafiyyah

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ	IV

GİRİŞ

I. KONU.....	VII
II. YÖNTEM ve KAYNAKLAR	VIII

BİRİNCİ BÖLÜM HANEFÎ MEZHEBİ MUHTASARLARI

I. HANEFÎ MEZHEBİ MUHTASARLARI	2
II. MUHTASARLARIN TANITIMI	5
A) Teşekkül Dönemi Muhtasarlari	5
1. Muhtasaru't-Tahâvî.....	5
2. el-Kâfî	7
3. Muhtasaru'l-Kerhî.....	10
B) Klasik Dönem Muhtasarlari	11
1. Muhtasaru'l-Kudûrî	12
2. Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye.....	14
3. el-Muhtâr li'l-fetvâ	15
4. Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn	16
5. Kenzü'd-dekâik.....	17
C) Mezheb İçinde Etkili Olan Diğer Muhtasarlari	21
1. Tuhfetü'l-fukahâ	21
2. Bidâyetü'l-mübtedî	24
3. Gururü'l-ahkâm.....	25
4. Mülteka'l-ebhur.....	27
5. Tenvîru'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr	28
D) Klasik Dönem Muhtasarlari Soyağacı	31

İKİNCİ BÖLÜM
KERHÎ ve MUHTASAR'I

I. KERHÎ'NİN HAYATI.....	34
A) Hocaları.....	35
B) Talebeleri	38
C) İlmi Kişiliği.....	44
D) Eserleri	50
II. “MUHTASAR”I.....	53
A) “ <i>Muhtasar</i> ” Üzerine Yapılmış Çalışmalar ve Hakkında Söylenenler:	53
1. “ <i>Muhtasar</i> ” Üzerine Yapılan Çalışmalar	54
2. “ <i>Muhtasar</i> ” Hakkında Söylenenler	55
B) Eserin Muhtevası	56
1. Eserin Sistematiği.....	56
2. Muhteva Analizi.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KERHÎ-KUDÛRÎ
İCÂRE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMA

I. KERHÎ-KUDÛRÎ: ŞEKİL AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA	75
II. KERHÎ-KUDÛRÎ: MUHTEVA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA	77
A) Deliller: Ayet, Hadis ve Âsâr Zikredilmesi	77
B) Tarif	78
C) Taksim	82
D) Şartlar	82
E) Hükümler	83
F) Fâsit İcâre Akitleri	99
G) Akdin Sona Erdirilmesi (Fesih)	100
SONUÇ.....	105
EKLER	108
KAYNAKÇA	116

KISALTMALAR

a.mlf. :	Aynı Müellif
a.g.e. :	Adı Geçen Eser
b. :	İbn, bin
bk. :	Bakınız
DİA :	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Kol. :	Koleksiyon
Krş. :	Karşılaştırınız
Ktp. :	Kütüphanesi
MÜİFD:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Nr. :	Numara
Nşr. :	Neşreden
s. :	Sayfa
TALİD:	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
Thk. :	Tahkik
Trc. :	Tercüme
Ts. :	Tarihsiz
Vb. :	Ve benzeri
Vd. :	Ve devamı
Vr. :	Varak
Y.y. :	Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Hanefî mezhebinin teşekkül sürecini tamamladığı kabul edilen IV/X. Asrın ilk yarısına kadar geçen süre içerisinde mezheb içi fıkıh tedrisi mezheb imamlarından nakledilen ve genel olarak zâhir ve nâdir rivaye olarak bilinen çok geniş bir birikim üzerinden sürdürülmüştür. Bu dönemden itibaren mezheb imamlarının fıkıhın temel konularındaki görüşlerini bir araya getirip ihtilafli konularda tercihlerde bulunulan muhtasar metinler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu muhtasarlar ya bizzat mezheb imamlarının görüşlerinin yer aldığı kitapların ihtisar edilmesiyle vücut bulmuş ya da hem mezheb imamlarının hem de daha sonra gelen mezheb ulemasının görüşlerini içerecek şekilde yeniden tertip edilerek telif edilmişlerdir. Mezheb imamlarından tevarüs edilen tüm fikhî birikimin gözden geçirilmesiyle oluşturulan bu muhtasar metinlerle mezheb içi fıkıh tedrisi yeni bir döneme girmiştir. Bu döneme kadar mezheb imamlarının eserlerinin rivayet edilmesiyle gerçekleştirilen fıkıh tedrisi yeni dönemde daha çok bu muhtasarlar üzerinden devam ettirilmiştir. Üzerlerine yapılan şerh ve haşiye çalışmalarından da anlaşıldığı üzere bu muhtasarlar yeni dönemde tedris faaliyetlerinin merkezî metinleri haline gelmiştir.

Bu çalışma, Hanefî mezhebinin ilk muhtasarlarından biri olan Kerhî'nin *Muhtasar*'ının mezhebin klasik dönem muhtasarları üzerindeki etkisini bir bölüm üzerinden de olsa görebilmeye ve böylece Hanefî muhtasar geleneğinin oluşumunda Kerhî'nin yeri hakkında az da olsa fikir edinmeye yönelik bir çabanın ürünüdür. Kerhî'nin *Muhtasar*'ının hâlâ kayıp olması ve günümüze kadar gelebilen Kudûrî şerhinin içinden metni tespit etmenin pek mümkün olmaması çalışmanın zorlaşması ve metnin belli bir bölümüyle sınırlı kalması neticesini doğurmuştur. İslam dünyasındaki yazma eserlerin katalogları neşredildikçe birçok kayıp yazma eser gibi Kerhî'nin *Muhtasar*'ına da ulaşılabileceğini ümit ediyoruz. Eserin ortaya çıkması durumunda Kerhî'nin Hanefî muhtasar geleneği içindeki yeri ve önemi çok daha iyi tespit edilebilecektir.

Bu çalışmanın oluşmasında emeği geçen birçok kişi bulunmaktadı. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Özellikle üzerimde hakkı bulunan hocalarıma, gösterdiği anlayış, yaptığı katkılar, teşvik ve yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Eyyüp Said Kaya'ya, eleştiri ve katkıları için tez danışmanım Prof. Dr. Bilal Aybakan'a, Yrd. Doç. Dr. Sami Erdem ve Doç. Dr. Hasan Hacak'a, çalışmada kullanılan bazı önemli kaynakların temininde yardımcı olan Doç. Dr. Tuncay Başoğlu'na, Araştırmacı Yetiştirme Programı (AYP) dâhilinde sağlamış oldukları imkânlardan dolayı İSAM yöneticilerine ve çalışanlarına, karşılıklı müzakerelerimizde yaptığı katkıları için değerli dostum Okan Kadir Yılmaz'a, yine katkılarından dolayı Muhammed Usame Onuş ve Abdurrahman Bulut'a ayrıca teşekkür ediyorum.

Orhan Ençakar
Temmuz 2013, Üsküdar

GİRİŞ

I. KONU

Hanefî mezhebinin teşekkül sürecini tamamladığı kabul edilen IV./X. asrın ilk yarısında kaleme alınan muhtasar metinlerin mezheb tarihinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Nitekim mezheb imamı tarafından yazılmış fıkıh kitaplarının söz konusu asırdan itibaren özellikle tedris alanlarındaki merkezi konumlarını bu metinlere terk ettikleri söylenebilir. Örneğin, Şeybânî'nin *Kitabu'l-asl* isimli eserinin bir ihtisarı olan Hâkim eş-Şehîd'in (334/945) *Kâfi*'si Mâverâünnehir'de *el-Asl*'in yerini alacak kadar etkili olabilmiştir. Bu dönemin önemli metinlerinden biri de fikhî faaliyetlerini Bağdat'ta sürdürmüş olan Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin (340/951) *Muhtasar*'ıdır.¹ Bu muhtasar için, kitabın şarihlerinden Kudûrî (428/1037), Kerhî'nin talebesi Ebu Ali eş-Şâşî'den (344/955) nakille "Bu kitabı ezberleyen, ashabımızın [mezhebi] en iyi hıfzedeni, anlayan da ashabımızın [mezhebi] en iyi anlayanı olur" demektedir.² Adı geçen iki metinle birlikte Ebu Cafer et-Tahâvî'ye ait (321/933) *Muhtasar* Hanefî mezhebi içinde kendilerine en çok atıf yapılan ilk muhtasarlardır. Dolayısıyla bunlar mezhebi temsil kabiliyeti yüksek metinler olarak nitelenebilir.

Kendinden sonraki fûru metinleri üzerinde Kudûrî'ye ait *Muhtasar*'ın etkisi tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açıktır. Kudûrî'nin Kerhî'nin üçüncü kuşak talebelerinden olması, onun *Muhtasar*'ı üzerine şerh yazması ve bu şerhin başında yukarıda zikrettiğimiz övgüleri aktarması kendi *Muhtasar*'ını oluştururken Kerhî'den etkilenmiş olması ihtimalini gündeme getirmektedir. Hanefî mezhebi usûl-i fıkıh anlayışının oluşumunda önemli çalışmaları ve etkisi olan Kerhî, acaba muhtasar geleneğinin oluşumunda da aynı derecede etkili olmuş mudur? Bugün elimizdeki mütedavil metinler bu üç muhtasardan daha çok hangisinin etkisi altında kalmıştır? Bu sebeple teşekkül dönemine ait mezkûr üç metnin kendisinden önceki fıkıh birikimini sonrasına nasıl yansıttıkları ve

¹ "Muhtasar" kelimesi tez boyunca çok sık olarak tekrar edildiğinden kelimenin başında bulunan "el" takısı okumada kolaylık için kaldırılmıştır.

² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93 vr. 0b.

özellikle de daha sonra oluşan meşhur metinler üzerinde ne kadar etkili oldukları tespit edilerek bu üç metnin Hanefî mezhebi içerisindeki yeri, önemini ve etkisinin ortaya çıkarılması Hanefî fıkıh tarihi açısından önem arz etmektedir. Fakat tüm bu soruların cevabını bulmak bir tezin sınırlarını fazlasıyla aştığı için bu çalışmada mezkûr metinler içerisinde günümüze sadece Kudûrî şerhiyle gelebilen Kerhî'nin *Muhtasar*'ı incelenecektir. Diğer iki metin üzerinde bu amaca yönelik yapılacak çalışmalar Hanefî fıkıh mirasının daha iyi anlaşılmasına ve böylece mezhebin meşhur metinleri hakkında daha sağlıklı bir bakış açısı elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

II. YÖNTEM ve KAYNAKLAR

Kerhî'nin *Muhtasar*'ının Hanefî muhtasar geleneği içindeki en önemli metin olan Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı üzerinde şekil ve muhteva açısından etkisi olup olmadığını araştırıldığı bu tezin, birinci bölümünde Hanefî mezhebinde mütedavil olan muhtasarlar hakkında kaynaklarını tespite yönelik bilgiler verilerek muhtasarlar şekil, muhteva ve üslup açısından “teşekkül dönemi” ve “klasik dönem” diye ikiye ayrılmıştır. “Teşekkül dönemi muhtasarları” başlığı altında Tahâvî, Kerhî ve Hakim eş-Şehîd'in muhtasarları, “klasik dönem muhtasarları” başlığı altında ise bazen “mutun-i erbaa” bazen de “mutun-i selâse” adıyla mezhep içinde meşhur olan beş metin; Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı, *Vikâye*, *el-Muhtâr*, *Kenz* ve *Mecmau'l-Bahreyn* hakkında bilgi verilmiştir. Mezhep içinde bunlar dışında meşhur ve mütedavil olan *Tuhfetü'l-fukâhâ*, *el-Hidâye*, *Gurerü'l-hükkâm*, *Mülteka'l-ebhâr* ve *Tenvîru'l-ebâr* hakkında da kaynaklarına yönelik bilgi verildikten sonra tüm bu muhtasarların arasındaki kaynak ilişkisine göre yapılmış bir şema ile birinci bölüm tamamlanmıştır. Muhtasarların tanıtımında Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-zunûn*'u gibi klasik kaynaklarda yer alan bilgilerin yanında bu eserler hakkında yazılmış ansiklopedi maddeleri, yine bu eserlerin tahkiki neşirlerinin başlarında nâşir tarafından nüshaların incelenmesi ve metnin tahkiki esnasında yapılan tespitler ve bu muhtasarlar üzerine yapılan şerhlerde şarihlerin verdiği malumattan da istifade edilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Kerhî'nin hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri, ilmî faaliyetleri ve özellikle de *Muhtasar*'ı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun için de tarih ve tabakat

kitaplarından ayrıca modern literatürde Kerhî veya onun yaşadığı dönemle ilgili çalışmalardan istifade edilmiştir. Kerhî'nin hayatıyla ilgili olarak kullanılan klasik kaynaklar genellikle iki esere dayanmaktadır. Bunlardan birincisi Kerhî'nin üçüncü kuşak talebeleri arasında yer alan Hanefî fakihî Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ali es-Saymerî'nin³ (436/1045) *Ahbaru Ebi Hanife ve Ashâbih* isimli eseridir. Diğeri ise Kerhî'nin talebesi Ebu Abdullah el-Hüseyn b. Ali el-Basrî'den⁴ (369/979) kelimeler dersleri almış olan “Basra Mutezilesi'nin ünlü kelimeci” Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed'in⁵ (415/1025) *Tabakatâtü'l-Mutezile*'sidir. Bu iki eser Kerhî'nin iki ayrı yönü hakkında birinci elden bilgiler içermektedir. Saymerî, Kerhî ve talebelerinin sadece fikhî yönüne atıfta bulunurken Kâdî Abdülcebbar, daha çok kelimeler ve Mutezileyle ilgili yönlerini öne çıkarmıştır. Diğer kaynaklar ise genelde bu ikisinden faydalanarak bilgi aktaran Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ı, Kureşî'nin *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*'si gibi tarih ve tabakat kitaplarıdır. Bununla birlikte Kerhî, hocaları ve talebeleri hakkında modern kaynaklarda yer alan bilgilerden ve ansiklopedi maddelerinden de istifade edilmiştir. Özellikle de IV/X. Asırda Irak Hanefîleri ve Kerhî'nin tahric çalışmaları hakkında Eyyüp Said Kaya'nın *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl* isimli doktora tezinin ve yine bu dönemdeki Irak Hanefîlerinin usûl ve itikada dair itizâlî görüşleri hakkında da Şükrü Özen'in *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası* isimli doçentlik tezinin ilgili bölümleri tezde istifade edilen çalışmalar arasında yer almıştır.

Heysem Hazne'nin Hanefî usûl-i fikhînin gelişimini ele alan *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi el-Hanefî* isimli çalışması da tıpkı Özen'in çalışmasında olduğu gibi Irak Hanefî meşâyihî ile Semerkant Hanefî meşâyihî arasında vuku bulan ihtilafların birçoğunun altında Irak Hanefî meşâyihînin itizâlî görüşlerinin yattığını gösteren diğer önemli bir çalışma olup araştırmada bu çalışmadan da istifade edilmiştir.⁶

Tezin üçüncü bölümünde ise Kerhî'nin *Muhtasar*'ı ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının icâre bahisleri şekil ve muhteva açısından karşılaştırılmıştır. Kerhî'nin *Muhtasar*'ının kayıp

³ Hayatı ve eserleri için bk. Tuncay Başoğlu, “Saymerî, Hüseyin b. Ali”, *DİA*, XXXVI, 215.

⁴ Hayatı ve eserleri için bk. Şerafettin Gölcük, “Ebu Abdullah el-Basrî”, *DİA*, X, 84.

⁵ Hayatı ve eserleri için bk. Metin Yurdagür, “Kâdî Abdülcebbar”, *DİA*, XXIV, 103.

⁶ Heysem Hazne, *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi el-Hanefî*, s. 189-450.

olan metnine ulaşabilmek için Süleymaniye Kütüphanesi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının internet sitesi ve yurt dışında bulunan bazı kütüphanelerin internet sitelerinden ve çeşitli katologlardan yapılan araştırmalardan bir sonuç alınamamıştır. Bu sebeple kitabın şekil ve muhtevası hakkında bilgi edinebilmek için tezde *Muhtasar*'ın günümüze ulaşmış olduğu bilinen Kudûrî tarafından yapılmış şerhinin yazma nüshaları ve bu şerh üzerine yapılmış çalışmalar kullanılmıştır. Fakat yine de Kerhî'nin *Muhtasar*'ının metnini tam olarak tespit mümkün olmamaktadır. Zira Kudûrî şerhte kendi ifadeleriyle Kerhî'nin ifadelerini birbirinden tam olarak ayırt etmiş değildir. Kudûrî şerhte, Kerhî'nin *Muhtasar*'ındaki ifadelerini kaydederken bazen “Kâle Ebu'l-Hasen” kalıbını kullansa da, Kerhî'nin ifadelerinin nerede bittiğini açıkça gösteren bir terim yahut işaret kullanmamıştır. Sadece bir takım karineler ve diğer kitaplarda Kerhî'nin *Muhtasar*'ından yapılan nakiller sayesinde şerhe konu olan metnin bazı bölümleri belirlenebilmektedir. Ayrıca Kudûrî'nin metni şerh ederken Kerhî'nin ifadelerini kısalttığı bazen de manen aktardığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple şerhin içinde Kerhî'ye ait orijinal ifadelerin hepsinin tespiti imkansıza hale gelmektedir. Mezkûr problemden dolayı *Muhtasar*'ın muhteva açısından incelenmesinde daha çok Kudûrî'nin şerhi üzerine yapılan doktora çalışmalarından Abdulmuhsin b. Abdullah'ın tahkik ettiği kısımdan “icâre” bölümü esas alınmıştır. Zira kendisinin Kudûrî'nin “Kâle Ebu'l-Hasen” ifadeleriyle yetinmeyip diğer fıkıh kitaplarının Kerhî'nin *Muhtasar*'ından yaptığı nakilleri de değerlendirerek *Muhtasar*'ın metnini belirleme noktasında azami gayret sarf ettiği ve bunda büyük çapta başarılı olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Kudûrî'nin bu şerhinin “siyer” bölümü Türkiye'de yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁸

Tezin üçüncü bölümünde Kerhî'nin *Muhtasar*'ı ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının icâre bölümleri arasında şekil ve muhteva açısından yapılan karşılaştırmayla iki muhtasar arasındaki benzerlikler ve böylece Kerhî'nin Kudûrî üzerinden Hanefî muhtasar geleneği içindeki yeri ve etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. Ele alınan konularda mezhebin diğer

⁷ Abdulmuhsin b. Abdullah, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî li-Ebi'l-Hüseyn el-Kudûrî min evveli kitâbi'l-icârât ilâ âhiri kitâbi'-rehn*, (Doktora Tezi), s. 8/ç, Muhammed b. Suud Üniv. Riyad 1429.

⁸ Necmeddin Güney, “*Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî isimli eserinin 'Siyer' Bölümünün Edisyon Kritiği*” (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2006.

meşhur metinlerine de bakılmıştır. Karşılaştırma sonrasında varılan neticelerin yer aldığı bir sonuç kısmıyla tez sona erdirilmiştir.

Kerhî Üzerine Yapılan Müstakil Çalışmalar

Kerhî'nin fıkıh usulüne dair görüşleri hakkında yapılmış ikisi arapça, birisi Türkçe üç müstakil çalışma bulunmaktadır.

Bunlardan birincisi, Hüseyin Halef el-Cebûrî tarafından telif edilen *el-Akvâlî'l-Usûliyye li'l-İmam Ebi'l-Hasen el-Kerhî*⁹ isimli Kerhî'nin fıkıh usulüne dair bazı görüşlerinin bir araya toplanmasından ibaret olan bir çalışmadır. Birçok meselede Kerhî'nin zikretmediği delilleri de onun deliliymiş gibi zikrettiğini söyleyen müellif¹⁰ bu şekilde delillerden hangisinin gerçekte Kerhî'ye ait olduğu konusunda okuyucuyu şüpheyeye düşürmektedir. Zira zikrettiği delillerin birçoğunda kaynak vermemektedir. Ayrıca görüşler zikredilirken Irak Hanefî meşayihî ile Semerkant Hanefî meşayihî arasındaki ihtilaflar ve bu ihtilafların bazılarının temelinde yatan Irak meşayihinin itizalî görüşlerine de hiçbir şekilde atıf yapılmaması meseledeki ihtilafın mücerret bir görüş ayrılığıymış gibi algılanmasına sebebiyet veren yanıltıcı bir sonuç doğurmuştur.

Kerhî'nin fıkıh usulüne dair görüşleri hakkında hazırlanmış ikinci bir çalışma *Ebu'l-Hasen el-Kerhî ve Ârâuhu'l-Usûliyye* ismiyle 1993 yılında Muhammed b. Suud Üniversitesi, Şerîa Fakültesinde hazırlanmış bir doktora tezidir. Bu tezin sadece fihristine ulaşabildik. Fihristten anlaşıldığı kadarıyla Kerhî'nin usûle dair mevcut tüm görüşleri cumhurun görüşleriyle karşılaştırılıp aralarında tercih yapılmıştır. Yine fihristten anlaşıldığı kadarıyla bu eserde de Kerhî'nin fıkıh usulüne dair farklı görüşlerinin altında yatan sebepler üzerinde durulmamıştır.¹¹

Kerhî'nin fıkıh usulüne dair yapılan üçüncü bir çalışmada Sefer Şeker'in yüksek

⁹ Hüseyin Halef el-Cebûrî, *el-Akvâlî'l-Usûliyye li'l-İmam Ebi'l-Hasen el-Kerhî*, Mekke, 1989

¹⁰ Cebûrî, *a.g.e.* s. 6.

¹¹ Kitabın fihristine 02 Mayıs 2013 tarihinde <http://www.islamfeqh.com/kshaf/list/ViewRasaelDetails.aspx?RasaelID=1430> adresinden erişilmiştir.

lisans tezi olarak hazırladığı *Cessâs'ın Eserleri Çerçevesinde İlk Dönem Haneî Hukukçusu Kerhî'nin Fıkıh Yöntemi* isimli çalışmasıdır.¹² Bu çalışmanın birinci bölümünde Kerhî ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. “Kerhî'nin Delil Anlayışı” başlıklı ikinci bölümde, Kerhî'nin Kur'ân, sünnet, icma, kıyas gibi konulardaki görüşleri ele alınmıştır. “Kerhî'nin istinbat metodu” başlıklı üçüncü bölümde ise lafız meseleleri, deliller arası taaruzu giderme yolları ve icihad ve taklide dair konularda Kerhî'nin görüşleri incelenmiştir. Tezin sonunda Kerhî'nin kendisine has farklı görüşlerinin bir tablosu verilmiştir.¹³

¹² Selçuk Üniversitesi, Konya 2005.

¹³ Şeker'in bu görüşler içerisinde vermiş olduğu Kerhî'ye göre “meşhur haberi inkâr edenin küfür işlemiş olması” (s. 76) kaynak olarak gösterdiği (s. 22) Cessâs'ın *el-Fusûl* isimli eserinde yer alan bilgilerle uyuşmamaktadır. (bk. Cessâs, *el-Fusûl*, II, 345) Zira Cessâs orada sadece hocası Kerhî'den Ebu Yusuf'un mestler üzerine meshin mütevatir olduğunu söylediğini, nakletmektedir. Cessâs mütevatir haberden bahsettiği yerde de Ebu Yusuf'un bu sözünden hareketle mütevatirin sıhhati istidlalle bilinen ikinci bir kısmı daha olması gerektiğini söyler. Zira mestler üzerine meshin, sıhhati zarureten bilinen mütevatir türünden olmadığını dile getiren Cessâs ardından İsa b. Ebân'ın bu kısmı tevatürden saymadığını ona göre sadece zarurî ilim bildiren haberlerin tevatür ifade ettiğini aktarır. (bk. Cessâs, *el-Fusûl*, III, 48) Aynı sayfanın sonunda İsa b. Ebân'dan nakille İbn Abbas, Hz. Âişe ve Ebu Hureyre'nin mestler üzerine meshi inkâr ettiklerini ve bu konuda hata ettikleri; fakat herhangi bir dalalet ile suçlanmadıklarını sadece bu icihadlarında bir günaha düşmüş olmalarından korkulduğunu bildirir. (bk. Cessâs, *el-Fusûl*, III, 48-9) Şeker'i bu konuda diğer kaynak olarak gösterdiği İbn Emir Hâcc ve Cebûrî'nin yanılmış olması muhtemeldir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HANEFÎ MEZHEBİ MUHTASARLARI

Bu bölümde Hanefî mezhebi tarihinde meşhur ve mütedavil bazı muhtasarların kaynaklarını tespiti yönelik bilgiler verilerek Kerhî'nin Hanefî muhtasar geleneğine etkisini tespit sadedinde yapılacak karşılaştırma öncesinde mezheb içinde etkili olan muhtasarlar kaynakları yönünden tanıtılmaya çalışılmıştır.

I. HANEFİ MEZHEBİ MUHTASARLARI

Hanefî mezhebi tarihinde muhtasarların¹⁴ ortaya çıkışı IV/X. asrın başına denk gelmektedir. Mezhebin “teşekkülünün gerçekleştiği dönem”¹⁵ olarak nitelendirilen bu asrın ilk yarısında vefat eden Tahâvî (321/933), Hâkim eş-Şehîd (334/944) ve Kerhî'nin (340/951) telif ettikleri eserler mezhebin ilk muhtasarları olarak kabul edilir.¹⁶

Kaya'ya göre: “IV/X. asrın ilk yarısına denk gelen bu tabakadaki Hanefî fakihlerinin çalışmaları mezhebin teşekkül sürecinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Bu tabakada oluşturulan muhtasarlar, fıkha ait temel meselelerin hükümlerini bir

¹⁴ “Sözlükte “bel” manasındaki “hasr” kökünün “iftial” kalıbından türemiş bir sıfatı olan muhtasar “kısaltılmış, özetlenmiş” anlamına gelmektedir. Kelime, hacimli bir eserin özetlenmiş şekli için olduğu gibi bir konunun ana hatlarıyla kısaca yazılmış şekli için de kullanılır.” (bk. İsmail Durmuş, “Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 57) Bu çalışmada fıkıh ilmiyle alakalı olarak kullanacağımız “muhtasar” kavramı daha çok “mezhep imamı ve talebelerinin tüm fikhî mesaisinin (“mezhep birikimi”) bir değerlendirmeye tabi tutulup tercihlerin yapıldığı fikhin temel konularını kapsayan eser” anlamında kullanılmıştır. (bk. Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl*, s. 99-100) Zira Hanefî mezhebiyle alakalı olarak burada zikredilecek muhtasarlardan sadece iki tanesi (Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'si ve Burhânu's-şerîâ'nın *Vikâye*'si) kelimenin sözlük anlamına tetâbuk eden hacimli bir eserin özetlenmiş halidir. Diğer muhtasarlar ise yukarıda verdiğimiz tarifi özelliklerini yansıtmaktadır.

¹⁵ Kaya, *a.g.e.* s. 99-100.

¹⁶ Kaya, *a.g.e.* s. 176. Hanefî mezhebi literatüründe bu devirden bir asır kadar önce İsam b. Yusuf (210/825) tarafından telif edilmiş bir muhtasar bulunmaktadır. Eser mevcut olmamakla birlikte kaynaklarda ondan yapılan bazı nakiller vardır. (Mesela bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, I, 161, 294; Burhâneddîn İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, II 590, V/636, VI/303, VII/511-12, IX, 126, XI/17-8, 46; Kâdîhân, *el-Fetâvâ*, III, 156). İsam b. Yusuf'un birçok konuda Ebu Hanife'ye muhalefet ettiği bilinmektedir. (bk. Semerkandî, *Uyûnu'l-mesâil*, s. 224) Kendisi bu ihtilafları sebebiyle -diğer muhtasarlara nispeten daha erken bir dönemde- içinde kendi görüşlerinin de yer alacağı bir muhtasar yazma ihtiyacı hissetmiş olabilir.

araya getirmenin ötesinde bir öneme sahiptirler. Zira Ebu Hanife ve talebelerinin tüm fikhî mesaisini kapsayan ilk çalışmalar olma özelliğine sahip bu muhtasarlarda, “mezheb birikimi” değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve tercihlerde bulunulmuştur.”¹⁷

Teşekkül dönemine ait bu muhtasarlar içinde yer alan mesail -sahiplerinin yetkinlikleri ve mezheb imamlarının görüşlerine vukûfiyeti sayesinde- “Usûl”¹⁸ ve “Zâhir rivaye”den¹⁹ sayılacak kadar güven oluşturmuştur.²⁰

VI/XII. yüzyılın sonundan itibaren ortaya çıkan klasik dönem muhtasarlarıyla ilgili olarak da: “Bu muhtasarların daha önce görülmedik derecede etkili olup hem fıkıh eğitimi ile fetva ve kaza faaliyetlerinin merkezî metinlerini, hem de ilmihal bilgisi, fıkıh kültürü ve idarî uygulamaların temel kaynaklarını oluşturdukları” ifade edilmektedir.²¹

Söz konusu VI/XII. asır ve sonrasında muhtasarlara yönelik teveccühün artışıyla birlikte Hanefî mezhebinde çeşitli muhtasarlar kaleme alınmışsa da, bunların özellikle dördünün belirli bir asır ve bölgeyle sınırlı kalmayarak, fıkıh tedrisinde hâkimiyet kazandıkları anlaşılmaktadır. Bu muhtasarlar "Mutûn-i erbaa" diye anılan; *Vikâye*, *el-*

¹⁷ Kaya, *a.g.e.* s. 176-77.

¹⁸ Mesâilu'l-usûl: Hanefî mezhebinde Ebu Hanife'nin meclisinde okunup kayda geçilen ve daha sonraları Şeybânî tarafından yeniden düzenlenerek *el-Asl* isimli kitap içerisinde bize kadar gelen meselelere verilen isimdir. Nitekim kaynaklarda Ebu Hanife'nin meclisinde tartışılan meselelerin Ebu Yusuf tarafından kayda geçirildiği ifade edilirken “Ebu Yusuf tüm ‘usûl’ü kayda geçmiştir” (أثبت الأصول كلها) ifadesi yer almaktadır. (Bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93 vr. 0b) Yine bazı âlimler hakkında söylenen: “*Usûl*, *Câmiayn* ve *Nevâdir*'i bilirdi”, “*Usûl* ve *el-Câmiu'l-kebîr*'den bazı meselelere tenkidî vardı”, “Hişam'ın rivayetlerinde çelişki olduğu için *Usûl*'ün onun rivayetinden okunmasını istemezdi” (Bk. Saymerî, *a.g.e.* s. 162, 164, 173) gibi ifadeler bize *Usûl*'ün yukarıda verdiğimiz anlamda kullanıldığını göstermektedir. Bu anlamıyla *Usûl Zâhir rivaye*'den olmakla birlikte *Zâhir rivaye* kitaplarından sadece *el-Asl*'i ifade eder. Buna göre tüm *Usûl* mesaili *Zâhir rivaye*'dendir; ama her *Zâhir rivaye Usûl*'den değildir.

¹⁹ *Zâhir rivaye*: Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (189/805) tarafından kaleme alınan ve Hanefî mezhebinin kuruluş dönemi temel görüşlerini ihtiva eden beş eserin (*el-Asl*, *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebîr*, *es-Siyerü'l-kebîr* ve *ez-Ziyâdât*) ortak adı. Bk. Eyyüp Said Kaya, “Zâhirü'r-rivâye”, *DİA*, (yayın aşamasında), *Zâhir rivaye* eserleri arasında sayılan *es-Siyerü's-sağîr*'in *el-Asl*'in içinde yer alandan farklı bir eser olmadığı konusunda bk. Abdulkadir Yılmaz, *Hanefî Mezhebinin Rical ve Kitabiyatına Dair Bazı Tetkikat*, Rihle Dergisi, yıl 3, sayı 12, Nisan-Haziran 2011.

²⁰ Mercânî, *Nâzûratu'l-Hak*, s. 174-75.

²¹ Kaya, “Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 61.

Muhtâr, Kenz ve Mecmau'l-Bahreyn isimli eserlerdir. Mezkûr muhtasarlar "Mutûn-i selâse" adıyla üç tane olarak da belirlenmiştir. Mutûn-i selâse'nin ikisi "erbaa"da yer alan; *Vikâye, Kenz*, diğeri ise klasik dönemin model metni olarak kabul edebileceğimiz Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıdır.²²

Müteahhirîn döneminde²³ bu klasik dönem muhtasarlarının mezhebi "Zâhir rivaye" ile nakletmek için telif edilmiş metinler oldukları görüşü yaygın olmakla birlikte²⁴ aslında bu fonksiyonun Tahâvî (321/933), Hâkim eş-Şehîd (334/945) ve Kerhî (340/951) tarafından kaleme alınmış teşekkül dönemi muhtasarları tarafından icra edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hanefî mezhebi tarihinin gelişim çizgisi hakkında önemli tespit ve katkıları olan Mercânî (1306/1889) söz konusu muhtasarlara Kudûrî'nin (428/1037) *Muhtasar*'ını da katarak mezhebin "gerçek" metinlerinin bunlar olduğunu söylemektedir.²⁵ Zira özellikle teşekkül döneminin üç muhtasarında yer alan mesailin mezheb imamlarına aidiyeti klasik dönem muhtasarlarına göre daha sorunsuzdur. Oysa klasik dönemde telif edilen diğer muhtasarlarda mezheb imamlarının görüşleri ile mezhebin diğer fakihlerine ait görüşler birbirinden ayrıştırılmadan verilmekte, bu görüşlerin nispetinde bazı hatalar bulunabilmekte ve tercih noktasında genellikle birbirlerini taklit etmektedirler.²⁶

Mezhebin teşekkül sürecinde²⁷ ve genel olarak VI/XII. asırdan sonraya denk gelen klasik dönemde telif edilen muhtasarlar arasındaki içerik, üslup ve tercih farklarından hareketle Hanefî mezhebi muhtasarlarını şu şekilde iki gruba ayırılabilir:

²² Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, s. 106-07.

²³ Hanefî mezhebi Müteahhir dönemi VII/XIII. asır ve sonrasına denk gelen dönemdir. Eyyüp Said Kaya, "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn", *DİA*, XXXII, 188.

²⁴ İbni Âbidîn *Reddû'l-muhtâr* isimli haşiyesinde yirmiye yakın yerde bu ifadeleri tekrarlamaktadır. Örnek olarak bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, XI, 448.

²⁵ Mercânî, *Nâzûratu'l-Hak*, s. 179. Zahîd el-Kevserî de Mercânî'nin bu tespitine katılıp onu doğrulamaktadır. Kevserî, *Hüsnü't-tekâdî*, s. 94, (dipnot).

²⁶ Mercânî, *Nâzûratu'l-Hak*, s. 179-80.

²⁷ Kaya'ya göre Hanefî mezhebinin teşekkül süreci ilk muhtasarların ortaya çıktığı IV/X. Asrın başında tamamlanmıştır. (Kaya, *a.g.e.* 99-100) Bu çalışmada, muhtasarlar arasında zaman açısından değil muhteva ve üslup açısından bir sınıflandırılmaya gidilmiştir. Bu sebeple muhteva ve üslup açısından birbirine benzeyen ilk üç muhtasar için "teşekkül dönemi muhtasarları", diğer muhtasarlar için de "klasik dönem muhtasarları" tabiri kullanılmıştır.

A) Teşekkül Dönemi Muhtasarlari: (Hicri IV/X. asrın başına kadar)

1. ***Muhtasaru't-Tahâvî:*** Ahmed b. Muhammed Ebu Cafer et-Tahâvî (321/933)
2. ***el-Kâfî:*** Muhammed b. Muhammed Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî (334/945)
3. ***Muhtasaru'l-Kerhî:*** Ubeydullah b. el-Hüseyn Ebu'l-Hasen el-Kerhî (340/951)

B) Klasik Dönem Muhtasarlari: (IV/XI. asırdan sonra)

1. ***Muhtasaru'l-Kudûrî:*** Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî (428/1037)
2. ***Vikâyetü'r-rivaye fî mesâilî'l-Hidâye:*** Mahmud b. Ahmed b. Ubeydullah (673/1274)
3. ***el-Muhtâr li'l-fetvâ:*** Abdullah b. Mahmud b. Mesud el-Mevsîlî (683/1284)
4. ***Mecmau'l-fahreyn:*** Ahmed b. Ali İbnü's-Sââtî (694/1295)
5. ***Kenzu'd-dakâik:*** Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Berakât en-Nesefî (710/1310)

II. MUHTASARLARIN TANITIMI

A) Teşekkül Dönemi Muhtasarlari

Burada teşekkül dönemi sürecinde aynı asırda üç farklı bölgeden; Mısır, Bağdat ve Merv'den çıkıp yaşadıkları zamanda, kendi bölgelerindeki mezheb birikimini ilk defa muhtasar metinlerde derleyen; Tahâvî, Hâkim eş-Şehîd ve Kerhî'nin muhtasarlardan bahsedilecektir.

1. *Muhtasaru't-Tahâvî*

Ahmed b. Muhammed Ebu Cafer et-Tahâvî (321/933) tarafından Hanefî “mezheb birikimini” bir metinde toplamak üzere kaleme alınan bu metin günümüze ulaşan en eski Hanefî fikhî muhtasarı olma özelliğine sahiptir.

Tahâvî'nin bu *Muhtasar*'ını neşreden Ebu'l-Vefâ el-Afğânî (1395/1975) eserle ilgili olarak şunları söyler: “Eser mezhebi özetleme ve imamlardan yapılan rivayetler yönünden çok başarılı, dirayet yönünden çok güçlü ve fetva yönünden tercihe en uygun muhtasardır. Tahâvî meseleleri hemen hemen hatasız ve mezheb imamlarına nispet ederek rivayet eder. Bir meselede birkaç görüş varsa mutlaka aralarında tercih yapar ki bunu hemen hiçbir muhtasar sahibi yapmaz. Onlar genellikle –örneğin *Kenz* ve *el-Muhtâr* sahiplerinin yaptığı gibi- sadece İmam Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verirler.

Talebelerinin görüşlerini zikredenler ise çoğu zaman bir tercihte bulunmazlar.²⁸ Oysa Tahâvî yerine göre Ebu Hanife'nin, Ebu Yusuf'un veya Şeybânî'nin görüşünü almakta, bazen onların görüşlerini almayıp Züfer'in veya Hasen b. Ziyad'ın görüşünü tercih edebilmekte ve nadiren de olsa hepsine muhalefet edip kendi görüşünü ortaya koyabilmektedir. Tahâvî kitabında, imamlardan rivayet edilmemiş fakat onların görüşlerinden elde ettiği tahriçlere de yer verir ve bu durumda elde ettiği mesele ve görüşlerin kendi çıkarımı olduğunu belirtmeye özen gösterir.”²⁹

Kitabın hacmi mütekaddim dönemde yazılan diğer iki muhtasarda olduğu gibi müteahhir dönem muhtasarlarından daha fazladır.³⁰ Fıkıh ilminin klasik sistematığına uygun olarak ibâdât alanıyla başlayan eserde, bu alanın ardından sırasıyla muamelat ve münâkehât babları gelmektedir *Muhtasar*'da, diğerlerinden farklı olarak “istibrâ”, “müdâyene”, “mürted” ve “sebak” konuları müstakil alt başlıklar altında ele alınır.

Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessâs (370/981) kitap üzerine yaptığı şerhte Tahâvî'nin mezheb imamlarından yaptığı bazı rivayetlerin meşhur rivayetlerle çeliştiğini³¹ bazılarının ise bilinmediğini³² fakat güvenilir biri olmasından dolayı kendisine böyle bir rivayetin gelmiş olabileceğine veya rivayete konu olan görüşü

²⁸ Gerçi sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer vermek veya önce onun görüşünü sonra da talebelerinin görüşlerini vermek de bir tür tercihtir. Nitekim Kudûrî, Kerhî'nin muhtasarına yaptığı şerhin başında kendisinin prensip olarak, Ebu Hanife'nin mezhebini tercih ettiğini açıkça ifade etmektedir. Bu açıklaması muhtasarında Ebu Hanife'nin kavline öncelik verdiği her yerde onun görüşünü tercih ettiğine bir işaret sayılabilir.

²⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 4 *Muhtasar*'ı neşreden el-Afğânî, Tahâvî'nin, kıymeti bilenememiş bir âlim olduğu kanaatindedir. Tahâvî, *Muhtasar*, neşredenin girişi, s. 14.

³⁰ Kitabın el-Afğânî tarafından yapılan neşri mukaddime ve dipnotlarla birlikte 476 sayfadır.

³¹ Örneğin Tahâvî kurban kesmenin Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre sünnet olduğunu zikrederken, Cessâs Tahâvî'nin yaptığı bu naklin İmameyn'den gelen ve kurban kesmenin vacip olduğunu bildiren meşhur rivayetlere muhalif olduğunu söylemektedir. Bk. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, VII, 305-06. Nitekim Şeybânî de kurban kesmenin vacip olduğuna dair İbrahim en-Nehaî'den gelen bir rivayeti verip biz de bu görüşü alıyoruz ve bu Ebu Hanife'nin görüşüdür, der. Ayrıca hiçbir ihtilaf zikretmez. Şeybânî *el-Asl*, V, 411-12; a.mlf., *Kitâbu'l-âsâr*, II, 666.

³² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 255.

imamların görüşlerine kıyas ederek/tahric yoluyla ortaya çıkarma ihtimalinin de bulunduğuna dikkat çeker.³³

Tahâvî'nin, “bilmeyenin mazur sayılamayacağı fikhî mesaili Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerine göre bir araya getirdiğini” ifade ettiği bu eseri müellifinin ölüm tarihine göre teşekkül döneminin üç “kurucu muhtasar”ından ilki olmasına rağmen diğer ikisine gösterilen ilgiyi görememiştir. Bunun temelinde ihtilaflı meselelerde diğer muhtasarların aksine çoğunlukla Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerini tercih etmesinin büyük etkisi olduğu söylenebilir. Tahâvî *Muhtasar*'ında 460'tan fazla ihtilaflı mesele zikrederken 40 kadar yerde sadece Ebu Hanefî'nin görüşünü tercih etmiştir. Buna karşılık 75 kadar yerde sadece Ebu Yusuf'un, 70 kadar yerde sadece Şeybânî'nin, 160 kadar yerde de her ikisinin ve böylece toplamda 200 kadar yerde İmameyn'in (Ebu Yusuf ve Şeybânî) görüşünü tercih etmiştir. Bu sayı, neredeyse Ebu Hanife'nin görüşlerini tercih ettiği yerlerin beş katı olup, Tahâvî'nin ihtilaflı meselelerin %80'inde Ebu Hanife'nin görüşünü almadığını gösterir.³⁴ Tâhâvî'nin ihtilaflı konularda genellikle İmameyn'in görüşlerini tercih etmesinden dolayı olsa gerek Cessâs'ın, kitaba yaptığı şerhte çoğu zaman Ebu Hanife'nin görüşlerini destekleme eğiliminde olduğu görülmektedir. Mesela Ebu Hanife'nin nebzele abdest alınabileceğine dair görüşünü desteklemek için birçok rivayet ve açıklamalar getiren Cessâs, bu amaca yönelik olarak nebzele abdest meselesine diğer benzer meselelere nispetle çok daha geniş bir yer tahsis etmiştir.³⁵

2. *el-Kâfi*

Hâkim eş-Şehîd lakabıyla tanınan Muhammed b. Muhammed, el-Mervezî'nin (334/945) *el-Kâfi* isimli muhtasarının günümüze ulaşan nüshaları incelendiğinde

³³ Örnek olarak bk. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, VII, 403.

³⁴ Yukarıda verilen rakamlar çok kesin olmamakla birlikte “*Ebu Cafer et-Tahâvî'nin Muhtasarü't-Tahavi'deki tercihleri*” adıyla yüksek lisan tezi hazırlayan Abdurrahman Bulut'un notlarından alınmıştır. Bu notları paylaştığı için kendisine teşekkür ediyorum.

³⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, 199-226. Tahâvî'nin hayatı ve *Muhtasar*'ı üzerine yapılan çalışmalar için ayrıca bk.Cessâs, *a.g.e.*, neşredenin girişi, I, 137-140; Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 385.

kitabın, esas olarak *el-Asl*'a tahsis edilmiş bir ihtisar çalışması olduğu anlaşılmaktadır.³⁶ *el-Asl*'ın bir kısmını neşreden Ebu'l-Vefâ el-Afğânî *el-Kâfi*'nin *el-Asl*'ın muhtasarı olduğunu ifade etmiştir.³⁷ *el-Asl*'ın tamamını neşreden Mehmet Boynukalın da “*el-Kâfi* incelendiğinde bu eserin öncelikle *el-Asl*'ın lafzını esas alıp onu özetlediğini, sonra Şeybânî'nin ve kimi yerde diğer ilk dönem fakihlerinin eserlerinden nakillerde bulunduğu görülmektedir” demektedir.³⁸

Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*'nin başında “Muhammed b. el-Hasen'in geniş kitapları ve *el-Cevâmi*'indeki meseleleri (= *el-Asl*'ın içerdiği kitaplar ile *el-Câmiu'l-kebîr* ve *el-Câmiu's-sağîr*'in muhtevasını) lafızlarını kısaltarak ve tekrarları kaldırarak yeniden ifade ettiğini ve böylece kitabı (= *el-Asl*) ezberlemek isteyenlere kolaylık sağlamak ve kitabın okuma-yazma ve taşıma zorluğunu biraz olsun hafifletmek istediğini” belirtmiştir.³⁹ Serahsî de Hâkim eş-Şehîd'in bu yaptığı ihtisarin çok yerinde bir çalışma olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte Hâkim eş-Şehîd'in *el-Asl*'ı ihtisar ettikten sonra rüyasında Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'yi gördüğü ve Şeybânî'nin

³⁶ Mütעהhîrîn ulema arasında *el-Kâfi*'nin, İmam Muhammed'e ait ve *Zâhiru'r-Rivâye* diye bilinen kitapların muhtasarı olduğu görüşü yaygındır. (Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, III, 100) Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kitap esas olarak *el-Asl*'ın muhtasarıdır. Nitekim *el-Kâfi*'nin yazmalarından birinin başında müstensih *el-Kâfi*'yle ilgili olarak özetle şunları söyler: “Hâkim eş-Şehîd *el-Asl*'ı iki defa ihtisar etmiştir. Bunlardan birincisi Muhammed b. el-Hasen'in ifadelerine daha sadık kalan geniş bir ihtisardır. Ben bu ihtisarı 794 senesinde Kâhire'de gördüm ve defalarca mütalaa ettim. Hâkim eş-Şehîd daha sonra *el-Asl*'ı ikinci defa ihtisar edip bu sefer Muhammed b. el-Hasen'in ifade etmek istediği manayı daha kısa lafızlarla eda etmeye çalışmıştır. Şu an elimde istinsah etmekte olduğum nüsha işte bu ikinci ihtisara ait olan nüshasıdır. Bu ikinci ihtisar birincisinden daha iyidir. Bu sebeple Serahsî şerh etmek için bu nüshayı tercih etmiştir. Yalnız elimdeki nüshanın başından iki yaprak ve bir sayfa düştüğü için bu kısmı ilk ihtisardan tamamladım. İkinci ihtisarin baş tarafını bulanlar bu kısmı oradan tamamlasınlar.” Bk. *el-Kâfi*, Süleymâniye Ktp., Molla Çelebî Kol., nr: 68 (Müstensihin kaydı). Müstensihin ifadelerinin tam Arapça metni için Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, s. 171-73 (neşredeninin notu); *el-Kâfi* ve *el-Asl* için ayrıca bk. Beşir Gözübenli, “Hâkim eş-Şehîd”, *DİA*, XV, 195; Halit Ünal, “el-Asl”, *DİA*, III, 494. *el-Asl* hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Boynukalın *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Kitâbu'l-Asl adlı eserinin tanıtımı ve fıkıh usulü açısından tahlili*, s. 48-148.

³⁷ Şeybânî, *el-Asl* (nşr. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî) neşredeninin girişi, I, 12.

³⁸ Mehmet Boynukalın, *a.g.e.* s. 122.

³⁹ Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kol., nr: 923, vr. 1b.

⁴⁰ Serâhsî, *el-Mebcut*, I, 3.

kendisine: “Kitaplarımı parçaladın, Allah da seni parçalasın” dediği ve bu beddua sebebiyle şehit edildiği yönünde bazı kaynaklarda⁴¹ senedi verilmeden zikredilen rivayetin, Hâkim eş-Şehîd’in bu çalışmasının Hanefî çevrelerinde tamamen benimsenmemiş olduğuna delalet ettiği söylenebilir.

Hâlâ yazma halinde bulunan *el-Kâfi*’de diğer muhtasarlarda bulunmadığı halde *el-Asl*’da bulunan “tahriri”, “ayn-deyn”, “dûr”, “ihtilafu Ebî Hanîfe ve ibn Ebî Leylâ”, “şurût” ve “hiyel” gibi kitaplar mevcuttur.⁴² Hacmi -klasik dönem muhtasarlara göre- daha fazla olan⁴³ *el-Kâfi*’nin kitaplarının tertibi, *el-Asl*’inkinden farklıdır.⁴⁴ *el-Kâfi* üzerine yapılan şerhlerden bugün matbu olan Serahsî şerhinde, kitapların tertibi üçü hariç (*Hudud, sirkat ve siyer*) *el-Kâfi* ile aynıdır. Bir de sonuna *el-Kâfi*’de bulunmayan Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî’nin *kesb ve rada*’ kitapları eklenmiştir.⁴⁵

Üzerine, Ebû Muhammed Şemsü’l-eimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî (456/1064?), Ebû Bekr b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî Hâherzâde (483/1090) ve

⁴¹ Semânî, *el-Ensâb*, III, 478; Şeybânî, *el-Asl* (nşr. Ebu’l-Vefâ el-Afğânî) neşreden giriş, I, 12.

⁴² Kitabın yazma nüshalarında zaman zaman imamların *İmla, Nevâdir* ve *Ziyâdât* gibi diğer kaynaklarda yer alan görüşlerine yer verildiği de görülmektedir. (Örnek olarak bk. *el-Kâfi*, Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa Kol., nr: 288, vr. 1a, 2b, 3a, 5a, 6a. Ebu Yusuf’un Tahâvî(’nin muhtasarın)dan aktarılan bir görüşü dahi vardır. vr. 1b) Bu farklı kaynaklardan yapılan nakillere verdiğimiz örnekler Serahsî’nin şerh ettiği nüshada bulunmamaktadır.

⁴³ Millet ktp., Feyzullah Efendi Kol., nr: 923’teki nüsha 34 satır ve 600 varak kadardır.

⁴⁴ Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kol., nr: 923, vr. 0₁b-0₄b Şeybânî, *el-Asl*, XII, 361-422.

⁴⁵ Serâhsî, “kesb” kitabının Muhammed b. el-Hasen’in tasnifatından olduğu; fakat Ebu Hafis ve Ebu Süleyman tarafından rivayet edilmediği için pek bilinmediğini ve bu sebeple Hâkim eş-Şehîd’in *el-Kâfi*’de bu kitaba yer vermediğini söyler. Kitabı, içindeki önemli bilgilerden dolayı şerhe dâhil ederek, onu da şerh etmiştir. (*el-Mebsût*, XXX, 244). “Radâ” kitabının içinde yer alan bir takım yanlış bilgilerden hareketle bazıları bu kitabın Muhammed b. el-Hasen’e ait olmadığını ve bundan dolayı Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*’de bu kitaba yer vermediğini söylemişlerdir. Çoğunluk ise, bu kitabın Muhammed b. el-Hasen’in ilk tasniflerinden olduğu görüşündedir. Serahsî’nin ifadesine göre Muhammed b. el-Hasen kitapları telif ettikten sonra çok azı hariç hepsini yeniden düzenlemiştir. Nikâh kitabında rada’ ile ilgili konulardan yeterince bahsettiği için rada’ kitabını yeniden tasnife tabi tutmamıştır. Bu sebeple de Hâkim eş-Şehîd nikâh kitabında geçen rada’ ahkâmıyla yetinerek, rada’ kitabını müstakil olarak muhtasarına almamıştır. (*el-Mebsût*, XXX, 287) Bk. Eyyüp Said Kaya, “el-Mebsût”, DİA, XXVIII, 214; a.mlf., *Hanefî mezhebinde nevâzil literatürünün doğuşu ve Ebu’l-Leyis es-Semerkandî’nin Kitabı’n-Nevâzil’i*, s. 19-20.

Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (483/1090) gibi âlimlerin yaptığı şerhlerden⁴⁶ de anlaşılacağı üzere kitap, Mergînânî'nin (593/1197) *el-Hidâye*'yi telif ettiği VI/XII asrın sonuna kadar Mâverâünnehir'de hayli etkili olmuştur. Kitap *el-Hidâye* sonrasında etkisini kaybetmiştir.

3. *Muhtasaru'l-Kerhî*

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Ubeydullah b. el-Hüseyn el-Kerhî'nin (340/951) *Muhtasar*'ı, ilgili bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Teşekkül dönemine ait bu üç muhtasarın bazı özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Konu başlarında ayet- hadis ve âsâr zikretmeye özen gösterilmesi: Özellikle *el-Kâfi* ve Kerhî'nin *Muhtasar*'ında bazı bölüm başlarında konuyla ilgili hadis ve âsâr rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁷ Klasik dönem muhtasalarında ise hadis ve âsâr delillerinin zikredilmesi yok denecek kadar azdır.
2. *el-Asl*'da olduğu gibi öncelikle Ebu Hanife sonra da Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerine yer verilmesi. Teşekkül dönemi muhtasalarında imamların üçünün de görüşleri verilmeye çalışılırken ileride geleceği üzere klasik dönem muhtasalarında genellikle Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmiştir. *Mecmau'l-Bahreyn*'de de görüşlere farklı cümle kalıpları kullanılarak işaret edilmeye çalışılmıştır.
3. İmamların ("Emâlî"⁴⁸ ve "Nevâdir"⁴⁹ gibi) "usûl" ve "zahir rivaye" dışında kalan rivayetlerinde kaynağın belirtilmesi. Mesela Tahâvî *Muhtasar*'ında Ebu Yusuf'un

⁴⁶ Bu şerhlerden Hâherzâde ve Halvânî'ye ait olanların *el-Asl* üzerine yapılmış şerhler olduğuna dair verilen bilginin değerlendirmesi için bk. Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, s. 169-70 (neşreden notu); Mehmet Boynukalın, *a.g.e.* s. 120-21.

⁴⁷ Tezin ilgili bölümünde Kerhî'nin *Muhtasar*'ındaki ayet, hadis ve âsâr delilleri hakkında bilgi verilmiştir.

⁴⁸ Emâlî: "Bir âlimin talebelerine hadisleri veya başka bilgileri yazdırmasıyla meydana gelen eser türü." Bk. M. Yaşar Kandemir, "Emâlî", *DİA*, XI, 70. Hanefî mezhebi kaynaklarında Emâlî'sine en sık atıf yapılan kişi Ebu Yusuf'tur.

⁴⁹ Nâdir rivaye: "Hanefî mezhebi imamlarından nakledilen ikinci derecede kaynak değerine sahip rivayetlere ve bunları içeren metinlere verilen ad." Geniş bilgi için bk. Eyyüp Said Kaya, "Nâdirü'r-rivâye", *DİA*, XXXII, 278; a.mlf., *Hanefî mezhebinde nevâzil literatürünün doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitabı'n-Nevâzil'i*, s. 27-32.

imla meclisinden getirdiği rivayetler için “ravâ anhu ashâbu'l-ımla” diyerek⁵⁰ rivayetin kaynağını göstermektedir. Yine imamlardan farklı kanallarla gelen görüşleri rivayet eden kişinin adını vererek veya “ondan rivayet edilene göre”, “son görüşünde” gibi ifadelerle rivayetin kaynağını zikretmeye veya en azından rivayetin farklı kanalla geldiğini belirtmeye dikkat ettiği görülmektedir.⁵¹ Kerhî de aynı hassasiyeti gözetmektedir.⁵² Klasik dönem muhtasarlarında ise kaynaklara atıf yapılmadan sadece görüşler aktarılır.

4. İmamların görüşleriyle, onlardan tahric yoluyla çıkartılan görüşlerin birbirine karıştırılmadan ayrı olarak verilmesi. Mesela Kerhî *Muhtasar*'ında bazı naklettiği görüşler için “... kavlinin kıyası” ifadesini kullanarak metinde geçen ifadenin adı geçen imamın görüşünün gereği/kıyası olduğunu ifade ederek imamların görüşleriyle görüşlerinin gereği/kıyasını birbirinden ayırmaktadır.⁵³
5. Her üçünün de klasik dönem muhtasarlarına göre daha hacimli olması. Mesela Kudûrî Kerhî'nin muhtasarı için “Kerhî bunu önce küçük bir metin olsun diye telif etmişti. Fakat ibadet bahsi bittikten sonra kitaba yeni bölümler ekledi. Rehin bahsinden sonra da kitabı iyice genişletti”⁵⁴ demektedir. Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'sinin hacmi Boynukalın'ın incelediği nüshaya göre yaklaşık *el-Asl*'ın yarısı kadardır.⁵⁵

B) Klasik Dönem Muhtasarlari

Bu bölümde V/XI asrın başlarından itibaren modern dönemlere kadar süren ve mezhebin teşekkül dönemindeki muhtasarlari unutturacak kadar etkili olan, klasik dönemin meşhur beş muhtasari hakkında bilgi verilecektir.

⁵⁰ Mesela bk. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 20, 25, 26, 31, 35, 42, 43,

⁵¹ Mesela bk. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 23, 35, 44.

⁵² Mesela bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, (thk. Abdulmuhsin b. Abdullah), s. 808, 809.

⁵³ Mesela bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, (thk. Abdulmuhsin b. Abdullah), s. 42, 60, 180, 181.

⁵⁴ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93, vr. 0b.

⁵⁵ Mehmet Boynukalın, *a.g.e.* s. 122.

1. *Muhtasaru'l-Kudûrî*

Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Hüseyn el-Kudûrî'nin (428/1037) telif ettiği *Muhtasar*, Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si bir kenara bırakılacak olursa, muhtemelen Hanefî tarihinde metinsel etkisi en geniş eserdir.

Delillere neredeyse hiç yer vermeyen, diğer mezheplerin görüşlerine ise hiç değinmeyen Kudûrî, teşekkül döneminin diğer muhtasarlarında olduğu gibi öncelikle mezhebin ilk imamı Ebu Hanife'nin, daha sonra Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerine yer vermekle birlikte ihtilaf zikretmeyi mümkün olduğu kadar asgariye indirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Ebu Yusuf veya Şeybânî'nin Ebu Hanife'nin görüşünü benimsediği bazı yerlerde Kudûrî azınlıkta kalan görüşü zikretmeden meseleyi ihtilaf yokmuş gibi aktarmaktadır. Bazı yerlerde de sadece Ebu Hanife'nin görüşünü vermektedir. Mesela Kudûrî “darulharpte Müslüman ile harbî arasında faiz olup olmayacağı” meselesinde Ebu Yusuf'un ihtilafını zikretmemiştir.⁵⁶ Ayrıca nadiren de olsa Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşünü alıp Ebu Hanife'nin görüşüne hiç değinmeden geçtiğini görmek de mümkündür. Mesela, Ebu Hanife'nin ikrahın sadece devlet başkanı tarafından yapılabileceğine dair görüşüne değinmeden⁵⁷ doğrudan Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin “dediğini yapabilecek güçte olan herkesin tehdidi ikrah sayılır” görüşünü almıştır.⁵⁸ Metinler bazında ihtilafların asgariye indirilmesi klasik dönemin ilk muhtasarı sayabileceğimiz Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıyla başladığı⁵⁹ ve sonraki muhtasarların hemen hepsinde sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmek suretiyle teşekkül dönemi muhtasarlarındaki Ebu Hanife-Ebu Yusuf-Şeybânî çizgisinin daraltılıp mezhebin Ebu Hanife'nin görüşleriyle sınırlandığı görülmektedir.

⁵⁶ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 130. Kudûrî'nin bu tercihi Hanefî mezhebi kadâ usulünde zikredilen, “İhtilafı meselelerde talebelerinden birisi Ebu Hanife'nin yanında yer aldığında Ebu Hanife'nin görüşü alınır” kuralına uygun düşmektedir. Bu kural için bk. Hüsameddin Sadru's-şehîd, *Şerhu Edebi'l-Kâdî*, I, 192;

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsut*, XXIV, 42.

⁵⁸ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 356 Kudûrî'nin buradaki tercihi de “zaman ve mekana göre değişen hükümlerde Ebu Hanife tek kaldığında İmameyn'in görüşü alınır” şeklindeki kaza usulü kuralına uymaktadır. Bu kural için bk. Kâdîhân, *el-Fetâvâ*, I, 3 (*el-Fetavâ el-Hindiyye*'nin kenarında); ondan nakille Kutluboğa, *et-Tashîh*, s. 125.

⁵⁹ Nitekim Mergînânî *el-Hidâye*'de bazı yerlerde Kudûrî'nin metinde verdiği hüküm hakkında, bu Ebu Hanife'ye göredir veya Ebu Hanife ile Ebu Yusuf/Şeybânî'nin görüşüdür, demektedir. Örnek olarak bk. Mergînânî *el-Hidâye*, I, 36, 58, 193, 197, 202, 261, 275.

Muhtasar'ın iç tasnifi diğer muhtasarlarda olduğu gibi ibadet bahisleriyle başlamaktadır. İbadet bahislerinden sonra muâmelât konuları sonrasında da münâkehât konuları gelmektedir. *el-Hidâye* ve onun iç tasnifini esas alan muhtasarlarda ise tıpkı *el-Câmiu's-sağîr*'de olduğu gibi önce munâkehât sonra da muâmelât konuları gelir. Ayrıca Kudûrî, diğer muhtasarlarda talak kitabı altında birer bab olarak geçen “ric’at”, “ilâ”, “hu’l”, “zihâr”, “liân”, “iddet” ve “nafaka” bablarını ve yine diğer bazı konuları birer ayrı kitap olarak zikretmiştir. Bu sebeple de Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı içinde en çok “kitap” bulunan metin olmuştur.

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının Hanefî tarihindeki en mütedavil eserlerden biri, hatta belki birincisi olması, hem yazmalarının mebzul miktarda bulunmasına hem de pek çok yerde ve birçok farklı edisyonla basılmasına sebep olmuştur. Bu sebeple hem yazma hem de matbu nüshaları arasında “kitap” isimleri⁶⁰ ve bazı mesailin zikredilmesinde⁶¹ dikkat çekici farklılıklar görülmektedir.

Aşağıda diğer klasik dönem muhtasarlari hakkında vereceğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı telif edildiği zaman ve de gördüğü işlev

⁶⁰ Mesela matbu nüshalarda “kitabu'l-hadâne” adı altında yer alan meseleler Kudûrî'nin talebesi Aktâ tarafından *Muhtasar*'a yapılan şerhin yazma nüshasında bab veya kitap başlığı konulmadan *nafaka* kitabının son bölümünde yer alır. Yine “kitabu'l-itk”in altında yer alan “tedbir” ve “istîlâd” babları yazma nüshada ayrı birer kitaptır. “Kitabu'l-kasame” de aynı şekilde ayrı bir kitaptır. Bk. Aktâ', *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, Çorlulu Ali Paşa, nr: 207, vr. 217a, 222b, 223a, 243a.

⁶¹ Örneğin, Kudûrî'nin matbu nüshalarında ikiz doğuran bir kadının nifasının Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre ilk çocuğun, Muhammed ve Züfer'e göre ise ikinci çocuğun doğumunun ardından başlayacağı yer alırken, (s. 22) bu mesele Kudûrî'nin talebesi Aktâ'nın şerhinde yer alan metinde ihtilaf zikredilmeden “nifas birinci çocuğun doğumunun ardından başlar” denilmektedir. İhtilafî şerhte Aktâ' zikretmektedir. Bk. Aktâ', *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, Çorlulu Ali Paşa, nr: 207, vr. 15b (Aktâ' şerhindeki metin yukarıda verdiğimiz “İhtilafî meselelerde talebelerinden birisi Ebu Hanife'nin yanında yer aldığı Ebu Hanife'nin görüşü alınır” kuralına ve Kudûrî'nin bu kurala uygun olarak zikretmediği diğer ihtilafî meselelere de uygundur.) *Muhtasar*'ı şerhi *el-Lübab* ile birlikte neşreden Sâid Bekdâş girişte nüsha farklılıklarından kaynaklanan hataların 17 tanesini zikretmiştir. Bk. el-Ğuneymî, *el-Lübab fi şerhi'l-kitâb*, neşreden giriş I, 334-356. Ama maalesef kendisi de bu ve diğer bazı meselelerde Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına sonradan eklendiği anlaşılan bazı ihtilafîleri tespit edememiştir. Örnek olarak bk. *el-Lübab fi şerhi'l-kitâb*, VI, 22, 36. (Bu ihtilafîleri ilk defa şerhte zikreden Kudûrî'nin talebesi Aktâ'dır. Bk. Aktâ', *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, Çorlulu Ali Paşa, nr: 207, vr. 15b, 27b).

açısından teşekkül dönemi ile klasik dönem arasında bir yerde durup adeta iki dönem arasında köprü vazifesi görmüştür. Teşekkül döneminde oluşan muhtasar tecrübesinin klasik dönem muhtasarlara Kudûrî aracılığıyla aktarıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Kudûrî'nin, eserini telif ederken, teşekkül dönemi muhtasarlardan ne kadar istifade ettiği ve hangisinden daha çok etkilendiği hâlâ meçhuldür. *Muhtasar*'ı oluştururken Kudûrî'nin hangi kaynaklardan faydalandığının tespit edilmesi, klasik dönem muhtasarları üzerinde teşekkül dönemi muhtasarlının etkisini ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

Tezin ilgili bölümde Kerhî'nin *Muhtasar*'ı ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının icâre bahisleri şekil ve muhteva açısından karşılaştırılması yapıp Kerhî'nin *Muhtasar*'ının klasik dönem muhtasarları üzerinde etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.⁶²

2. *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâili'l-Hidâye*

Mahmud b. Ahmed b. Ubeydullah Burhânu's-şerîâ'nın (673/1274) bu muhtasarı baş tarafında kendisinin de ifade ettiği gibi *el-Hidâye* üzerine yapılmış bir ihtisar çalışmasıdır. Müellif *Vikâye*'yi torunu Sadru's-şeria es-sânî Ubeydullah b. Mes'ûd (747/1346) ezberlesin diye hazırlanmıştır.

Müellif, ihtisarı yaparken "kitabın *el-Hidâye*'nin tüm meselelerini içeren, delillere yer vermeyen, görüşler ve tercihler içerisinde (kendine göre) en sıhhatli olana, nevâzil ve vâkıât kitaplarından faydalı gördüğü zait bilgilere yer veren, lafızları çok kısa olmakla birlikte manası açık bir metin olmasına dikkat ettiğini" ifade etmektedir.⁶³

el-Hidâye'yi ihtisar etmesine vesile olan torunu daha sonraları dedesinin telif ettiği bu kitabı hem ihtisar hem de şerh etmiştir. İhtisar *en-Nukâye* ismiyle meşhur olmuştur. Sadru's-şeria, kitaba yazdığı şerhin başında "Dedem kitabı ihtisar ediyor, ben de bir taraftan ezberliyordum. Kitabın ihtisarı bittiğinde benim de ezberlemem bitmişti. Kitabın nüshaları etrafa yayıldıktan bir süre sonra dedem kitapta bazı değişiklikler

⁶² Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı üzerine yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bk. Ğuneymî, *a.g.e.* neşredenin girişi, I, 361- 500; Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 65.

⁶³ Sadru's-şeria, *Şerhu'l-Vikâye*, I, 4-5.

yaptı. Ben de bu şerhte metnin son halini esas aldım ki, kitabın diğer nüshaları buna göre düzeltilebilir" demektedir.⁶⁴

Vikâye sahibi *el-Hidâye*'yi kitapların tertibinde her hangi bir değişiklik yapmadan aynı iç tasnifle ihtisar etmiştir. Kendisinin de ifade ettiği üzere ihtilafı konularda tercihe gitmiş ve çoğu yerde Ebu Hanefî'nin görüşüne yer vermiştir. *Vikâye* ve *el-Muhtâr*'ın telif edildiği bu VII/XIII asrın sonlarından itibaren metinlerde sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmeye başlanmıştır. *Vikâye* ileride de geleceği üzere kendisinden sonra telif edilen metinler üzerinde tertip, içerik, üslup ve tercih açısından en etkili olan muhtasardır.⁶⁵

3. *el-Muhtâr li'l-fetvâ*

Müellif Abdullah b. Mahmud b. Mesud el-Mevsilî (683/1284), "gençlik yıllarında, birinin kendisinden sadece Ebu Hanife'nin görüşlerini içeren bir muhtasar talebi vesilesiyle kitabı hazırladığını ve fukahanın çoğunluğu tarafından tercih edilen görüşlere yer verdiği için kitabı *el-Muhtâr li'l-fetvâ* olarak isimlendirdiğini" ifade etmektedir. Kitap kabul görüp çevrede yayılınca yine istek üzerine ihtilafı meselelerde Ebu Yusuf, Züfer, Muhammed ve de Şafî'nin görüşleri için rumuz koymuştur.⁶⁶ Daha sonra kitabın şerh edilmesi yönündeki talebe de cevap vererek, kitabı *el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtâr* adıyla şerh etmiştir.⁶⁷

⁶⁴ Sadru's-şeria, *Şerhu'l-Vikâye*, I, 4-5. Sadru's-şeria kitabı şerh etme sebebini anlatırken, kitabı ihtisar ettiğini, oğlu Mahmud'un bu ihtisarı ezberlediğini ve kendisinden ısrarla bu muhtasardaki kapalı yerleri de açıklayacak şekilde *Vikâye* üzerine bir şerh yazmasını istediğini, fakat şerh tamamlanmadan oğlunun vefat ettiğini belirtmektedir. Sadru's-şeria'nın *Vikâye* üzerine yaptığı bu şerh aynı zamanda kendisinin *Vikâye* üzerine yaptığı ihtisarı *Nukâye*'nin de bir şerhi sayılır. Şerh tahkikli olarak neşredilmiştir. (Sadru's-şeria, *Şerhu'l-Vikâye*, nşr. Dr. Salah Muhammed Ebu'l-Hac, Amman 2006, II cilt)

⁶⁵ *Vikâye* mezheb içinde çok etkili olan *el-Hidâye*'nin bir muhtasarı olması sebebiyle çok büyük itibar görmüştür. Kitabın 30'a yakın şerhi ve 60'a yakın haşiyesi vardır. Bu şerh ve haşiyeler için bk. *Şerhu'l-Vikâye*, I, 71-84.

⁶⁶ Kitabın bu rumuzlarla birlikte yapılmış neşri için bk. Mevsilî, *el-Muhtâr* (nşr. Sâid Bekdâş), Beyrut 2012.

⁶⁷ Mevsilî, *el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtâr* (nşr. Şuayb el-Arnâvût ve diğerleri) I, 36-7. Kitap üzerine yapılan çalışmalar için bk. Mevsilî, *el-Muhtâr*, neşreden giriş, 25-34; Davut Yaylalı, "Mevsilî", *DİA*, XXIX, 487.

Müellif kendisinin de ifade ettiği üzere *el-Muhtâr*'da sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer vermiştir.⁶⁸ Sebep olarak da “onun herkesten önce geldiğini ve görüşlerinin tercihe şayan olduğunu aynı zamanda fakihlerin çoğunun onun görüşlerini tercih ettiğini” ifade etmektedir. Yukarıda geçtiği üzere bu dönemden itibaren muhtasarlarda sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmeye başlanmıştır.

Müellif, kitabında hangi kaynaklardan yararlandığı hakkında bilgi vermemektedir.⁶⁹ Yapılan karşılaştırma sonucunda müellifin çoğunlukla Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını esas aldığı;⁷⁰ fakat kitap ve babların tasnifinde farklı düzenlemelere gittiği, meselelerin sunumunda bazı takdim ve tehirler, yerine göre mesele ekleme ve çıkarmalar yaptığı ayrıca daha veciz ifadeler kullandığı görülmektedir.⁷¹

4. *Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*

Müellif Ahmed b. Ali İbnü's-Sââtî (694/1295) bu eseri hazırlarken “Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ile Ebu Hafs en-Neseî'nin (537/1142) *Manzume* 'sini esas almıştır. Kitaba ayrıca önemli gördüğü diğer mesele ve kayıtları da eklemiş, sahih ve kuvvetli görüşe işaret edip fetva için tercih edilen görüşe de telmihte” bulunmuştur.⁷² Müellif eserin başında ifade ettiği üzere, kitabında “mezheb içindeki farklı görüşleri ve diğer mezheplerin görüşlerini verirken her biri için ayrı cümle yapısı ve fiil kipi kullanarak” farklı bir metot denemiştir.⁷³

⁶⁸ Hanefî mezhebi muhtasarlarnın tahkikli neşrine çalışan Sâid Bekdâş Mevslî'nin sadece on beş kadar yerde Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmediğini söylemektedir. Bk. *el-Muhtâr*, neşredenin girişi, s. 40.

⁶⁹ Kitabı tahkikli neşrini yapan Sâid Bekdâş müellifin kaynak zikretmediğini söylemekle yetinmiş, (s. 39) neşretmiş olduğu Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıyla Neseî'nin *Kenzu'd-dekâik*'i de dâhil olmak üzere bu metinler arasında bir karşılaştırma yaparak köken araştırması çabası içine girmemiştir.

⁷⁰ Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının *el-Muhtâr* üzerindeki etkisi için bk. tezin sonunda muhtasarlarn icâre bölümleri arasında yapılan karşılaştırmalı gösteren Ek-1'deki tablo.

⁷¹ Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıyla karşılaştırmalı olarak bk. İbadetle ilgili bahislere örnek olarak, “kitabu't-tahârât”tan “babu't-teyemmüm”, (s. 95 vd.) “babu'l-mesh ale'l-huffeyn”. (s. 98 vd.) Muâmelâtla ilgili bahislere örnek olarak, “kitabu'l-bey”den “babu'l-ikâle”, (s. 199) “babu'l-hıyârât”. (s. 200 vd.) Ukûbâtla ilgili bahislere örnek olarak: “Kitabu'l-hudûd”tan “babu haddi'l-kazf”. (s. 433 vd.)

⁷² İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 57-59.

⁷³ İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 57-59. Kitaba bizzat müellif ve diğerleri tarafından şerhler yazılmıştır. Kitap, en çok tutulan şerhi İbn Melek'ten yapılan alıntılarn yer aldığı dipnotlarla birlikte

Müellifin de ifadelerinden anlaşıldığı üzere kitabın ana kaynağı Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıdır. İhtilafları da Ebu Hafs en-Neseffî'nin *Manzume*'sinden almıştır. *Mecmau'l-bahreyn* ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının kitap tertibi/iç tasnifi hemen hemen aynıdır. İbnü's-Sââtî sadece sonlara doğru bazı kitapların yerlerini değiştirmiş ve bazı kitapları da baba dönüştürmüştür.⁷⁴ Müellif çeşitli cümle yapıları ve fiil kipleri kullanarak farklı görüşlere işaret etmek istediği için üslup olarak diğer kitaplardan farklı bir eser ortaya koymuştur.

5. *Kenzü'd-dekâik*

Müellif Abdullah b. Ahmed, Ebu'l-Berakât, en-Neseffî (710/1310) “insanların hacimli kitaplardan yüz çevirip muhtasarlara yönelmeleri üzerine kendisine ait *el-Vâfi* isimli diğer muhtasarını ihtisar ederek *Kenz*'i vücuda getirdiğini” ifade etmektedir.⁷⁵ *el-Vâfi* ise İmam Muhammed'in kitapları *el-Câmiu's-Sağir*, *el-Câmiu'l-Kebîr*, *ez-Ziyâdât*'ın mesaili ve *Muhtasar*⁷⁶ ile Ebu Hafs en-Neseffî'nin yukarıda adı geçen ihtilaflı meselelere dair telif ettiği *el-Manzûme*'sinde yer alan meselelerden oluşmaktadır.⁷⁷

2005 yılında basılmıştır. *Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* (nşr. İlyas Kaplan), Beyrut 2005; Ahmet Özel, “İbnü's-Sââtî”, *DİA*. XXI, 190-91.

⁷⁴ Örneğin Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında birer kitap olarak yer alan “ric'at”, “îlâ”, “hu'l", “zıhar”, “liân”, “iddet” ve “nafaka” konuları *Mecmau'l-Bahreyn*'de “talak” kitabının altında birer bab olarak yer almıştır. Karşılaştırmalı olarak bk. Kudûrî *Muhtasar*, s. 401; İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn*, s. 862.

⁷⁵ Neseffî, *Kenzü'd-dekâik* (nşr, Sâid Bekdâş), s. 137.

⁷⁶ *el-Vâfi*'nin yazma nüshasında sadece *Muhtasar* ismi geçmektedir. Hanefî mezhebinde mutlak olarak “*Muhtasar*” zikredildiğinde bundan Kudûrî'nin muhtasarı kastedilir. Nitekim kaynaklarda Kudûrî “sahibu'l-muhtasar” ismiyle anılır. (Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, I, 274) *Kenz* şarihlerinden Aynî de, müellifin Kudûrî'nin muhtasarından istifade ettiğini açıkça belirtmektedir. (*Remzu'l-Hakâik*, I, 4) Ayrıca kitabın el-Ezheriyye nüshasının haşiyesinde bu muhtasarın Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı olduğuna dair bir kayıt olduğu da zikredilmektedir. (*Kenzü'd-dekâik* nşr, Sâid Bekdâş, neşredeninin girişi, s. 137) *DİA*'da ise *Kenz*'in kaynakları arasında olan bu muhtasar Tahâvî'nin muhtasarı olarak gösterilmiştir. (Ahmet Yaman, “*Kenzü'd-dekâik*” *DİA*, XXV, 261) Ama doğru olan bu muhtasarın Tahâvî'nin değil de Kudûrî'nin muhtasarı olmasıdır. Zaten o dönemlerde telif edilen metinlerde –örneğin İbnü's-Sââtî'nin *Mecmau'l-bahreyn*'inde olduğu gibi- Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve Ebu Hafs en-Neseffî'nin *el-Manzûme*'sinde geçen meselelere yer verildiği görülmektedir.

⁷⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1997; Neseffî, *el-Vâfi*, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami Kol., nr: 592.

Ayrıca *el-Vâfi*'de ihtilaflara işaret eden rumuzlar vardır. Müellif bu rumuzları *Kenz*'e de koymuştur.⁷⁸

İçinde kırk bin kadar mesele olduğu⁷⁹ söylenen kitapta on kadar mesele hariç⁸⁰ Mevsilî'nin *el-Muhtâr*'ında olduğu gibi sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmiştir. *Kenz* içindeki kitapların tertibi o bölgede çok etkili olan *Vikâye* ile aynıdır. *Kenz*'de farklı olarak sadece “ferâiz” kitabı bulunmaktadır. *Kenz*'in aslı olan *el-Vâfi* üzerinde yapılan inceleme onun da *Vikâye* ile benzeştiği; tertip, içerik, üslup ve tercih açısından *Vikâye*'den oldukça istifade ettiği anlaşılmaktadır.⁸¹ Nitekim Kâtip Çelebî'nin, Emir Kâtip İtkânî'nin *Gâyetü'l-beyan* isimli *el-Hidâye* şerhinden yaptığı bir nakil de bunu desteklemektedir. Şöyle ki, “Nesefî, *el-Hidâye*'yi şerh etmek istediğinde bundan haberdar olan Tâcu'ş-şeriâ⁸² şerh yazmanın Nesefî'nin şanına yakışmayacağını söyler.⁸³ O da bu niyetinden vazgeçerek *el-Vâfi* adında, *el-Hidâye* gibi ve onun üslubunda bir metin telif eder. Ardından da *el-Vâfi*'nin üzerine sanki *el-Hidâye*'yi şerh ediyormuşçasına *el-Kâfi* isimli şerhini yazar.”⁸⁴ Nitekim Nesefî'nin kendisi de şerhin

⁷⁸ Kitabın bu rumuzlarla birlikte yapılmış bir baskısı için bk. (*Kenzu'd-dekâik* nşr. Salahuddin el-Humsî, Dimeşk 2009). Bu çalışmadan sonra *Kenz* üzerine yeni bir çalışma yapan Sâid Bekdâş, *Kenz*'in nüshaları arasında yaptığı karşılaştırmada el-Humsî'nin baskısındaki rumuzlarda birçok eksik ve çelişki gördüğünü ve nüshalar arasındaki bu fahiş farklılıktan dolayı kendi baskısına rumuz koyamadığını söylemektedir. (Nesefî, *Kenz*, neşredenin girişi, s. 55, 82.) *Kenz* üzerine yapılan çalışmalar hakkında geniş malumat için bk. Nesefî, *Kenz*, neşredenin girişi, s. 83-133.

⁷⁹ Nesefî, *Kenz*, neşredenin girişi, s. 52. Sâid Bekdâş bu bilgiyi daha önce yayınlamış olduğu Kudûrî şerhi *el-Lübab*'ı hazırlarken Mektebe-i Mahmudiyye'deki bir Kudûrî nüshası üzerinde gördüğünü söyler.

⁸⁰ Nesefî, *Kenz*, neşredenin girişi, s. 52.

⁸¹ Krş. Nesefî, *el-Vâfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami Kol., nr: 592 ve Sadru'ş-şeria, *Şerhu'l-Vikâye* içinde yer alan *Vikâye* metni. Ayrıca Sâid Bekdâş Aynî'nin *Kenz* üzerine yaptığı şerhten nakille onun birçok yerde metinde yer alan ifadelerin müellifin kitabın kaynakları arasında zikrettiği *el-Manzumetü'n-Nesefiyye*'den alınmış bir beyit veya bir beytin yarısı olduğunu söylediğini nakleder. Nesefî, *Kenz*, neşredenin girişi, s. 51.

⁸² Ebû Abdillâh Tâcüşşeriâ Ömer b. Sadrişşeriâ el-Evvel (709/1309). Hanefî fakihî, *el-Hidâye*'nin ilk şarihlerinden. Mürteza Bedir, “Tâcüşşeriâ”, *DİA*, XXXIX, 360.

⁸³ Tâcu'ş-şeriâ'nın “şerh yazmanın Nesefî'nin şanına yakışmayacağı” şeklinde tercüme ettiğimiz ifadesi “Şerh yazmanın Nesefî'nin yapabileceği bir iş olmadığı” şeklinde de tercüme edilmiştir. Mürteza Bedir, “Tâcüşşeriâ”, *DİA*, XXXIX, 360.

⁸⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1997.

sonunda kitabının *el-Hidâye*'deki mesaili içerdiğini ifade etmiştir.⁸⁵ Anlaşılan o ki, Neseî *el-Hidâye*'nin etkisinden kurtulamayıp onun muhtasarı olan *Vikâye* tertibi ve üslubunda *el-Vâfi* isiminde bir muhtasar hazırlamış, daha sonra onu da ihtisar edip “mutûn-i erbaa”dan sayılan *Kenzü'd-dekâik*'i meydana getirmiştir.

Kenz'de ihtilaflı meselelerde bazı yerler hariç sadece Ebu Hanife'nin görüşüne yer vermesinin sebebi de *Vikâye*'den istifadeyle hazırlanmış olmasına dayanabilir. Bu durum *Vikâye*'den istifadeyle hazırlanan ve ileride gelecek olan *Gurer, Tenvîr*'de de böyledir. *Vikâye* tertibine ve üslubuna sahip diğer bir muhtasar *Mültekâ*'da ihtilaflar zikredilse de genellikle Ebu Hanife'nin görüşleri tercih edilmiştir.⁸⁶

Klasik dönemin bu beş muhtasarı, müteahhir fukaha arasında en çok itibar gören metinler olmuşlardır. Hatta yukarıda da geçtiği üzere bu muhtasarların mezhebi “zahir rivaye” ile nakletmek üzere telif edildiği kabul edilmiş⁸⁷ ve bu muhtasarlarda geçen meselelerin genel bir prensip olarak şerhlerde geçenlere, şerhlerde geçenlerin ise fetva kitaplarında geçenlere tercih edildiği söylenmiştir.⁸⁸

Bu muhtasarların bazı ortak özellikleri şunlardır:

1. Hacimlerinin teşekkül dönemi muhtasarlarına göre çok daha küçük olması.
2. Teşekkül dönemi muhtasarlarına göre anlaşılmasının daha zor olması. Bu muhtasarlar, mesele, kişi ve kavramlara sürekli ve örtülü atıflarla yazılmış oldukları için; ancak Hanefî fûru fıkıh literatürüne hâkim olan kişilerin anlayabileceği bir dile sahiptirler. Bu dile sahip olmayan kişilerin şerh veya konuya vakıf bir kişinin yardımı olmadan klasik dönem muhtasarlarını anlaması çok zordur.
3. Mesailin aktarımında kaynak ayrımı yapılmaması. Yukarıda teşekkül dönemi muhtasarlarının imamlardan zâhir rivaye dışında gelen görüşlerin kaynaklarını

⁸⁵ Neseî, *Kenz*, neşredenin girişi, s. 34. (Neseî'nin *el-Kâfi* isimli şerhinden nakille)

⁸⁶ Bu muhtasarların ihtilaflı konulardaki tercihlerine örnek olarak tezin üçüncü bölümündeki Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ile Kerhî'nin *Muhtasar*'ının icâre bölümleri arasında yapılan karşılaştırmada geçen ihtilaflı meselelere bakabilirsiniz.

⁸⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, XI, 448.

⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, XI, 330; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 106-07 (Dipnot); a.mllf. *en-Nâfiu'l-kebir*, s. 23,25. Mercânî'nin aynı şeyleri teşekkül dönemi muhtasarları için söylediği daha önce geçmişti. Mercânî, *Nâzûrâtü'l-hak*, s. 176.

belirtmeye çalıştıklarını ifade etmiştik. Klasik dönem muhtasarlarında ise görüşler, kaynağı zikredilmeden rivayet edilmektedir.

4. Ebu Hanife'nin görüşlerinin ağırlıkta olması. Kudûrî *Muhtasar*'ında önce Ebu Hanife'nin görüşüne, sonra varsa Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerine yer vermekle birlikte bazı yerlerde ihtilaflara değinmeden sadece Ebu Hanife'nin bulunduğu taraftaki görüşü vererek metinler bazında ihtilafların zikredilmesini asgariye indirmeye çalışmıştır. *Vikâye* ve *el-Muhtâr*'ın telif edildiği VII/XIII asrın sonlarından itibaren metinlerde sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmeye başlanmıştır. *Mültekâ*'da ihtilaflara yer verilmekle birlikte genellikle önce zikredilen Ebu Hanife'nin görüşleri tercih edilmiştir.
5. Mezheb imamlarının görüşleriyle mezheb fukahasının görüşlerinin birbirinden ayırıştırılmadan iç içe verilmesi. Klasik dönem muhtasarlarında mezheb fukahasının ortaya koymuş olduğu bazı tahriclere de yer verilmekte; fakat bu tahriclerle mezheb imamlarının mesaili birbirinden ayırt edilmemektedir. Bu sebeple klasik dönem muhtasarlarında geçen mesailden hangilerinin imamlara hangilerinin de diğer mezheb fukahasına ait olduğunu anlamak çok zor hale gelmektedir.⁸⁹
6. Mesailin aktarılmasında bazı hatalar yapılması: Meseleleri ve hükmü olabildiğince az ve öz "muhtasar müfid" ifade etmek amacıyla, anlamı idrak için zaruri bazı unsurları lafzen hafzederek sürekli Hanefî "mezheb birikimi"ne atıfla kaydetmişlerdir. Bu nedenle zaman zaman, asıl anlamı ve meselenin bütünlüğünü ihlal eden ifadeler ortaya çıkmıştır. Bu problemde, mezheb imamlarının ve teşekkül

⁸⁹ Buna bir örnek kabilinden *Kenz* ve *Gurerü'l-ahkâm*'da yer alan bir meseleyi zikredebiliriz: Bilindiği üzere Kuzey'e veya Güney'e doğru gidildiğinde 48 ile 66. enlem arasında yılın belirli günlerinde yatsı namazının başlangıç vaktinin alameti olan batı ufkunda şafağın kaybolmasından önce doğu ufkundan fecir doğmakta ve böylece yatsı vakti girmeden sabah namazının vakti gelmiş olmaktadır. İşte bu iki kitapta konuyla ilgili olarak "Yatsının ve vitrin vaktini bulamayanlara yatsı ve vitir namazı ile mesul değildirlen" denilmektedir. (*Kenz*, s. 154; *Gurerü'l-ahkâm*, s. 52) Bu problemin yaşandığı bölgelerden biri olan Kazan'ın ünlü âlimi Şihabuddin el-Mercanî (1306/1889) kendi bölgesindeki birçok kişinin kitaplarda yer alan bu mesele yüzünden taassup gösterip yatsı ve vitir namazlarını kılmadıklarını dile getirmiş (s. 390) ve Hanefî mezhebinde bu fetvanın mezheb imamlarına dayanmayan zayıf bir görüş olduğunu ispatlayabilmek için de *Nâzûratu'l-Hak fi Farziyyeti'l-İşâi ve in Lem Yeğibi's-Şafak* isimli bir eser yazmak zorunda kalmıştır. Bu örnekte olduğu gibi bazen muhtasarlarda yer alan meselenin kimden rivayet edildiğini bilememek onun mezhebin görüşüymüş gibi zannetmeye sebebiyet verebilmektedir.

dönemi metinlerinin giderek daha az başvurulur hale gelmesi ve dolayısıyla mesele bilgisinin müelliflere yakın dönemde kaleme alınmış klasiklerden aktarılmış olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.⁹⁰

C) Mezheb İçinde Etkili Olan Diğer Muhtasarlar

Hanefî mezhebinde yukarıda saydıklarımız dışında meşhur ve mütedavil olan birkaç muhtasar daha bulunmaktadır.⁹¹ Muhtasarların kaynak ve kökenlerini tespit edebilmek için bu muhtasarlardan da bahsetmek isabetli olacaktır.

1. *Tuhfetü'l-fukahâ*

Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî'nin (539/1144) “kendi zamanında Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının çok meşhur olduğunu ve bazı kişilerin kendisinden bu kitapta zikredilmeyen meselelere yer vermek, oradaki müşkülâtı açıklamak, taksim ve tafsilde bulunarak kitabın faydasını arttırmak maksadıyla yeni bir kitap yazmasını istediklerini belirtmekte ve onların istekleri doğrultusunda *Tuhfetü'l-Fukahâ*'yı telif ettiğini” söylemektedir.⁹²

Bu ifadeden kitabın Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı merkeze alınarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Fakat yapılan inceleme sonucunda kitabın Kudûrî'nin değil de Kerhî'nin *Muhtasar*'ı esas alınarak telif edildiği anlaşılmıştır. Bu sonuca varmamızı sağlayan delilleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Her üç metnin içinde yer alan kitapların tertibi: Her üç metnin⁹³ (Kerhî, Kudûrî ve Semerkandî) içinde yer alan kitapları karşılaştırdığımızda *Tuhfetü'l-fukaha* ile Kerhî'nin *Muhtasar*'ının birkaç kitap hariç aynı tertipte olduğu görülmektedir. *et-Tuhfe* sahibi Kerhî'nin *Muhtasar*'ından farklı olarak “ikrar” ve “eşribe” kitaplarının

⁹⁰ Mercânî, *Nâzûrâtü'l-hak*, s. 180. Bu meselelerden biri muhtasarlar arası kaynak ilişkisini tespit sadedinde ileride zikredilecektir.

⁹¹ Hanefî mezhebinde burada zikrettiklerimizin dışında muhtasar metin oluşturmak amacıyla kaleme alınmış; fakat çeşitli sebeplerle yeterli ilgi görmemiş ve böylece “mutûn” kavramı içine dâhil edilmemiş bir dizi eser bulunmaktadır. Bu eserler mezheb tarihi içinde etkili olmamaları sebebiyle bu çalışmanın haricinde tutulmuştur.

⁹² Semarkandî, *Tuhfetü'l-fukaha*, I, 5-6.

⁹³ Kerhî'nin *Muhtasar*'ı mevcut olmadığı için karşılaştırmayı kitabın Kudûrî şerhi içinde yer alan kitaplara göre yaptık. Kudûrî şerhindeki fihristin tablo hali için bk. Necmeddin Güney, *a.g.e.* s. 93-94.

yerini değiştirmiş, “radâ” ve “iddet” konularını “talak” kitabının altında, “cinâyât” konuları da “diyât” kitabının altında birer bab haline getirmiş, en sondaki “keffâret” kitabının konularını ilgili kitaplara dağıtarak bu bölümü kaldırmış, ayrıca kitabın sonuna sekiz yeni kitap eklemiştir.⁹⁴ Kudûrî’nin *Muhtasar*’ında yer alan kitapların tertibi ise *et-Tuhfe* ile örtüşmemektedir.⁹⁵ Ayrıca “sayd” ve “zebah” kitapları Kerhî ve Semerkandî’de ayrı birer kitap iken Kudûrî’de bu iki kitap “sayd ve zebaih” adıyla tek kitap altında toplanmıştır. Cenâiz konuları tüm muhtasarlarda “kitabu’s-salat”ın altında bir bab olarak zikredilirken *et-Tuhfe* ve Kerhî’nin *Muhtasar*’ında ayrı birer kitaptır. Yine her ikisinde “ferâiz” kitabı olmadığı halde Kudûrî’de vardır. Kudûrî’de mevcut olan bazı kitaplar ise *et-Tuhfe*’de yoktur.⁹⁶

b) Kitapların içindeki konuların Kerhî’nin *Muhtasar*’ındaki sıraya göre işlenmesi. Mesela Semerkandî “hazr ve ibâha” kitabının başında, “Muhammed b. el-Hasen ve diğer fukahânın bu kitaba, içinde aklın ve Şeriat’ın hoş gördüğü hükümlere yer verildiği için “istihsan” adını, Kerhî’nin ise içinde sadece helal-haram gibi konulardan bahsedildiği için “hazr ve ibaha” adını verdiğini ve konuya toplumsal hayatta kadın-erkek ilişkilerine dair meselelerle başladığını” söyler. Ardından da kendisi de aynı konuyla kitaba başlar.⁹⁷ Oysa Kudûrî’nin *Muhtasar*’ında bu kitap ipek giyme konusuyla başlamaktadır.⁹⁸ Burada da Semerkandî’nin kitabını Kerhî’nin *Muhtasar*’ı üzerine telif ettiği anlaşılmaktadır. Zira Semerkandî önce Kerhî’nin neden bu kitabın adını değiştirdiğini ve konuya hangi meselelerle başladığını söylemekte, ardından kendisi de kitaba aynı ismi vermekte ve konuya aynı meseleyle başlamaktadır. Keza *et-Tuhfe*’de “kitabu’l-buyû” Kerhî’nin *Muhtasar*’ında olduğu gibi “selem” bahsiyle başlar.⁹⁹ Kudûrî’nin *Muhtasar*’ında ise “selem” bahsi “kitabu’l-buyû”un en sonunda yer almaktadır.¹⁰⁰ Selem bahsi, tüm muhtasarlarda “kitabu’l-buyû”un sonunda

⁹⁴ Bu kitaplar; sebak, mefkûd, lakît ve lükata, hünsâ, şehâdât, şehâdâtтан rucû‘, edebi’l-kâdî ve vakıf ve sadaka konularıyla alakalıdır.

⁹⁵ Bu üç metnin içinde yer alan kitapların karşılaştırmalı fihristleri için bk. Ekler Bölümü, Ek-2’deki tablo.

⁹⁶ Bk. Ekler Bölümü, Ek-2’deki tablo.

⁹⁷ Semerkandî, *Tuhfetu’l-fukahâ*, III, 331.

⁹⁸ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 373.

⁹⁹ Semerkandî, *Tuhfetu’l-fukahâ*, II, 7.

¹⁰⁰ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 131.

yer alırken, sadece bu iki eserde “kitabu’l-buyû” un başında yer alması Semerkandî’nin eserinde Kerhî’nin *Muhtasar*’ını esas aldığına diğer bir kanıttır.

c) Semerkandî’nin kitap boyunca sürekli Kerhî’ye atıflarda bulunması.

Semerkandî ihtilafı meseleleri zikrederken “Kerhî böyle dedi”¹⁰¹ veya “Kerhî burada böyle dedi”¹⁰² diyerek konuyu işlemektedir. Eğer bu kitap Kudûrî’nin *Muhtasar*’ı üzerine kaleme alınmış olsaydı, Kerhî’nin değil Kudûrî’nin görüşlerine daha çok atıf yapılması gerekirdi. Oysa tüm kitap boyunca Kudûrî’nin adı sadece sekiz defa geçmektedir. Bunlar da ya Kerhî’nin *Muhtasar*’ında geçmeyen ya da ondan Kudûrî’nin Kerhî’den farklı görüş bildirdiği yerlerdir.¹⁰³

d) Bir mesele hakkında Kerhî’nin tafsilat vermediğini söylemesi.

Semerkandî “kitabu’l-da’vâ ve’l-beyyinat”ta “bu meselede tafsilat vardır; fakat Kerhî bu tafsilatı zikretmemiştir”, demektedir.¹⁰⁴ Semerkandî’nin Kerhî’nin *Muhtasar*’ını esas aldığına gösteren en açık ifadelerden biri de budur. Zira “bu meselede tafsilat var; fakat bunu Kerhî zikretmedi” demekle metnini Kerhî’nin *Muhtasar*’ı üzerine inşa ettiğini ifade etmiş olmaktadır. Eğer böyle olmasaydı, bu sözü söylemesinin pek bir anlamı olmazdı.

e) Kitabın mukaddimesinde, eksik bırakılan bazı mesaili tamamlayacağını söylemesi. Kudûrî’nin, Kerhî’nin *Muhtasar*’ına yaptığı şerhte ifade ettiği üzere “Kerhî *Muhtasar*’ı önce küçük bir metin olsun diye telif etmiş, fakat ibadet bahsi bittikten sonra kitaba yeni bölümler eklemiş ve rehin bahsinden sonra da kitabı iyice genişletmiştir.”¹⁰⁵ Kudûrî de kitaba yazdığı şerhin başında kitabın başıyla sonu birbirine uygun olsun diye baş tarafına pek çok konu eklediğini söylemiştir.¹⁰⁶ Bu ifadelerden kitapta eksik olan bölüm ve mesailerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Semerkandî *et-Tuhfe*’nin sonuna Kerhî’nin *Muhtasar*’ında olmayan sekiz kitap daha eklemiştir. Buna rağmen *et-Tuhfe*’nin içinde yer alan kitaplar Kudûrî’nin *Muhtasar*’ında yer alan

¹⁰¹ Semarkandî, *a.g.e.* I, 18, 54, 57, 63, 64, 70, 72, 103, 131, 154, 162, 249, 251, 307, 339, 380, II, 15, 61, 80, 119, 174, 196, 238, 246, 284, 348, III, 52, 56, 69, 126, 133, 150, 156, 170, 177, 190, 234.

¹⁰² Semarkandî, *a.g.e.* I, 165, 195, 263, 348, 357, II, 87.

¹⁰³ Semarkandî, *a.g.e.* I, 18, 209, 356, 387,

¹⁰⁴ Semarkandî *a.g.e.* III, 187.

¹⁰⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasarı’l-Kerhî*, Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93 0b.

¹⁰⁶ Kudûrî, *Şerhu Muhtasarı’l-Kerhî*, Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93 0b.

kitaplardan daha azdır. Eğer *et-Tuhfe* Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını tamamlamak üzere kaleme alınmış olsaydı, içindeki kitapların doğal olarak ondan fazla olması gerekirdi. Oysaki durum tam aksinedir. Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında eksik kitap olmadığı gibi içinde en çok kitap olan muhtasardır. Yukarıdaki zikredilen tespitler ışığında, *et-Tuhfe*'nin Kerhî'nin *Muhtasar*'ı esas alınarak hazırlandığını söyleyebiliriz.

Bu durumda kitabın başında müellifin, Kudûrî'ye ait *Muhtasar*'ı esas aldığını gösteren sözünü nasıl anlamamız gerektiği problemi ortaya çıkmaktadır. Tezin üçüncü bölümünde muhtasalar arasında icâre bölümü üzerinden yapılan karşılaştırma sonucunda Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ*'yı telif ederken Kudûrî tarafından Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yapılan şerhten epey istifade ettiği anlaşılmaktadır. Semerkandî'nin kitabın başında Kudûrî'nin adını zikredip Kerhî'den bahsetmemesinin bununla bir alakası olabileceği gibi Kerhî'nin adının geçmemesinin Kerhî'nin itizâlî görüşlere sahip olması gibi başka sebepleri de olabilir. Fakat bunun tam olarak ispatlanabilmesi için tarihî ve kelimî bir takım delillere ihtiyaç vardır.

2. *Bidâyetü'l-mübtedî*

Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr Mergînânî'nin (593/1197) ferâiz kitabı hariç Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ile Şeybânî'nin (189/805) *el-Câmiu's-sağîr*'inde yer alan meseleleri bir araya getirmek suretiyle oluşturduğu eseridir.

Mergînânî, bu muhtasarı önce *Kifâyetü'l-müntehâ* ismiyle seksen cilt olarak şerh etmiş, fakat çok uzun olduğundan ilgi görmez korkusuyla *el-Hidâye* ismini verdiği diğer meşhur şerhini yazmıştır. Kitapta önce Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında yer alan meseleler, ilgili babın sonunda da *el-Câmiu's-sağîr*'de geçen meseleler zikredilmiştir. Her iki kitabın meseleleri arasında ihtilaf bulunduğu durumlarda, *el-Câmiu's-sağîr*'in ismi açıkça verilmiştir.¹⁰⁷

Mergînânî'nin *el-Bidâye*'nin tertibinde *el-Câmiu's-sağîr*'i esas aldığı¹⁰⁸, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında yer alıp *el-Câmiu's-sağîr*'de bulunmayan kitapları ise uygun gördüğü yerlere koyarak her iki kitabın tertibini mezcettiği görülmektedir.

¹⁰⁷ Taşköprüzâde, *Miftâu's-sâade*, II, 239; Cengiz Kallek, "el-Hidâye" *DİA*, XVII, 471.

¹⁰⁸ *Leknevî*, Mergînânî'nin teberriken *el-Câmiu's-sağîr*'in tertibini esas aldığını söyler. *Şerhu'l-Hidâye*, I, 12.

Mergînânî'nin bu tertibi kitabın muhtasarı *Vikâye* aracılığıyla sonraki hemen bütün muhtasarlarda olduğu gibi korunmuştur.¹⁰⁹

3. *Gurerü'l-ahkâm*

Molla Hüsrev lakabıyla meşhur olan Mehmed b. Ferâmurz b. Ali (885/1480) “gençlik çağından beri fıkıh ve usûl-i fıkıh ile meşgul olmuş, sonraları istemese de kadılık görevine getirilmiştir. Bu süre içerisinde bir hayli nevazil ve vâkıat meselesini inceleyen Molla Hüsrev böylece metinlerde mutlak olarak geçen birçok meselenin çeşitli kayıtlarının bulunduğu farkına varmıştır. Yakalanmış olduğu veba hastalığından kurtulması durumunda, tıpkı usûl-i fıkıhta yaptığı gibi fıkıhta da bir muhtasar yazmaya niyet eden Molla Hüsrev bu muhtasarın tertibinin diğerlerinden farklı olacağını, içinde zayıf rivayetlerin bulunmayacağını, metinlerde mutlak olarak zikredilen meselelerin kayıtlarının konacağını, diğer metinlerin müsamahalı davrandıkları yerlere işaret edileceğini ve diğer metinlerde yer almayan önemli meselelere yer verileceğini” söyler.¹¹⁰ Sağlığına kavuşunca da bu niyetini yerine getirir ve *Gurerü'l-ahkâm*'ı telif eder ve ardından kitap üzerine *Düreru'l-hükkâm* isimli şerhini yazar.¹¹¹

Gurerü'l-ahkâm'ın tertibi/iç tasnifi müellif Molla Hüsrev'in ifade ettiği üzere - özellikle ibadet bahisleri açısından- diğer muhtasarlardan farklıdır. Diğer muhtasarlarda hac kitabından sonra nikâh veya buyû' konuları gelirken, *Gurerü'l-ahkâm*'da ibadetle yakın ilişkisi bulunan “udhiye”, “sayd”, “zebâih”, “cihâd”, “ihya-i mevât” ve “kerâhiye” kitapları gelir. Nikâh ile buyû' arasında kalan konuların tertibi daha çok *Vikâye*'ye, buyû' bahsinden sonraki konuların sıralanması ise daha çok *en-Nukâye*'ye benzemektedir. Kitap *Vikâye* ve *en-Nukâye*'deki gibi vasiyet bahsiyle sona erer; ferâiz bahsi yoktur. Bab başlıkları ve muhteva ise hemen hemen *Vikâye* ile aynıdır.¹¹²

¹⁰⁹ *el-Hidâye* ve sonrasında hazırlanan, *Vikâye*, *Kenz*, *Mültekâ* ve *et-Tenvîr*'in iç tasnifi birbirleriyle aynıdır. *en-Nukâye* ve *Gurer*'in iç tasnifi biraz farklı olsa da muhteva açısından *Vikâye* ile hemen hemen aynıdır. Bu metinlerin içinde yer alan kitapların tablo halindeki bir karşılaştırması için bk. Ekler Bölümü, Ek-3'deki tablo.

¹¹⁰ Molla Hüsrev, *ed-Dürer*, s. 3-5.

¹¹¹ Molla Hüsrev, *ed-Dürer*, s. 5; Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-hükkâm” *DİA*, X, 27.

¹¹² Her üç eserin içinde yer alan kitaplarının karşılaştırması için bk. Ekler Bölümü, Ek-3'deki tablo.

Molla Hüsrev kitabın kaynakları hakkında bilgi vermemektedir. Kitapla *Vikâye* arasında yapılan karşılaştırma, kitabın üslup ve muhteva açısından *Vikâye*'den oldukça istifade ettiğini göstermektedir. Nitekim daha önce sadece *Vikâye* ve onun muhtasarı olan *en-Nukâye*'de yer alan ve mezhebin temel kaynaklarına göre yanlış aktarıldığı anlaşılan bir mesele bu iki muhtasardan sonra telif edilen *Gurerü'l-ahkâm*, aşağıda gelecek olan *Tenvîru'l-ebâr* ve *Mülteka'l-ebhûr*'da da yer almaktadır.

Bu mesele ıstısnâ (sipariş) akdiyle alakalı olup şöyledir: Hanefî mezhebinde ıstısnâ'nın bir akit mi, yoksa vaat mi olarak tanımlanması gerektiği tartışmalıdır. *el-Hidâye* sahibi Mergînânî “sahih olan bunun bir akit olmasıdır” demektedir¹¹³ ve ardından müşterinin sipariş ettiği malı gördükten sonra onu alıp almama konusunda muhayyer olduğunu; zira görmediği bir malı aldığını ve görmeden bir mal alanın muhayyerlik hakkı olduğunu ifade etmektedir. Fakat Ebu Yusuf'tan nakledilen bir rivayete göre her iki tarafın da muhayyerlik hakkı olmadığını da nakletmektedir (bkz., II, 77) *el-Hidâye*'yi ihtisar eden *Vikâye* sahibi, büyük olasılıkla Mergînânî'nin “sahih olan bunun bir akit olmasıdır” sözünden ve Ebu Yusuf'tan yaptığı her iki tarafın da muhayyerlik hakkı olmadığı yönündeki rivayetten hareketle eserine, “bu sebeple sanatkâr işi yapmaya mecburdur, müşteri de siparişten vazgeçemez”¹¹⁴ kaydını eklemiştir. Mesele bu şekliyle *Vikâye*'den onun muhtasarı *en-Nukâye*'ye,¹¹⁵ sonra da *Gurerü'l-ahkâm*'a,¹¹⁶ *Tenvîru'l-ebâr*'a¹¹⁷ ve *Mülteka'l-ebhûr*'a geçmiştir.¹¹⁸ Oysaki Hanefî mezhebinde iş henüz yapılmadan önce her iki tarafın da ıstısnâ akdinden vazgeçebileceği üzerinde ittifak edilen bir kuraldır. Bu konudaki ihtilaf sadece ıstısnâ'nın mevzuu olan iş yapıldıktan sonraki kısma dairdir.¹¹⁹ Bu sebeple *Vikâye* sahibinin “sanatkâr işi yapmaya mecburdur, müşteri de siparişten vazgeçemez” ifadesi kendisinin bir ictihadı değilse, bu ifadenin mezkûr meselede Hanefî mezhebi kaynaklarını doğru yansıtmadığı

¹¹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 77.

¹¹⁴ Burhânü's-şerîa, *Vikâye* (şerhi *Şerhu'l-Vikâye* ile birlikte), II, 73-4.

¹¹⁵ Sadru's-şerîa es-sânî, *en-Nukâye*, s. 89.

¹¹⁶ Molla Hüsrev, *Gurerü'l-ahkâm*, (şerhi *Dürerü'l-hükkâm*'la birlikte), II, 198.

¹¹⁷ Timurtâşî, *Tenvîru'l-Ebâr* (şerhi *ed-Dürü'l-muhtâr*'la birlikte), s. 440.

¹¹⁸ Halebî, *Mülteka'l-ebhûr* (şerhi *Mecmau'l-ehûr* ile birlikte), III, 150.

¹¹⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, V, 210.

anlaşılmaktadır.¹²⁰ Nitekim İbn Âbidîn *Tenvîru 'l-ebzar* şerhi *ed-Dürrü 'l-muhtâr* üzerine yaptığı haşiyede buna dikkat çekerek doğru olan görüşü nakletmekmiştir.¹²¹ *Mecelle*'nin 392. maddesine de geçen “ıstisna akdinin bağlayıcı olduğu” yönündeki hükmün *Mültekâ* veya bu eserlerden birinden alınmış olma ihtimali çok yüksektir.¹²²

4. *Mülteka'l-ebhur*

İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (956/1549) bu eserini “*el-Kudûrî, el-Muhtâr, Kenz ve Vikâye*’deki meseleleri içeren kolay anlaşılır bir kitap telifi yönünde gelen istek üzerine telif etmiştir. Kitaba ayrıca, *Mecma(u'l-bahreyn)* ve *el-Hidâye*’den bazı meseleleri eklemiş, mezheb imamları arasındaki ihtilafları zikretmiş ve tercih edilen görüşü genellikle önce vermiştir. Müteahhir fukaha veya bu dört muhtasar arasındaki ihtilaflarda ise “kîle” veya “kâlû” ifadesi kullanıp yanına “el-esahh” kaydı eklediklerinin diğer görüşe göre mercuh olduğunu belirtmiş, fetva için tercih edilen görüşü belirleme hususunda da azami gayret sarf etmiştir. Yukarıda adı geçen metinlerden oluştuğu için de kitaba *Mülteka'l-ebhûr* adını vermiştir.”¹²³

Mültekâ’daki kitapların tertibi *Vikâye* ile aynıdır. Alt başlıkları da birbirlerine çok benzemektedir. Konuların anlatımında, müellifin de ifade ettiği üzere rahat ve anlaşılması kolay bir üslup kullanılmış olmakla beraber kitabın genelinde üslup ve muhteva açısından *Vikâye*’nin örnek alındığı görülmektedir. Nitekim yukarıda *Vikâye* ve ondan istifade eden diğer kitaplarda mevcut olduğunu söylediğimiz mezhebin temel kaynaklarına göre yanlış aktarıldığı anlaşılan “mesele” *Mültekâ*’da da olduğu gibi tekrarlanmıştır.¹²⁴

¹²⁰ *Vikâye* sahibinin Ebu Yusuf’tan nakledilen “her iki tarafın da muhayyerlik hakkı yoktur” rivayetini akit yapıldıktan sonra, olarak anlamış olması muhtemeldir. Zira *el-Hidâye*’de geçen sözün zahiri bu şekilde anlaşılmaya müsaittir. Aynı şekilde bir anlayış Burhaneddin İbn Mâze’de de vardır. (Bk. *el-Muhîtu'l-Burhânî*, VII, 300.) Oysa Ebu Yusuf’tan yapılan bu nakil ıstisnâ akdine konu olan iş yapıldıktan sonrasında alakalıdır. Bk. *Kudûrî, Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 287; Semerkandî, *Tuhtetü'l-fukahâ*, III, 351; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, V, 210; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 474-77.

¹²¹ İbn Âbidîn, *a.g.e.* VII, 474-77.

¹²² *el-Mecelle*, s. 59.

¹²³ Halebî, *a.g.e.* I, 13-4.

¹²⁴ Halebî, *a.g.e.* Buna göre Has’ın *Mültekâ* hakkında “Yaakov Meron gibi yazarların *Mültekâ*’yı *el-Hidâye*’nin muhtasarı diye nitelemesi isabetli değildir.” (Şükrü Selim Has, “*Mülteka'l-ebhur*”, XXXI,

5. *Tenvîru'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr*

Muhammed b. Abdullâh et-Timurtâşî'nin (1006/1598) bu muhtasarını *ed-Dürrü'l-muhtâr* isimli eserle şerh eden müellifin ikinci kuşak talebesi Haskefî, “meselelerin zabtı, tashihi ve ihtisarı açısından *Tenvîru'l-ebâr*'ın alanında yazılmış en iyi eser olduğunu” söyler.¹²⁵ Yapmış olduğu şerhle ilgili bilgi verirken de “diğer kitaplarda yer alıyorsa sözü kısa tutmak için Molla Hüsrev'in *Gurer* ve *ed-Dürer*'inden yaptığı nakillere işaret etmeyeceğini” bildirir.¹²⁶ İbn Âbidîn Haskefî'nin bu sözüne düştüğü haşiyede, mezkûr ifadeden Haskefî'nin şerhte bu iki kitaptan çokça istifade ettiğinin anlaşıldığını, nitekim metin sahibi Timurtâşî'nin de hem *Tenvîru'l-ebâr* hem de onun üzerine yapmış olduğu şerhinde (*Minehu'l-Gaffâr fi furûi'l-fıkhi'l-Hânefi*) Molla Hüsrev'in bu iki eserinden oldukça faydalandığını dile getirir. Ayrıca *Gurer*'i de, meselelerin gayet iyi tahkik edildiği kendisinden faydalanılması gereken bir eser olarak tavsif eder.¹²⁷ İbn Âbidîn'in bu ifadesinden de anlaşıldığı üzere kitabın temel kaynağı Molla Hüsrev'in *Gurer*'idir.

Eserdeki iç tasnif *Vikâye* ile aynıdır. Sadece “radâ” kitabı “nikâh” kitabının, “sarf” kitabı da “buyû” kitabının bir babı haline getirilmiştir. Ayrıca son tarafa “ferâiz” kitabı eklenmiştir. Müellif iç tasnifte Molla Hüsrev'in tertibini tercih etmemiş, fakat alt babların tasnifi, metnin üslup ve içeriği konusunda İbn Âbidîn'in dediği gibi *Gurerü'l-ahkâm*'dan oldukça istifade etmiştir. Bu istifadenin yukarıda geçen “mesele”yi dahi olduğu gibi almaya kadar gittiği görülmektedir. Yukarıda *Vikâye*'den bu yana ondan istifade eden adlarını verdiğimiz diğer eserlerde var olduğunu söylediğimiz “mesele”nin, Molla Hüsrev'in *Gurerü'l-ahkâm*'ına oradan da olduğu gibi Timurtâşî'nin

541) ifadesini yeniden düşünmek gerekir. Zira *Vikâye*'nin *el-Hidâye*'nin muhtasarı olması ve *Mültekâ* ile *Vikâye* arasındaki tasnif ve muhteva açısından benzerlik bulunması sebebiyle kitap hakkındaki “*el-Hidâye*'nin bir muhtasarı” şeklindeki nitelendirmenin yanlış olmadığı anlaşılmaktadır.

¹²⁵ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s. 7.

¹²⁶ Haskefî, *a.g.e.* s. 7.

¹²⁷ İbn Âbidîn, *a.g.e.* I, 95. İbn Âbidîn haşiyesinde 800 defadan fazla *Gurer*'e atıf yapmakta ve sürekli olarak *Gurer*'i takip etmektedir.

Tenvîru'l-Ebsar'ına geçtiği ifade edilmişti.¹²⁸ Nitekim İbn Âbidîn de haşiyede de bu konuda müellifin Molla Hüsrev ve *Vikâye* sahibine tabi olduğunu ifade etmektedir.¹²⁹

Hanefi mezhebi klasik döneminin öne çıkan muhtasarlarının kaynaklarını tespitte yönelik yapılan inceleme neticesinde ortaya şöyle bir tablo çıkmıştır. Teşekkül döneminin ilk üç muhtasarının ardından klasik dönemin başında telif edilen Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı sonraki tüm muhtasarlar üzerinde etkili olmuştur. Mergînânî, modern dönemlere kadar etkisini sürdüren *el-Hidâye* isimli şerhinin metni *Bidâyetü'l-mübtedî*'yi Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ile *el-Câmiu's-sağîr*'de yer alan meseleleri bir araya getirerek telif etmiş, *el-Hidâye* daha sonra *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâilî'l-Hidâye* adıyla Burhânu's-şerîa tarafından ihtisar edilmiştir. *el-Hidâye*'nin muhtasarı olması sebebiyle çok tutulan *Vikâye*, kendisinden sonra telif edilen *Kenzü'd-dakâik*, *Gurerü'l-ahkâm*, *Mülteka'l-ebhur* ve *Tenvîru'l-ebâr*'ın iç tasnif, muhteva, üslup ve tercihler açısından temel kaynağı olmuştur. Klasik dönemin diğer iki önemli muhtasarı *el-Muhtâr* ile *Mecmau'l-bahreyn*'de ise Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının daha etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰

Klasik dönem muhtasarlarının ihtilafı konularda yaptıkları tercihlerde de birbirlerinden etkilendikleri ve çok az mesele dışında Ebu Hanife'nin görüşlerini tercih ettikleri görülmektedir. Nitekim bu, Kasım b. Kutluboğa'nın, tashih ve tercihleri belirtmek üzere, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı üzerine yazdığı şerhten de anlaşılmaktadır.¹³¹ Hatta yukarıda geçtiği üzere *Vikâye* ve *el-Muhtâr*'ın telif edildiği dönemden itibaren metinlerde sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmeye başlanmıştır.

¹²⁸ Timurtâşî, *a.g.e.* s. 440.

¹²⁹ İbn Âbidîn, *a.g.e.* VII, 475.

¹³⁰ Kudûrî sonrasında yazılan muhtasarların, ondan ve diğer metinlerden muhteva, üslup ve tercih açısından ne kadar etkilendiklerinin tam olarak tespiti; bu metinlerde yer alan meselelerin gerek muhteva, gerek dil ve üslup açısından daha geniş bir örneklem grubu seçilerek karşılaştırılmasıyla mümkün olabilecektir. Buraya kadar yapılan ise, klasik dönemin en etkili muhtasarını tespitte yönelik genel bir karşılaştırma olup Kerhî'nin *Muhtasar*'ıyla şekil ve muhteva açısından yapacağımız karşılaştırma için en uygun ve doğru muhtasarı seçmeye yönelik bir çalışmadır.

¹³¹ Kutluboğa, *et-Tashih ve't-tercih alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, s. 131.

Vikâye ve el-Muhtâr'ın telif edildiği asırdan itibaren klasik dönem muhtasarlarının ihtilaflı meselelerde tercihlerini Ebu Hanife'nin görüşünden yana koymaları mezheb içinde ilk tabakalardan itibaren hâkim bir tavır olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Kudûrî her ne kadar *Muhtasar*'ında açıkça Ebu Hanife'nin kavlini tercih ettiğini gösteren ifadeler kullanmasa da Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yazmış olduğu şerhin başında kendisinin genel olarak Ebu Hanife'nin görüşünü tercih ettiğini söyler. Bunun sebepleri arasında da öncelikle Ebu Hanife'nin sahabe zamanında doğduğu, tabiin zamanında fıkıh öğrendiği, onlarla birlikte fetva verip onlarla münazaralarda bulunduğunu sayar.¹³²

Kudûrî'nin Ebu Hanife'nin kavlini tercih sebebi olarak gösterdiği bu birinci maddeyi Hüsâmeddin eş-Şehîd de Abdullah b. el-Mübarek'ten nakletmektedir. Bu durumda ihtilaflı meselelerde Ebu Hanife'nin kavlinin alınması gerektiği görüşünün Abdullah b. el-Mübarek'e kadar uzandığı anlaşılmaktadır.¹³³

Kudûrî Ebu Hânife'nin görüşünü tercih etmesinin diğer sebepleri arasında fıkıh ilk tedvin eden kişinin Ebu Hanife olduğunu, onun tüm meseleleri şura halinde ve tartışarak ortaya koyduğunu, hiçbir meselede tek başına karar vermediğini, her meseleyi tek tek, talebeleriyle tartıştığını, onların görüşlerini dinlediğini ve karşılıklı fikir alışverişinden sonra ortaya çıkan görüşü Ebu Yusuf'un kayıt altına alarak bütün "*Usûl*"ü bu şekilde oluşturduğunu sayar. Ayrıca Ebu Hanife'nin hiçbir fakihe nasip olmamış hadis, siret, Arap dili ve hesap gibi farklı dallarda uzmanlaşmış talebelere sahip olduğunu, bunların kendi aralarında ittifak ederek verdikleri bir hükmün diğer tarafta bir kişinin tek başına yapacağı içtihat ile vereceği hükümden daha isabetli olacağını ifade der. Son olarak Ebu Hanife'nin ilim silsilesinde yer alan hocalarının tamamının fakih olup diğerlerinin hocalarının böyle olmadığına dikkat çeker.¹³⁴ Serahsî de *el-Mebsut*'un başında, Kudûrî'nin söylediklerinin bir özeti sayılacak ifadelerle Ebu Hanife'nin mezhebini savunmaktadır.¹³⁵ Merğînânî de *el-Hidâye*'de ihtilafları zikretse de genellikle Ebu Hanife'nin görüşünü tercih etmiştir.

¹³² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93 0b-1a.

¹³³ Hüsâmeddin eş-Şehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, s. 190-92.

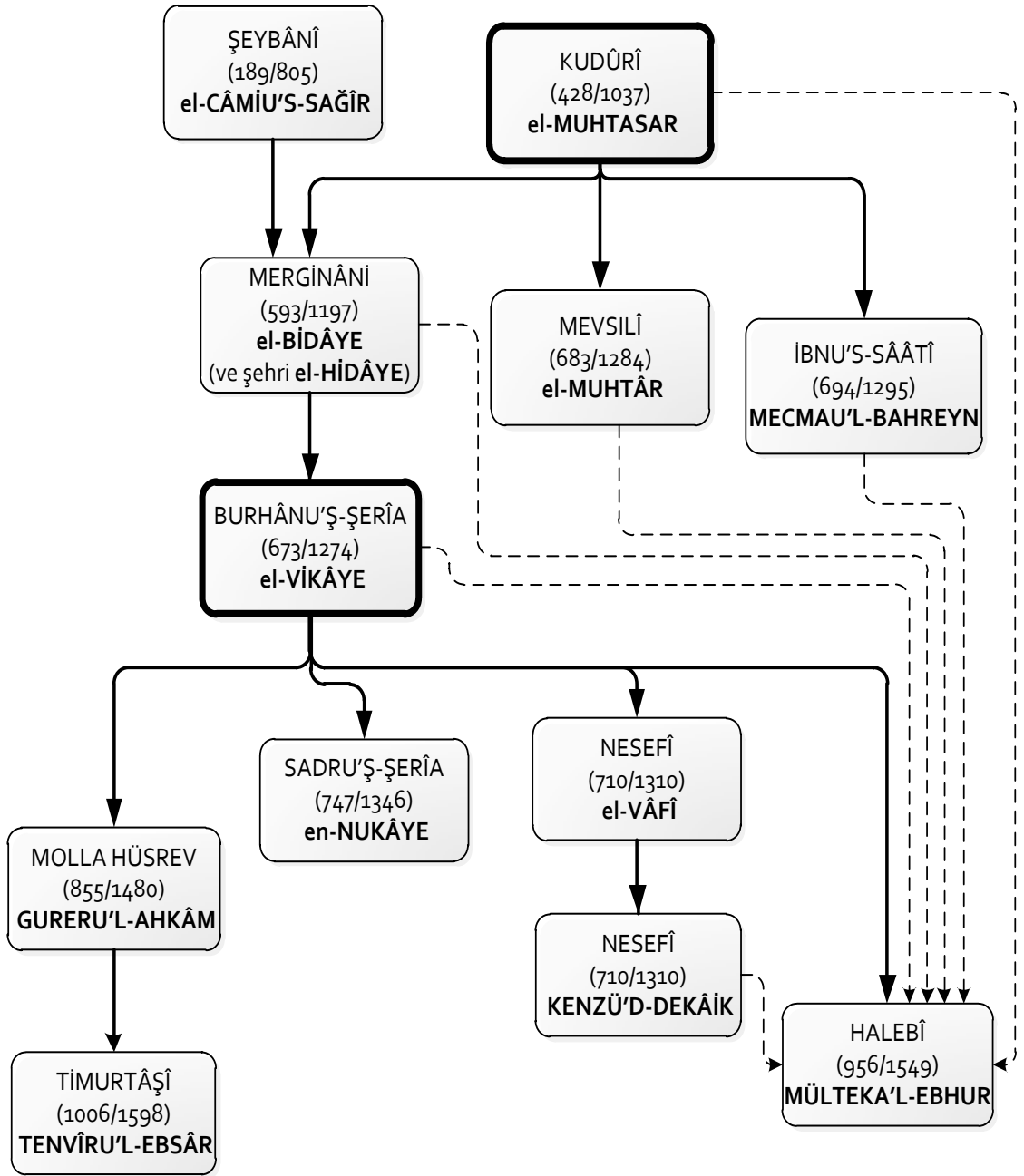
¹³⁴ Kudûrî, *a.g.e.* Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93 0b-1a.

¹³⁵ Serahsî, *el-Mebsut*, I, 3.

Mısır'da bulunan Tahâvî istisna edildiğinde Irak ve Mâverâünnehir'deki Hanefî fukahasının genellikle Ebu Hanife'nin görüşünü tercih ettikleri ve nihayetinde VII/XIII asrın sonu itibariyle metinlerde sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.

D) Klasik Dönem Muhtasarlari Soyağacı

Klasik dönem muhtasarlari arasındaki bu kaynak ve köken ilişkisini şematik olarak aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

KERHÎ ve *MUHTASAR*'I

Bu bölümün birinci kısmında Kerhî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve ilmi faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. İkinci kısımda ise tez konusu olan *Muhtasar*'ın şekil ve muhteva açısından tanıtımı yapılacaktır.

I. KERHÎ'NİN HAYATI

Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyin b. Dellâl b. Delhem el-Kerhî¹³⁶ 260/874 yılında Irak'ın Kerh-i Cüddân¹³⁷ denilen beldesinde doğmuş¹³⁸ ve Bağdat'ta yaşamıştır. Bölgede ders halkası bulunan iki büyük Hanefî fakihi Kâdî Ebû Hâzim (292/905) ve Ebu Saîd el-Berdaî'den (317/930) sonra Bağdat'ta Hanefî çevresine bağlı fakihlerin merkezi şahsiyeti haline gelmiştir.¹³⁹ Devrin meşhur fakihleri ondan ders almışlardır.¹⁴⁰ Yetiştirdiği öğrencileri dört bir yana yayılmış, birçoğu kadılık görevine getirilmiştir.¹⁴¹ Hanefî fukahasının ilk biyografi yazarlarından Kâdî Ebu Abdullah es-Saymerî (436/1045) Kerhî ve Ebu Hâzim hakkında tüm bildiklerimi zikredecek olsaydım ikisi hakkında ayrı bir kitap yazmam gerekirdi, demektedir.¹⁴² Buna rağmen Kerhî hakkında günümüze ulaşan bilgiler çok sınırlıdır. Ömrünün sonuna doğru felç olan Kerhî tedris faaliyetinden çekilince, ders verme işini talebesi Ebu Ali eş-Şâşî'ye, fetva verme işini de diğer talebesi Ebubekir ed-Dâmegânî'ye bırakmıştır.¹⁴³

Kerhî 340/952 yılı Şaban ayı ortasında vefat etmiştir. Cenaze namazını talebelerinden Kâdî Ebu Temmâm el-Hasen b. Muhammed el-Hâşimi ez-Zeynebî

¹³⁶ Bk. Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XII, 74.

¹³⁷ Kerh-i Cüddân: Irak toprakları içinde Kerh ismiyle bilinen birçok yerden biridir. Irak vilayeti ile Şehrezur vilayetlerinin sınırını oluşturmaktadır. Bk. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldan*, IV, 449.

¹³⁸ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, s. 167.

¹³⁹ Saymerî, *a.g.e.* s. 166. Bir coğrafyada "bir mezheb çevresindeki fakihlerin merkezi şahsiyeti olmak şeklinde tercüme edilebilecek ifade kalıbının (=intehet ileyhi riyasetu) anlamı ve önemi hakkında bk. George Makdisi, *Ortaçağ'da yüksek öğretim*, (tercm., Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu) s. 202-206.

¹⁴⁰ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258.

¹⁴¹ Saymerî, *a.g.e.* s. 166.

¹⁴² Saymerî, *a.g.e.* s. 167.

¹⁴³ Saymerî, *a.g.e.* s. 169.

kıldırılmıştır. Hasen b. Zeyd mahallesinde Vâsitîn nehri kıyısındaki mescidinin yanına defnedilmiştir.¹⁴⁴

İlmi faaliyetlerinin yanı sıra züht ve takvasıyla da meşhur olan Kerhî'nin ibadete düşkün olduğu; çokça namaz kılıp oruç tuttuğu, fakirliğe sabredip dünya malına hiç meyletmediği vurgulanmaktadır.¹⁴⁵ Onun bu yönüyle doğrudan bağlantılı bir tavrı da kadılık görevi üstlenen öğrencilerine karşı takındığı tavrıdır. Saymerî'nin rivayetine göre Kerhî kadılık görevini kabul eden tüm öğrencileriyle ilişkilerini kesmiştir.¹⁴⁶

Ölümünden hemen önce gerçekleşen ve Saymerî tarafından aktarılıp, sonraki biyografi kaynaklarının özellikle iktibas ettikleri bir rivayet, bir yandan onun zühd anlayışını, öte yandan hem onun hem de kendisinden sonraki nesle mensup Hanefîlerin siyasi otoriteye karşı tavrını ortaya koyması bakımından manidardır. Bu rivayete göre Kerhî ömrünün sonuna doğru felç olur. Talebelerinden Ebubekir ed-Dâmeğânî, Ebu Ali eş-Şâşî ve Ebu Abdillah el-Basrî yanına gelirler. Bu hastalığın tedavisi için ilaç ve paraya ihtiyaç olduğunu görürler. Durumu devlet ricaline bildirip yardım isterler. Kerhî talebelerinin bir şeyler yaptığını hisseder ve soruşturup yaptıklarını öğrenir. “Allah’ım! Bana rızkımı, bugüne kadar verdiğin şeklin dışında verme!” diye dua eder ve yardım gelmeden vefat eder.¹⁴⁷

A) Hocaları

Ebu Saîd el-Berdaî,¹⁴⁸ Ahmed b. el-Hüseyin (317/930): Aslı Azerbaycan’ın Berda’ diyarından olup Bağdat Hanefî meşayihinin önde gelen simalarındandır. Ebu Ali ed-Dekkâk’tan o da Musa b. Nasr’dan fıkıh tahsil etmiştir.¹⁴⁹ Kerhî, Ebu Tâhir ed-

¹⁴⁴ Saymerî, *a.g.e.* s. 167-68. Kerhî'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıca bkz., H. Yunus Apaydın, “Kerhî”, *DİA*, XXV, 285.

¹⁴⁵ Saymerî, *a.g.e.* s. 166.

¹⁴⁶ Saymerî, *a.g.e.* s. 167.

¹⁴⁷ Saymerî, *a.g.e.* s. 165.

¹⁴⁸ Kureşî, Ebu Saîd’in nispet edildiği yeri yukarıda geçtiği şekliyle dal harfiyle (البردعي) “el-Berdeî” olarak zapt eder ve buranın Azerbaycan’ının bir beldesi olduğunu söyler. (*el-Cevâhir*, I, 165-66) İlk dönem kaynaklarının bugün matbu olan nüshalarında ise bu kelime zel ile (البرذعي) “el-Berzaî” olarak geçmektedir. Saymerî, *a.g.e.* s. 166; Hatîb, *a.g.e.* V, 160.

¹⁴⁹ Saymerî, *a.g.e.* s. 165; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 19 (İtkânî’nin *et-Tebyîn* isimli eserinden naklen I, 704) *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*’in matbu nüshasında Ebu Ali ed-Dekkâk’tan bashedilen yerde (s. 165)

Debbâs ve Ebu Amr et-Taberî (340/951) ders halkasına katılan meşhur talebelerindendir.

Hac yolunda uğradığı Bağdat'ta Zâhirî mezhebinin kurucusu Davud b. Ali'nin (270/884) tartıştığı bir Hanefî'yi zor durumda bıraktığına şahit olan ve Zahirîlerin Bağdat'ta Hanefî mezhebini zayıflattığını gören Berdaî burada yerleşip ders vermeye karar verir.¹⁵⁰ Berdaî Bağdat'ta uzun yıllar ders verdikten sonra 317 yılında çıktığı hac yolculuğunda, Karmâtiler tarafından öldürülmüştür.¹⁵¹

Kaynaklarda Berdaî'nin fıkha ve usule dair bazı görüşleri yer almaktadır. Abdest azalarından yüzün sınırları hakkındaki tarifin ondan geldiği,¹⁵² Ebu Hanife'ye göre

Ebu Ali'nin Musa b. Nasr'dan okuduğu ondan da Ebu Said el-Berzaî (Berdaî)'nin ilim aldığı açıkça ifade edilmektedir. Bu sebeple hemen peşinden Ebu Said'ten bahsedilirken bir önceki bilgiden farklı olarak Ebu Ali ve Musa b. Nasr'dan ilim almıştır, ifadesi büyük olasılıkla yazma nüshadaki bir “vav” ziyadesinden kaynaklanmış olmalıdır. Yine *el-Cevâhir*'de hocaları arasında Musa b. Nasr'ın oğlu gibi gösterilen Ali b. Musa b. Nasr'ın da ala harfi cerinin “ali” şeklinde okunmasından kaynaklanan bir nüsha hatası olması yüksek ihtimaldir. Zira bu kişi sadece *el-Cevâhîr*'de (I, 164) geçmekte ve Kureşî bu kişinin tercümesinde (II, 618) Ebu Saîd'in hocasıdır, deme dışında başka bilgi verememektedir. Ayrıca bazı klasik kaynaklarda ve modern çalışmalarda Ebu Said'in hocaları arasında Ebu Hanife'nin torunu İsmail b. Hammad da gösterilmektedir. (Örnek olarak Bk. Kutluboğa, *Tacu't-terâcim*, s. 135; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 19; Cengiz Kallek, “Ebû Saîd el-Berdaî”, *DİA*, X, 219; Necmeddin Güney, *Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî isimli eserinin 'siyer' bölümünün edisyon kritiği*, s. 11, 15) İsmail b. Hammad'ın hicri 212'de, Ebu Said'in de 317'de vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda bunun pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Zira aralarında 105 yıl vardır. Ayrıca Berdaî'nin ona talebe olabilmesi için onun ölümünden asgari 15 yıl kadar önce doğmuş olması gerekir ki, bu durumda Berdaî en erken 120 yaşında vefat etmiş olmalıdır. Berdaî'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte kaynaklarda bu kadar çok yaşadığına delalet eden hiçbir bilgi yoktur. Bu yanlış bilginin *Cevahiru'l-mudiyye*'de İsmail b. Hammad'dan bahsedilirken Berdaî hakkında geçen (نقضه عليه) “ona reddiye yazdı” ifadesinin bazı hatalı nüshalarda (تفقه عليه) “ondan fıkıh öğrendi” şeklinde geçmesinden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir. (Bk. *el-Cevâhir*, I, 401)

¹⁵⁰ Saymerî, *a.g.e.* s. 165; Kureşî, *a.g.e.* I, 163-66. Berdaî'nin Bağdat'a gelişiyle alakalı şöyle bir rivayet de vardır: Muhammed b. el-Hasen'in *el-Câmiû'l-Kebîr*'ini 300-400 defa okuduğu halde kitapta anlayamadığı bir meseleyi öğrenmek için Bağdat'a kadar gelen Berdaî, orada sorusuna cevap veren Kâdî Ebu Hâzim'in yanında 4 yıl kalır. Leknevî, *el-Fevâid*, s. 20-21. (Neseffî'nin *el-Kâfi* isimli şerhinden naklen)

¹⁵¹ Saymerî, *a.g.e.* s. 166; Kureşî, *a.g.e.* I, 163-66; Cengiz Kallek, “Ebû Saîd el-Berdaî”, *DİA*, X, 219

¹⁵² Cessâs, *Ahkâmu'l-Kurân*, III, 340.

namazın farzlarından olduğu söylenen “kişinin kendi fiiliyle namazdan çıkması” (hurûc bi-sun’ihi) kuralını Ebu Hanife’nin mesailinden onun çıkardığı,¹⁵³ ihtilaf varid olmaması şartıyla sahabe kavlini şerî bir delil olarak kabul ettiği,¹⁵⁴ ayrıca umum lafızların delaleti konusunda tevakkuf ettiğine¹⁵⁵ dair görüşleri Hanefî literatüründe en çok zikredilen görüşleri arasındadır. Hakkındaki sınırlı bilgilerden Berdaî’nin fikhî kavramlar için tarif geliştirme, “fer’î hükümlerden asıl elde etme” ve “fikhî usulü kavramlarını belirleme”ye yönelik, Irak Hanefî meşayihinin genel karakteristik özelliklerini yansıtan çalışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁶

Kâdî Abdülcebbar’ın (415/1025) verdiği bilgilere göre Kerhî Berdaî’den¹⁵⁷ kelâmî yönden de oldukça istifade etmiş, Salı günleri ondan kelim kitapları okumuştur.¹⁵⁸

Kâdî Ebu Hâzim, Abdulhamîd b. Abdülaziz, (292/905): Aslı Basra’dan olup Bekr el-Ammi¹⁵⁹ ve diğer Basralı Hanefî fakihleri yanında öğrenim görmüş, Şam, Kûfe ve Kerh’te kadılık yapmıştır. Ebu Cafer et-Tahâvî (321/933) ve Ebu Tâhir ed-Debbâs kendisinden fikhî dersleri almıştır. Kerhî de onunla karşılaşmış ve meclisinde bulunmuş olmakla birlikte Berdaî’nin ders halkasına devam etmiştir.¹⁶⁰ Ebu Hâzim’in günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen *el-Mehâdir*, *es-Sicillât*, *Edebu’l-kâdî* ve *el-Ferâiz* isimli

¹⁵³ Zeylâf, *Tebyînu’l-hakâik*, I, 104.

¹⁵⁴ Cessâs, *el-Fusûl*, III, 361-62.

¹⁵⁵ Cessâs, *el-Fusûl*, I, 119.

¹⁵⁶ IV/X. asır Irak Hanefî fukahasının mezhebe katkılarıyla ilgili bk. Kaya, *a.g.e.* s. 223 vd.

¹⁵⁷ Kâdî Abdülcebbar *Fadlu’l-i’tizâl ve tabakâtu’l-Mutezile*’de, Ebu Said’in nispetini “Üşrûsenî” olarak vermektedir. Üşrûsen ise Semerkant’tan sonra gelen bir Mâverâünnehir şehri olup (Hamevî, *Mu’cemu’l-buldân*, I, 197) Berdaî ile arasında çok uzun mesafe vardır. Kâdî Abdülcebbar’ın bu kitabını esas alarak Mutezilî tabakatına dair yeni bir kitap yazan el-Hâkim el-Cüşemî Ebu Said Üşrûsenî’nin aynı zamanda Berzaî (Berdaî) olarak da bilindiğini söylemiştir. Bk. *Fadlu’l-i’tizâl*, s. 319, (neşredeninin notu).

¹⁵⁸ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 319. Bu eser üç kitaptan oluşmaktadır. İlk kitap Ebu’l-Kâsım el-Belhî’nin (319/931) *Makâlâtu’l-islâmiyyîn* kitabının “Babu zikri’l-Mu’tezile” isimli kısmıdır. (52-119) İkinci kitap Kâdî Abdülcebbar’a (415/1025) ait olan, *Fadlu’l-i’tizâl ve tabakâtu’l-Mu’tezile* isimli eserdir. (129-355) Üçüncü kitap ise Hâkim el-Cüşemî’nin (494/1101) *Şerhu’l-Uyûn* isimli eserinden alınan Mutezile’nin on bir ve on ikinci tabakalarının tanıtıldığı bölümdür.

¹⁵⁹ Bekr b. Muhammed el-Ammi, Muhammed b. Semaâ’ın (233/847) talebesidir. Kureşî, *a.g.e.* I, 467.

¹⁶⁰ Saymerî, *a.g.e.* s. 165; Kureşî, *a.g.e.* II, 367-68.

eserleri olduğu zikredilmektedir.¹⁶¹ İbn Ebi'l-Avâm'ın (335/946) *Fazâilu Ebi Hanife*'si ile Saymerî'nin (436/1044) *Ahbâru Ebî Hânife*'sinde mezheb imamları hakkında Ebu Hâzim kanalıyla gelen birçok rivayet bulunmaktadır. Talebesi Tahâvî'nin Cessâs tarafından ihtisar edilen *İhtilafu'l-ulâma*'sında da bazı fikhî görüşleri ve mezheb imamlarından yaptığı rivayetler mevcuttur.¹⁶²

Tabakat kitaplarında Kerhî'nin fıkıh hocaları dışında hadis rivayetinde bulunduğu bazı hoca ve talebelerinden de bahsedilmektedir.¹⁶³

B) Talebeleri

Ebu Ali eş-Şâşî, Ahmed b. Muhammed b. İshâk (344/955): Mâverâünnehir bölgesinde bugün Özbekistan sınırları içinde yer alan Şâş (günümüzde Taşkent) şehrinde doğmuştur.¹⁶⁴ Bağdat'a yerleşip Kerhî'den fıkıh öğrenmiştir. Kerhî felç olup tedris faaliyetinden çekilince, ders verme işini Ebu Ali eş-Şâşî'ye, fetva verme işini de aşağıda tanıtılacak olan Ebubekir ed-Dâmegânî'ye bırakmıştır. Kerhî'nin onun hakkında: "Hafızası Ebu Ali'den daha güçlü biri bize gelmemiştir" dediği bilinmektedir. Ebu Ali'nin mezheb mesailini iyi ezberlemiş olmasıyla ilgili şöyle bir rivayet nakledilir: Ebu Cafer el-Hinduvânî (362/973) Bağdat'a gelip Ebu Ali'yi meclisinde ziyaret eder. Ebu Ali, onu karşılamak için ayağa kalktığı anda Ebu Cafer ona "usûl"e dair mesailden sorular sormaya başlar. Ebu Ali tüm sorulara cevap verdikten sonra bu sefer o, Ebu Cafer'e "nevâdir" meselelerini sorar; fakat Ebu Cafer cevap veremez. Bu olayın Ebu Cafer'in "nevâdir" meselelerini öğrenmesine sebep olduğu söylenir.¹⁶⁵

Ebubekir ed-Dâmegânî, Ahmed b. Muhammed b. Mensur: Önce Mısır'da Tahâvî, sonra Bağdat'ta Ebu Saîd el-Berdaî ve Kerhî'ye öğrencilik yapmıştır. Kerhî felç olduktan sonra ifta görevini ona tevdi etmiştir. Bağdat'ta kaldığı sürece Tahâvî'den

¹⁶¹ İbnû'n-Nedîm, *a.g.e.* s. 257; Kureşî, *a.g.e.* II, 367-68. Hayatı için ayrıca bk. Kasım Kırbıyık, "Ebû Hâzim el-Kâdî", *DİA*, X, 158.

¹⁶² Örnek olarak bk. Cessâs, *Muhtasaru İhtilâfi'l-Ulemâ*, I, 318, 449, III, 44, 45, 75, 403, IV, 167, 326, 355, V, 45.

¹⁶³ Hatîb, *a.g.e.* IIX, 74; ondan nakille Semânî, *el-Ensâb*, II, 520.

¹⁶⁴ Ali Pekcan, "Şâşî, Ebu Ali", *DİA*, XXXVIII, 367.

¹⁶⁵ Saymerî, *a.g.e.* s. 169; Kureşî, *a.g.e.* I, 262. Hayatı ve kendisine atfedilen bir usûl-i fıkıh kitabıyla ilgili olarak bk. Ali Pekcan, "Şâşî, Ebu Ali", *DİA*, XXXVIII, 367.

aldığı hadis ve âsârı da rivayet etmiştir. Borçları yüzünden Vâsıt'ta kadılık yapmak zorunda kaldığı kaydedilmektedir.¹⁶⁶

Ebu Abdullah el-Basrî, Hüseyin b. Ali (293-369/906-980): Kelam ilmini, Mutezilenin önde gelen simalarından Ebu Ali b. Hallâd ve onun hocası Ebu Hâşim el-Cübbâî'den (321/933) almıştır. Ebu Hâşim el-Cübbâî'nin talebeleri arasında onun ulaştığı seviyeye kimsenin ulaşamadığı kaydedilir. Aynı başarıyı fıkıhta da göstererek uzun yıllar Kerhî'nin ders halkasına devam etmiştir.¹⁶⁷ Kâdî Abdulcebbâr'ın kelam hocasıdır. Kâdî Abdulcebbâr kendisinden Hanefî fıkımın da tahsil etmek istediğinde ona: “Bu ilimde her müctehid musibtir ve ben de onların (=Hanefilerin) arasındayım. Sen de Şafîî'nin ashabından ol” dediği, onun da hocasını dinleyerek Şâfîî olduğu nakledilir.¹⁶⁸

Fıkıh ve kelam sahasında yazdığı kitaplar çok faydalı olmakla birlikte daha çok kelam kitaplarının yaygınlaştığı; zira derslerde kullanmış olduğu ifade üslubu sebebiyle fakihlerin ondan uzak durduğu nakledilir. Kâdî Abdulcebbâr derslerine giren büyük fakihlerin dahî onun yanında usûl-i fıkıh ve diğer ilimlerden bir şey okumadan onun sözlerini anlamakta zorlandıklarını gördüğünü aktarmaktadır.¹⁶⁹ Kelam ilmindeki maharetinden dolayı fıkıh hocası Kerhî'nin dahi bazen derslerine katıldığı bilinmektedir. Hatta Kerhî kendisine “Her müctehid musibtir” sözünün kelamî anlamına dair yöneltilen soruyu cevaplama için talebesi Ebu Abdullah'a havale ettiği ve verdiği cevaptan çok memnun olduğu nakledilmektedir.¹⁷⁰

Kâdî Abdulcebbâr, Ebu Abdullah'ın hocası Kerhî'ye dışarıdan bakanların abartılı bulabileceği şekilde tazim ettiğini hatta bir gün meclisteki yerine başka birisi oturduğu için Kerhî'nin onu yanına oturttuğunu; fakat hocasına yakın olmanın verdiği heybetten dolayı dersi iyi anlayamadığını söylediğini nakleder.¹⁷¹ Ebu Abdullah 369 yılı

¹⁶⁶ Saymerî, *a.g.e.* s. 170; Kureşî, *a.g.e.* I, 318; Leknevî, *el-Fevâid*, s. 41.

¹⁶⁷ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.* s. 325; Saymerî, *a.g.e.* s. 170.

¹⁶⁸ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.* s. 367.

¹⁶⁹ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.* s. 327.

¹⁷⁰ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.* s. 326. Kâdî Abdulcebbâr Ebu Abdullah'ın bu meseleyi olduğu gibi *el-Usûl ve Nakdu'l-fityâ* kitaplarında yazdığını söyler. s. 326.

¹⁷¹ Kâdî Abdulcebbâr, *a.g.e.* s. 326.

Zilhicce ayında vefat etmiştir. Cenazesini nahivci Ebu Ali el-Fârisî (377/987) kıldırması ve hocası Kerhî'nin bulunduğu yere defnedilmiştir.¹⁷²

Kaynaklarda fıkha ve kelama dair şu eserleri zikredilir: Fıkıh; *Şerhu Muhtasarı'l-Kerhî*,¹⁷³ *Kitabu'l-eşribe ve tahlîli nebîzi't-temr*, *Kitabu tahrîmi'l-muta'* ve *Kitabu cevâzi's-salâti bi'l-fârisiyye*.¹⁷⁴ Ayrıca Kâdî Abdülcebbar'ın dediğine göre *Nakdu'l-fütyâ* ve *el-Usûl* isimli eserleri de vardır.¹⁷⁵ Kalam alanındaki bazı eserleri de şunlardır: Râvendî'nin cismin hiçbir şey olmadan yaratılması mümkün değildir sözüne reddiye sadedinde *Nakdu kelami'r-Râvendî*, *Kitabu'l-iman*, *Kitabu'l-ikrar*, *Kitabu'l-marife*.¹⁷⁶

Ebubekir er-Râzî el-Cessâs, Ahmed b. Ali: (305-370/917-981) Kerhî'nin günümüze eserleri ulaştığı bilinen tek talebesidir. Mezhebin meşhur simalarındandır. Döneminde Bağdat'ta Hanefî çevresine bağlı fakihlerin merkezi şahsiyeti olarak kabul edilmiştir. 325 yılında Bağdat'a gelip Kerhî'nin ders halkasına katılmıştır. Hocasının tavsiyesiyle hadis tahsili için *Müstedrek* müellifi Hâkim (405/1014) ile Nisâbûr'a gitmiş, orada iken hocası Kerhî vefat etmiştir. 344'te Bağdat'a dönerek ölüm döşeginde olan Ebu Ali eş-Şâfi'nin yerine Kerhî'nin meclisinde ders halkasının başına geçmiştir. Cessâs 370 yılı Zilhicce ayında vefat etmiştir. Cenaze namazını kendisinden sonra ders halkasının başına geçen talebesi Ebubekir el-Harzemî kıldırıp defnetmiştir.¹⁷⁷

Cessas'ın birçok değerli eseri vardır. Mezhebin bilinen ilk usul kitabı *el-Fusul fi'l-usul* onun eseridir. Hocası Kerhî ve Tahâvî'nin muhtasarları üzerine şerhi vardır. Diğer önemli bir eseri de *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ıdır.¹⁷⁸

¹⁷² Saymerî, *a.g.e.* s. 170.

¹⁷³ Zeydî fakihî Müeyyed billah Ahmed b. el-Hüseyn el-Hârûnî'nin *Şerhu't-Tecrîd* isimli eserinde Ebu Abdullah el-Basrî'nin bu şerhinden bazı nakiller bulunmaktadır. Bk. *Şerhu't-Tecrîd*, II, 292; IV, 10.

¹⁷⁴ İbnû'n-Nedîm, *a.g.e.* s. 258.

¹⁷⁵ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 326.

¹⁷⁶ İbnû'n-Nedîm, *a.g.e.* s. 215. Hayatı ve eserleri için ayrıca bk. Şerafettin Gölcük, "Ebu Abdullah el-Basrî", *DİA*, X, 84.

¹⁷⁷ Saymerî, *a.g.e.* s. 172.

¹⁷⁸ Kureşî, *a.g.e.* I, 220-24. Diğer eserleri için bk. *Şerhu Muhtasarı't-Tahâvî*, neşreden giriş, I, 115-36; Mevlüt Güngör, "Cessâs", *DİA*, VII, 427.

Ebu Hâmid el-Mervezî, Ahmed b. Hüseyin (377/987): İbnu't-Taberî olarak da bilinir. Bağdat'ta Kerhî'den, Belh'te Ebu'l-Kâsım es-Saffâr'dan fıkıh tahsil etmiştir. Hadis rivayetine önem vermiş ve Horasan'da kadılık yapmıştır. Buhara'da imla ettirdiği bilinen¹⁷⁹ İbnu't-Taberî'nin birçok kitap telif ettiği ve tarih sahasında değerli bir eser kaleme aldığı ifade edilir.¹⁸⁰

Ebu'l-Kâsım, el-Kâdî et-Tenûhî, Ali b. Muhammed b. Dâvûd (278-342/891-953): 278'de Antakya'da doğmuştur. 306'da Bağdat'a gelerek Kerhî'den fıkıh okumuştur. Çeşitli yerlerde kadılık görevinde bulunduktan sonra 342'de Basra'da vefat etmiştir. Kelamda Mutezile mektebine mensuptur. Aşağıda tanıtılacak olan Ahmed b. Muhammed el-Tenûhî ile kardeştir.¹⁸¹

Kadılık görevi aldığı için Kerhî âdeti üzere onunla ilişkisini kesmiştir. Bağdat'a geldiğinde Kerhî meclisine girmesine izin vermemiş, nedeni sorulduğunda da “bizimle birlikte fakr-ı zaruret içinde yaşıyordu, şimdi duyduğuma göre her gün sofrasına iki dinar harcıyormuş. Bildiğim kadar ona ne bir miras kalmış, ne de ticaret yapıp kar elde etmiştir. O zaman bu paraların nereden geldiği belli değildir.” demiştir. Belli bir süre sonra Kerhî'nin meclisine girebilmesi için izin istenmiş, Kerhî'nin susup bir şey dememesi üzerine meclise girmiş; fakat Kerhî kendisiyle konuşmamıştır.¹⁸²

et-Tenûhî, Ahmed b. Muhammed b. Dâvûd: Kerhî'den fıkıh dersleri almıştır. Ondaki “*Edebu'l-kâdî*” kitabını talikleriyle birlikte okumuştur. Hadis ehliinden olup Kur'ân hafızıdır. Belli bir düzeyde tefsir bildiği, müteşabih ve müşkil ayetler hakkında yorum yaptığı bilinmektedir. Yukarıda geçen Ali b. Muhammed et-Tenûhî ile kardeştir.¹⁸³

Ebu'l-Hüseyin en-Nîsâbûrî, Ahmed b. Muhammed b. Abdullah (351/962): Haremeyn kadısı olarak bilinen Ebu'l-Hüseyin'in dönemin Hanefî mezhebi temsilcisi

¹⁷⁹ Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 112. Kutluboğa bunu Hâkim'den nakletmektedir. Fakat imla ettirdiği hadis mi fıkıh mı konusunda bir açıklık getirmemektedir.

¹⁸⁰ Kureşî, *a.g.e.* I, 161-63.

¹⁸¹ Kureşî, *a.g.e.* II, 595-96. Hayatı ve eserleri için bk. Soner Gündüzöz, “Tenûhî”, *DİA*, XL, 469.

¹⁸² Saymerî, *a.g.e.* s. 167; ondan nakille Kureşî, *a.g.e.* II, 612. Kureşî kitabında bu zatın tercümesini üç yerde ve üç farklı isimle vermiştir. Muhakkikin isabetle ifade ettiği üzere aslında bu üç farklı tercüme aynı kişiye aittir. Kureşî, *a.g.e.* II, 595-96. (3 numaralı dipnot)

¹⁸³ Kureşî, *a.g.e.* I, 268.

olduğu söylenir. Önce Kerhî sonra da Ebu Tâhir ed-Debbâs'tan fıkıh tahsil etmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî kendisinden hadis rivayetinde bulunmuş ve onu “*Târîhu Nîsâbûr*” isimli eserinde zikretmiştir. 10 yıldan fazla Haremeyn kadılığı yapmış, 336’da Nîsâbûr geri dönmüş, 345’te oranın kadısı olmuş ve 351’de orada vefat etmiştir.¹⁸⁴ Nîsâbûr’daki Hanefî fukahasının silsilesi Ebu’l-Hüseyin ve Ebu Sehl ez-Zücâcî’ye dayanır.¹⁸⁵

Ebu Sehl ez-Zücâcî, Muhammed b. Abdullah: Nîsâbûrlu olup Bağdat’ta Kerhî’den fıkıh okumuş ve sonra memleketine dönerek orada vefat etmiştir. Cessas kendisinden ders almıştır. “*Kitabu’r-riyaza*” isminde bir eseri vardır. Yukarıda geçtiği üzere Nîsâbûr fakihleri silsilesinin kendilerine dayandığı iki kişiden biridir.¹⁸⁶ Ayrıca bir hadis hafızı olup delil olarak getirdiği her hadisin senedini ve diğer tariklerini muhakkak zikrettiği ifade edilir. Mutezile tabakatında da adı geçmekte; fıkıh ve kelimada mahir olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁷

Ebu’l-Hasen el-Ezrak et-Tenûhî, Ahmed b. Yusuf (297-377/909-987): Kerhî’den fıkıh, Ebu Hâşim el-Cübbâî’den (321/933) kelim, İbn Mücahid’den (324/936) Kur’ân ve İbnu’s-Serrâc’dan (316/929) nahiv ve edebiyat dersleri almıştır.¹⁸⁸ Kadı Abdülcebbar, ilimde yüksek bir seviyesi olmakla birlikte fakihlerin yanına giderek onlardan talik alacak kadar mütevazı biri olduğunu, kendisini de sevip talikler istediğini ve bunlardan istifade ettiğini açıkça ifade ettiğini aktarır. Ayrıca onun, Ebu Hâşim ve ashabına iyilikte bulunanlardan biri olduğunu belirtir.¹⁸⁹

Ebu Abdullah eş-Şecerî, Muhammed b. el-Hasen b. el-Kâsım (304-359/916-970): Deylem diyarında yetişmiş olan Ebu Abdullah Hz. Ali soyundan gelen Zeydî imamlardandır. 334’te hac dönüşü Bağdat’a gelerek Kerhî’nin halkasına katılmış ve fıkıhta yüksek paye elde etmiştir. Kerhî’nin talebesi Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali el-Basrî’den kelim dersleri almış ve her iki sahada da ders verecek seviyeye gelmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Kureşî, *a.g.e.* I, 284-85.

¹⁸⁵ Saymerî, *a.g.e.* s. 171; Şîrâzî, *Tabakâtu’l-fukahâ*, s. 144; Kureşî, *a.g.e.* IV, 36.

¹⁸⁶ Saymerî, *a.g.e.* s. 171.

¹⁸⁷ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 379.

¹⁸⁸ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 330; Kureşî, *a.g.e.* I, 353-54.

¹⁸⁹ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 330.

¹⁹⁰ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 371; Kureşî, *a.g.e.* III, 128.

Hız. Ali soyundan geldiği için Irak Búveyhîlerinin kurucusu ve ilk hükümdarı (334-356/945-967) Muizzüddeve tarafından Hız. Ali soyunun başına reis seçilmiştir. Birçok kişi kendisine imamet konusunda biat etmek istemişse de Muizzüddeve'den çekindiği için buna cesaret edememiştir. Onun 353 yılında Musul'a gidip yerine oğlunu bırakmasını fırsat bilerek gizlice Deylem diyarına kaçmış ve orada imametini ilan ederek "Mühtedi lidînillah" lakabını almıştır. 359 yılında da vefat etmiştir.¹⁹¹

Ebu'l-Alâ es-Sayrafî: Kâdî Abdülcebbar Kerhî'nin talebesi olduğunu söyler ve ondan şunu nakleder: "Şeyh Ebu'l-Hasen elimde Ebu Ali b. Hallâd'ın *el-Usûl* isimli eserini gördü. İçindeki bir meseleye bakıp beğendi."¹⁹²

Ebu Temmâm el-Hâşimî el-Zeynebî, Hasen b. Muhammed: Kerhî'nin talebelerinden olup cenaze namazını kıldırın kişidir. Kerhî'nin diğer talebesi Ebu Ali eş-Şâşî'nin cenazesine de iştirak etmiş, onun kitaplarının ve diğer terekesinin dağıtımında hazır bulunmuştur.¹⁹³

Ebu'l-Kâsım İbn Sehluveyh: Ebu Hâşim'in önde gelen talebelerinden olup daha çok kelim ilmiyle iştigal etmiştir. Fıkıh dersi almak için Kerhî'nin meclisine katıldığı da kaydedilmektedir.¹⁹⁴

Ebu'l-Hasen es-Serderî, Ali b. el-Hasen b. Abdurrahman (365/976): Buhara'nın Serder köyünden olup Kerhî'nin önde gelen ashabındandır. Merv'de kadılık yapmış, 365'te Buhara'da vefat etmiştir.¹⁹⁵

Ebu'l-Ferec el-Umânî:¹⁹⁶ Kerhî'ye yetişenler arasında sayılmaktadır.¹⁹⁷

el-Hâşimî, Hasen b. Muhammed: Kerhî'nin ashabından olup cenazesini taşıyanlardandır.¹⁹⁸

¹⁹¹ Kureşî, *a.g.e.* III, 128.

¹⁹² Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 319.

¹⁹³ Saymerî, *a.g.e.* s. 167, 170.

¹⁹⁴ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 325.

¹⁹⁵ Kureşî, *a.g.e.* II, 552.

¹⁹⁶ Uman, Basra'nın altında bir beldenin ismidir. Kureşî, *a.g.e.* IV, 267.

¹⁹⁷ Saymerî, *a.g.e.* s. 169. Saymerî bu kişi hakkında "Kerhî'ye yetişenlerdendir" (kad edrake) ifadesini kullanırken, Kureşî, "önde gelen talebelerindendir" (ve mukaddemîhim) ifadesini kullanmaktadır. Kureşî, *a.g.e.* IV, 74.

Abdullah b. Muhammed Ebu Muhammed el-Kâdî el-Ekfânî: (310-405/923-1014)¹⁹⁹ Kerhî²⁰⁰ ve talebesi ed-Dâmegânî'den²⁰¹ rivayette bulunanlar arasında sayılmaktadır. Ayrıca Kerhî'nin kitaplarını rivayet ettiği de kaydedilmektedir.²⁰²

C) İlmî Kişiliği

İtikâdi Görüşü: Bazı tabakat kaynakları IV/X. Asırdaki Irak Hanefî fukahasının özellikle de Kerhî'nin Mutezili olduğu yönünde bilgiler vermektedir.²⁰³ Irak Hanefî meşâyihinin görüşleri incelendiğinde haklarında söylenenlerin sadece bir rivayetten ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Zira usûl-i fıkıh konularında Semerkant Hanefî meşâyihî ile Irak Hanefî meşâyihî arasındaki birçok ihtilafın Irak meşâyihinin itizâlî görüşlerinden kaynaklandığı bilinmektedir.²⁰⁴

Şükrü Özen, Irak Hanefî meşâyihinin mutezili eğilim içinde olduklarının ispatlanabilmesi için: a) "Semerkant ve Irak Hanefileri arasında usul konularında ciddi farkların bulunduğunu ve bu farklı konularda Irak Hanefilerinin Mutezile ile paralel düşündüklerinin, b) Iraklıların kelâmî konularda Mutezilî yaklaşım içinde bulduklarının, c) Irak Hanefilerine ait biyografik bilgilerin bu iddiayı desteklemekte olduğunun ortaya konması gerektiğini" söyleyerek bunların geniş bir şekilde açıklamasını yapmaktadır. Özen'in konu hakkında vermiş olduğu bilgiler genelde Irak meşâyihinin özelde ise Kerhî ve hususen talebesi Cessâs'ın birçok konuda Mutezilî görüşüne sahip olduklarının en ciddi delillerini içermektedir.²⁰⁵

Heysem Hazne'nin Hanefî usûl-i fikhının gelişimini ele alan *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi el-Hanefî* isimli çalışması da Irak Hanefî meşâyihî ile Semerkant Hanefî meşâyihî arasında vuku bulan ihtilafların birçoğunun altında Irak Hanefî meşâyihinin itizâlî görüşlerinin yer aldığını göstermektedir. Hazne'nin bu çalışmasının ikinci

¹⁹⁸ Kureşî, *a.g.e.* II, 89.

¹⁹⁹ Semânî, *a.g.e.* I, 203.

²⁰⁰ Semânî, *a.g.e.* II, 520.

²⁰¹ Kureşî, *a.g.e.* I, 318.

²⁰² Kureşî, *a.g.e.* I, 307.

²⁰³ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XII, 76; Zehebî, *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*, XV, 427.

²⁰⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Şükrü Özen, *Ebû Mânsûr el-Mâtürîdî'nin fıkıh usulünün yeniden inşası*, s. 73vd.

²⁰⁵ Şükrü Özen, *a.g.e.* s. 80-192.

bölümü Irak Hanefî meşâyihî ile Semerkant Hanefî meşâyihinin ihtilafları ve bu ihtilafların altında yatan itikâdî ve kelâmî farklılıklara ayrılmıştır.²⁰⁶ Kerhî ve Irak meşâyihinin itizâlî görüşleri tez konusu dışında kaldığı için burada sadece Kerhî'nin itizâline dair Kâdî Abdülcebbar'ın eserinden alınan iki önemli rivayete yer verilecek, konunun detayına girilmeyecektir.

Kâdî Abdülcebbar'ın naklettiğine göre: “Kerhî itizalini ilan edip insanları buna davet edince Allah onun ilmine bereket vermiş, Ebu Tâhir ed-Debbâs bu cesareti gösteremediği için onun ilminde bereket olmamıştır.”²⁰⁷

Kâdî Abdülcebbar'ın aktardığı diğer bir rivayet de şöyledir: “Ebu Hâşim el-Cübbâî'nin Ebu Ahmed el-Askerî el-Abkerî isimli bir talebesi sonraları Ebu Hâşim ve talebelerinin aleyhine dönüp onlara karşı tavır alır. Bir gün Kerhî'nin meclisine gelerek Ebu Hâşim ve ashabını kötüler. Onların birçok önemli konuda Ebu Ali ve diğerlerine muhalefet ettiğini söyler. Bu yaptığıyla da Kerhî'yi Ebu Hâşim'in ashabından soğutup nefret ettirmek ister. Oysa Kerhî'nin meclisini mamur edenler Ebu Hâşim ashabından oluşmaktadır.”²⁰⁸

Bu iki rivayetten ilkinde Kerhî'nin itizâlîni ilan ettiği, ikincisinde ise birinci rivayeti destekler mahiyette Kerhî'nin meclisindeki talebelerinin önemli bir kısmının Mutezile'nin o dönemdeki en etkili ismi olan Ebu Hâşim el-Cübbâî'nin talebeleri olduğu zikredilmektedir. Nitekim yukarıda Kerhî'nin talebelerinden bahsedilen yerde onların büyük çoğunluğunun Mutezilî olup aynı zamanda kelamla da iştilal ettikleri belirtilmiştir.²⁰⁹

Kerhî'nin meclisinde bulunan talebelerin büyük çoğunluğunu o dönemde Basra ve Bağdat'ta oldukça etkili olan iki önemli Mutezili kelamcısı baba Ebu Ali Muhammed b. Abdülvehhâb el-Cübbâî (303/916) ile oğul Ebu Hâşim el-Cübbâî'nin (321/933)²¹⁰ talebeleri olmaları, Kerhî'nin Ebu Hâşim'e büyük bir saygı duyması,²¹¹

²⁰⁶ Heysem Hazne, *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi el-Hanefî*, s. 189-450.

²⁰⁷ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 320.

²⁰⁸ Kâdî Abdülcebbar, *a.g.e.* s. 332.

²⁰⁹ Kerhî'nin Mutezili olduğu söylenen talebeleriyle ilgili ayrıca bk. Şükrü Özen, *a.g.e.* s. 167-170.

²¹⁰ Cübbâîlerin Basra ve Bağdat'ta kelâmî faaliyetleri ve hayatları hakkında geniş bilgi için bk. Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâîler'in kelam sistemi*, 45-97; Yusuf Şevki Yavuz, “Cübbâî Ebû Alî”, *DİA*, VIII, 99; Avni İlhan, “Ebû Hâşim el-Cübbâî”, *DİA*, X, 146.

onunla bazı fikhî müzâkerelerde bulunması,²¹² kelim dersleri alması,²¹³ Mutezile usulcüsü Ebu'l-Hüseyn el-Bâsrî'nin *el-Mu'temed* isimli usûl kitabında Kerhî'yi ve talebesi Ebu Abdullah el-Basrî'yi Mutezile meşâyihî arasında zikredip²¹⁴ ikisinden “şeyhânâ” (iki şeyhimiz) diye bahsetmesi,²¹⁵ hemen her konuda Kerhî'nin görüşlerini nakletmesi²¹⁶ ve vefat ettiğinde Kerhî'nin cenaze işleriyle ilgilenenler arasında Mutezilî âlimlerin bulunması²¹⁷ onun itikâdî görüşlerinde Mutezilî olduğunun ayrı birer delili sayılabilir.

Kerhî'nin kelamla ilgilenmiş biri olmasına rağmen tam anlamıyla bir kelamcı sayılması ve “İtizalde bir önderdi”²¹⁸ şeklinde tavsif edilmesi ise tarihi vakıa ile çelişmektedir. Nitekim Kâdî Abdülcebâr onun kelamla olan ilgisinin teberrüken olduğunu nakletmektedir.²¹⁹ Usûl-i fıkhîta tartışılan “Her müctehid musibtir” meselesine dair resmi makam tarafından kendisine yöneltilen soruyu, cevaplama için talebesi Ebu Abdullah el-Basrî'ye havale etmesi ve verdiği cevaptan memnun olması da onun kelam ilmiyle ileri derecede meşgul olmadığını diğer bir delili kabul edilebilir.²²⁰ Kâdî Abdülcebâr Kerhî'nin talebesi ve kendisinin kelam hocası Ebu Abdullah hakkında her iki ilimde de (fıkıh ve kelam) mahir olduğunu söylerken,²²¹ Kerhî hakkında kelamla teberrüken ilgilenirdi, sözünü nakletmesi de Kerhî'nin kelama olan ilgisinin sınırlı olduğunu göstermektedir.

²¹¹ İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mutezile*, s. 130.

²¹² Kâdî Abdülcebâr, *a.g.e.* s. 307.

²¹³ Kâdî Abdülcebâr, *a.g.e.* s. 319.

²¹⁴ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, I, 300, II, 84. (قال الشيوخ أبو هاشم وأبو الحسن وأبو عبد الله)

²¹⁵ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *a.g.e.* I, 405, 406. (قال شيخنا أبو الحسن وأبو عبد الله)

²¹⁶ Mesela bk. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *a.g.e.* I, 125, 135, 142, 171, 264, 265, 295, 307, 313, 315, 361, 414, 418, II, 32, 38, 137, 163, 173, 175, 179, 186, 190, 191, 262, 263. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin hocası Kâdî Abdülcebâr'ın da künyesi Ebu'l-Hasen'dir. Fakat kitapta bu künyeyle anılan kişi Kerhî olup Kâdî Abdülcebâr sanılmamalıdır. Muhtemelen kitap boyunca Kâdî Abdülcebâr'a “Kâdî'l-kudât” lakabıyla atıf yapıp künyesinin hiç kullanılmamasının sebebi Kerhî'yle karışmasını önlemek olmalıdır.

²¹⁷ Özen, *a.g.e.* s. 165.

²¹⁸ Hatîb, *a.g.e.* XII, 76; Zehebî, *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*, XV, 427.

²¹⁹ Kâdî Abdülcebâr, *a.g.e.* s. 319.

²²⁰ Kâdî Abdülcebâr, *a.g.e.* s. 326.

²²¹ Kâdî Abdülcebâr, *a.g.e.* s. 325.

Usûl-i Fıkıh Sahasındaki Çalışmaları: Kerhî'nin usûl-i fıkha dair görüşlerine büyük çoğunlukla talebesi Cessâs vasıtasıyla ulaşmaktayız. Cessâs usûl-i fıkha dair kaleme almış olduğu ve Hanefî mezhebinin günümüze ulaşan ilk usûl kitabı *el-Fusûl fi'l-usûl* isimli eserinde hemen her konuda hocası Kerhî'den nakilde bulunmaktadır.²²²

Kaya'nın "Cessâs'ın Kerhî'ye verdiği yer ve onun görüşleri üzerinde icra ettiği faaliyetlere bakıldığında *el-Fusûl*'ün muhtevasının büyük ölçüde Kerhî'nin fıkıh usûlü üzerine kurulduğu", "mezhep imamları dâhil olmak üzere, mesâisi mezheb birikimine dâhil kişiler arasında en fazla görüşü zikredilen ve tercih edilen fakîhin Kerhî olduğu" "Kerhî'nin mezheb birikimini, özellikle de ilk nesil Hanefî imamlarının tartışılan usûl meseleleri hakkındaki görüşlerini aktaran" ve "imamların mesaisinin esasları olarak nitelenebilecek kaideler/asıllar tespit eden kişi olduğu"²²³ yönündeki tespitleri Irak Hanefîlerinin usul-i fıkıh anlayışının oluşumunda Kerhî'nin görüşlerinin önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Heysem Hazne de Hanefî Irak meşâyihî usûl-i fikhının oluşumunda en büyük payın Kerhî'ye ait olduğunu ifade etmekte ve onun usûl-i fıkıh konusunda müctehid olduğunu belirtmektedir.²²⁴

Yukarıda geçtiği üzere Irak Hanefî meşâyihî ile Semerkant Hanefî meşâyihî arasındaki birçok ihtilafli meselenin altında Irak Hanefî meşâyihînin itizâlî görüşleri yatmaktadır. Nitekim Cessâs'ın eserlerinde naklettiklerinden hem hocası Kerhî'nin hem de kendisinin bazı önemli meselelerde itizâlî görüşe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Özen, Irak meşâyihînin itizalle alakalı olan yirmi bir tane görüşünü saymıştır ki, bunlar içerisinde umum lafzın katıyeti, içtihatı isabet, fıkı sebebiyle kâdînin yetkisini kaybetmesi, şer'î illetlerin tahsisi gibi önemli konular yer almaktadır.²²⁵ Yine yukarıda geçtiği üzere Heysem Hazne de *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi el-Hanefî* isimli

²²² Mesela bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, I, 46, 61, 68, 77, 83, 101, 102, 137, 140, 167, 168, 227, 245, 248, II, 46, 80, 85, 103, 108, 116, 123, 126, 156, 172, 177, 295, 297, III, 20, 48, 146, 167, 169, 173, 177, 215, 271, IV, 75, 116, 120, 122, 128, 209, 213, 234.

²²³ Kaya, *a.g.e.* s. 217-219.

²²⁴ Irak Hanefî meşâyihî ve özellikle Kerhî'nin usûl-i fıkıh sahasındaki çalışmalarının önemi ve etkisi için bk. Heysem Hazne, *a.g.e.* 133-150.

²²⁵ Özen, *a.g.e.* s. 81-108.

çalışmasında iki taraf arasındaki bu ihtilaf ve bunun altında yatan kelâmî anlayış farklılıklarına değinmiştir.²²⁶

Furu Fıkıh Sahasındaki Çalışmaları: Kerhî'nin yaşamış olduğu dönemde Irak Hanefilerinin merkezi şahsiyeti konumunda olduğunu ve zamanın birçok fakihinin ondan ders aldığı ilgili bölümde geçmişti. Kerhî İbn Kemal Paşa'nın fakihleri yedi sınıfa ayırdığı tabakatında üçüncü tabakada yer alan "meselede müctehidler"²²⁷ arasında sayılmıştır. Kerhî'nin "Zamanımızda Mısır'daki Tahâvî'den başka ictihad sahibi yok" dediği, sonra onunla hacca tanışınca "Tahâvî de müctehid değil"²²⁸ demesinden de kendisini mutlak bir müctehid olarak görmediğini anlayabiliriz. Nitekim Kerhî'nin fıkıh sahasında yapmış olduğu çalışmaların daha çok tahrir faaliyetleri ile şekillenmiş olması da bunu göstermektedir.

"Mezheb birikiminden yeni fikhî önermeler elde etmek maksadıyla kullanılan metotlar"²²⁹ veya "Mezhep birikimini kaynak sayan fikhî bilgi elde etme süreci"²³⁰ şeklinde tarif edilen "tahrir" hemen tüm mezheplerin başvurduğu bir istidlal türü olup fıkıh mesailinin büyük çoğunluğu bu yolla elde edilmiştir. Çoğunlukla mezhep imamlarından hakkında görüş rivayet edilmeyen meselelerde kullanılan tahrir metodunun mezhep imamlarının tercih edilmeyen görüşlerinin bulunduğu konularda da yapılabildiği tespit edilmiştir.²³¹ Hanefî mezhebinde tahrirleri en çok zikredilen kişi

²²⁶ Heysem Hazne, *a.g.e.* 189-450.

²²⁷ Meselede müctehid: Mezhep imamından nakil bulunmayan konularda ictihad yetkisine sahip olan kişi. Bunlar mezhebin usûl ve kavaidine göre bu tür meselelerde ictihad ederler. Usûl veya furu konusunda mezhep imamına muhalefet edecek ilmi yetkinliğe sahip değildirler. Bk. İbn Âbidîn, *Şerhu ukûdi resmi'l-müftî*, s. 11-12. (Resâilü İbn Âbidîn içinde) Kazanlı Şihâbuddin el-Mercânî *Nâzûratu'l-hak* isimli eserinde İbn Kemal Paşa'nın bu fukaha taksimini şiddetle eleştirip özellikle Ebu Yusuf, Şeybânî, Tahâvî, Kerhî ve Cessâs gibi fakihlerin oldukları seviyeden daha aşağıda gösterildiklerini söylemiştir. (s. 190-214) Zahid el-Kevserî de Mercânî'nin İbn Kemal Paşa'ya bu konuda yönelttiği itirazları haklı bulup bu itirazları Ebu Yusuf'un biyografisi için hazırladığı *Hüsnü't-tekâdî* isimli eserinin sonuna eklemiştir. Kevserî, *Hüsnü't-tekâdî*, s. 83-94.

²²⁸ İbn Murtezâ, *Tabakâtu'l-Mutezile*, s. 130.

²²⁹ Kaya, *a.g.e.* s. 37, 223.

²³⁰ Tuncay Başoğlu "Tahrir", *DİA*, XXXIX, 420.

²³¹ Kaya, *a.g.e.* s. 35-6.

olan Kerhî'nin yapmış olduğu bu tahrirlerin "fıkıh usûlü kavramlarına dönüştürme"²³² "fer'î hükümlerden asıl elde etme" ve bu "asıllardan fer'î hüküm elde etme" şeklinde üç sınıfa ayrıldığı ifade edilmektedir.²³³

Aşağıda Kerhî'nin *Muhtasar*'ının muhtevâsından bahsedilen yerde geleceği üzere, Kerhî'nin fıkıh konularını genellikle delil, tarif, taksim, şartlar, konuya dair küllî kâideler, zâbitlar zikretmek suretiyle belli bir bütünlük içerisinde ele almaya çalışarak fıkıh sahasında diğer muhtasarlara kıyasla daha sistematik bir anlatım tarzı belirlediği anlaşılmaktadır. Bunda Kerhî'nin kelimelerle ilmiyle ilgilenmiş olmasının kendisine kazandırdığı sistematik düşünce yapısının etkisi olduğu muhakkaktır.

Yine aşağıda *Muhtasar*'dan bahsedilen bölümde geleceği üzere Kerhî'nin ayrıca hadis rivayetine de önem verdiği bilinmektedir. Kutluboğa onun bu yönüne dikkat çekerek eserlerinde fıkıh meseleleriyle birlikte senetleriyle zikredilmiş hadis ve âsârın da bulunduğunu bildirmektedir.²³⁴ Talebelerinden Cessâs'ın onun tavsiyesiyle hadis tahsili için *Müstedrek* müellifi Hâkim ile Nisâbü'r'a gittiği kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.²³⁵ Yine bazı kaynaklarda Kerhî'nin kendisinden hadis rivayet ettiği hocalarıyla kendisinden rivayette bulunan talebelerinin isimleri zikredilmiştir.²³⁶ Kerhî'nin eserlerindeki hadis ve âsâra atıf yapanlardan biri de Ebu'l-Feth Nâsiruddin el-Mutarrizi'dir. (610/1213) Kendisi *el-Muğrib* isimli fıkıh lügatında bazı kelime veya kişiler hakkında açıklama yaparken, Kerhî'nin eserlerinde geçen hadis veya hadis ricalinden örnekler getirmektedir.²³⁷ Tüm bunlar Kerhî'nin hadis rivayeti ve tahsiline ayrı bir önem atfettiğini göstermektedir. Kerhî'nin hadis rivayetinde önem vermesinin sebepleri arasında Irak'ta ehl-i hadis anlayışına sahip fıkıh çevrelerinin artan etkisinin önemli rol oynadığı söylenebilir.²³⁸

²³² Hanefî mezhebi fıkıh usulünün tahrir ile inşâ edildiği konusunda bk. Kaya, *a.g.e.* s. 37. (77 numaralı dipnot)

²³³ Kerhî'nin yaptığı tahrir türleri ve örnekleri hakkında bilgi için bk. Kaya, *a.g.e.* s. 223-37.

²³⁴ Kutluboğa *Tâcu't-terâcîm*, s. 201.

²³⁵ Saymerî, *a.g.e.* s. 172.

²³⁶ Hatîb, *a.g.e.* IIX, 74; Semânî, *el-Ensâb*, II, 520; Zehebî, *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*, XV, 426.

²³⁷ Mutarrizi, *el-Muğrib*, I, 32, 120, 135, 150, 160, 163, 175, II, 309, 338, 348, 363.

²³⁸ Bk. Kerhî'nin *Muhtasar*'ının muhteva analizi bölümü altındaki "delil" başlıklı kısım.

Mutarrizî ayrıca Kerhî'nin eserlerinden bazı kelimler hakkında açıklamalar getirmekte ve bazen de bu açıklamalarla ilgili tenkitlerde bulunmaktadır. Mutarrizî'nin Kerhî'nin yapmış olduğu lüğavî açıklamaları dikkate alması ve zaman zaman eleştirmesi Kerhî'nin aynı zamanda lüğat ilminde de görüşlerine başvurulmuş ve kaynak kabul edilen biri olduğunu göstermektedir.²³⁹

D) Eserleri

Hanefî fıkıh tarihindeki önemine rağmen Kerhî'nin eserlerinin hemen hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.²⁴⁰ Günümüzde bu eserlere ait nüshaların hala bulunuyor olma ihtimali vardır. İslam dünyasındaki yazma eser koleksiyonları eksiksiz ve ayrıntılı bir şekilde kataloglandığı zaman Kerhî'nin eserlerinden en azından *Muhtasar*'ın gün yüzüne çıkması ümit edilmektedir. Kerhî'ye nispet edilen eserler şunlardır:

1. **Muhtasar:** Hanefî mezhebinin ilk muhtasarlarından biridir. Tez konusu olan bu muhtasar hakkında bu bölümün ikinci kısmında bilgi verilmiştir.

2. **el-Câmiu's-sağîr:**²⁴¹ Kâtip Çelebî'nin verdiği bilgiye²⁴² göre Kerhî'nin *Muhtasar*'dan önce telif ettiği anlaşılan "el-Câmî" isimli iki eserinden hacmi küçük olanıdır. Kitap bazı kaynaklarda Şeybânî'ye ait *el-Câmiu's-sağîr*'in tertibi²⁴³, bazılarında da şerhi olarak gösterilmiştir.²⁴⁴ Fakat Hanefî fıkıh kaynaklarında bu eserden yapılan nakiller eserin müstakil bir telif olduğu izlenimini vermektedir. Zira bu eserden

²³⁹ Mutarrizî'nin Kerhî'nin eserlerinden kelimelerin anlamlarına dair yaptığı nakil ve eleştirilere örnek olarak bk. *el-Muğrib*, I, 26, 54, 102, 107, 113, 150, 210, 223, 225, 226, 282, 286, 315, 328, 382, 423, II, 16, 59.

²⁴⁰ Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, I. Cilt, 3. Cüz, s. 102.

²⁴¹ Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 201; İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, I, 354.

²⁴² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 570.

²⁴³ Kâtip Çelebî Kerhî'yi Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'ini tertip edenler arasında saymakta fakat *el-Câmiu's-sağîr* ismiyle telif ettiği ayrı bir eserinden bahsetmemektedir. (*Keşfu'z-zunûn*, I, 563) Oysaki Kerhî'nin muhtasarından *el-Câmiu's-sağîr* ve *el-Câmiu'l-kebîr* isiminde iki eseri olduğunu nakleden kendisidir. (*Keşfu'z-zunûn*, I, 570) Kâtip Çelebî, Kerhî'nin bu eserini *el-Câmiu's-sağîr*'in bir tertibi sandığı için ayrıca zikretmemiş olabilir.

²⁴⁴ Leknevî Kerhî'nin bu ve *el-Câmiu'l-kebîr* isimli diğer eserini Şeybânî'nin aynı isimli eserlerinin şerhi olarak göstermiştir. (*el-Fevâid*, s. 108) Bu kitabın Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'inin hem tertibi hem de şerhi olma ihtimali üzerinde duranlar da vardır. Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, neşreden giriş, s. 22, 25.

yapılan nakillerde ele alınan meseleler müstakil birer mesele görünümündedir. Her hangi bir kitabın veya meselenin şerhi gibi durmamaktadır. Zaten bu nakillerin yer aldığı kaynaklarda bu eserden şerh diye bahsedilmemektedir.²⁴⁵ Eserin içinde ayrıca senetleriyle birlikte zikredilmiş hadis ve âsâr bulunduğu da anlaşılmaktadır.²⁴⁶ Kutluboğa Kerhî'nin eserlerinde fıkıh mesailiyle birlikte hadis ve âsâr rivayetlerinin de yer aldığına dikkat çekmiştir.²⁴⁷ Bazı kaynaklarda kendisinden nakiller bulunan *el-Câmiu's-sağîr* günümüzde mevcut olduğu bilinmemektedir.

3. *el-Camiu'l-kebir*: Kerhî'nin *el-Camiu's-sağîr*'den daha kapsamlı olan diğer eseridir. Kâtip Çelebi, Kerhî'nin, *Muhtasar*'ında bu iki kitabı hakkında şöyle dediğini nakleder: “Bu kitapta (*Muhtasar*'da) yer alan bilgilerden daha fazlasını isteyen telif etmiş olduğumuz *el-Camiu's-sağîr*'e, daha da fazlasını isteyen *el-Kebîr*'e baksın. Zira o kitap tüm konuları içermektedir.”²⁴⁸ Kitap diğeri gibi kendisinden yapılan bazı nakiller dışında günümüzde mevcut değildir.²⁴⁹

4. *el-Usûl*: Mezheb imamlarının mesailinden tahrir edilmiş küllî kâide/asılların yer aldığı bir risaledir. İçinde bu şekilde tahrir edilmiş kırk kadar küllî kâide/asıl zikredilmiştir. Tahrir ehlinde sayılan Kerhî'nin küllî kâideleri müstakil olarak zikreden ilk kişilerden olduğu kabul edilmektedir. Kaya'ya göre, “Kerhî mezheb imamlarının mesailinden çıkardığı asıllarla sadece yeni hükümler elde etmekle kalmamış, mezheb birikimi ve bu birikimden elde edilecek istidlal kaynakları hakkında da bir anlayış geliştirmiştir. Onun bu eseri aynı zamanda bir mezhebe müntesip fakihin nasrlara karşı takınacağı tavrı belirleyen ilk ifadeleri içermektedir.”²⁵⁰ Ebu Hafs Necmeddîn Ömer en-

²⁴⁵ Örnek olarak, Serahsî, *el-Mebsût*, II, 6; XIII, 63; Mutarrizî, *el-Muğrib*, I, 135, 334, II, 200.

²⁴⁶ Bu rivayetlerden birini Mutarrizî, *el-Muğrib*'de vermiştir. (I, 135)

²⁴⁷ Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 201.

²⁴⁸ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 570.

²⁴⁹ Melik Faysal Ktp. 53168'de Kerhî adına kayıtlı bir *el-Camiu'l-kebir* yazması görülmektedir. (01 Mayıs 2013 tarihinde <http://213.150.161.217/scripts/minisa.dll/73/1/17?RECLIST> adresinden ulaşılmıştır.) Kitabı elde edemediğimiz için inceleme fırsatı bulamadık. Kitabın Şeybânî'ye ait *el-Câmiu'l-kebir*'in şerhlerinden biri olma ihtimali yüksektir.

²⁵⁰ Kaya, *a.g.e.* s. 178-179.

Nesefî (537/1142) tarafından her kaidenin yanına eklenen örneklerle birlikte birçok defa basılmış olan eser Türkçeye de tercüme edilmiştir.²⁵¹

5. **Diğer:** *Kerhî*'ye meyve sularından bekletilmek veya kaynatılmak suretiyle elde edilen içeceklerin Hanefî mezhebine göre hangi durumlarda helal ve hangi durumlarda haram olduğuna dair bilgilerin yer aldığı *Risâle fi'l-eşribe ve tahlîli nebîzi't-temr*²⁵² isimli bir eser, bir de namazda Farsça kıraatin cevazına dair bir risale²⁵³ de nispet edilmektedir. Kerhî'nin talebelerinden Ebu Abdullah el-Basrî²⁵⁴ ve Cessâs'ın²⁵⁵ da eşribe konusunda yazılmış eserleri vardır. Hanefîler "eşribe" konusunda cumhurdan farklı görüşlere sahip olduğundan bu konuda çok eser yazmış olabilecekleri gibi yanlış bir nispet de söz konusu olabilir. Nitekim talebesi Ebu Abdullah el-Basrî'nin her iki konuda da (eşribe ve namazda Farsça kıraat) aynı isimle yazılmış eseri bulunmakta olup bu iki eserin yanlışlıkla Kerhî'ye nispeti ihtimali üzerinde durulmaktadır.²⁵⁶ Ayrıca Mercânî, Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı üzerine Kerhî tarafından bir şerh yazıldığını nakletmektedir.²⁵⁷ Fakat ulaşabildiğimiz Hanefî tabakat ve fıkıh kaynaklarında bunu destekleyecek bir veri bulunmamaktadır.²⁵⁸

Tabakat kitaplarında Taberî'nin mezhebine müntesip Muâfâ b. ez-Zekerriyyâ'nın (390/1000) Muhammed b. el-Hasen'in (189/805) *el-Câmiu'l-kebîr* kitabı üzerine *Kitabu ecvibeti'l-câmi'l-kebîr* isimli bir eseri ve Kerhî'ye reddiye sadedinde telif ettiği *Kitabu'r-redd ale'l-Kerhî fi mesâile*, isimli bir eseri olduğu nakledilmektedir.²⁵⁹

²⁵¹ Ali Pekcan, "İslam Hukuku Literatüründe Fıkhın Genel Kurallarına Dair İlk Risale (Kerhî'nin "el-Usûl" adlı Risâlesinin Çeviri ve Değerlendirmesi)" İslamî Araştırmalar Dergisi, cilt: 16 sayı: 2, 2003, s. 299-307.

²⁵² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258, Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 201.

²⁵³ Taftazânî, *et-Telvîh*, I, 54.

²⁵⁴ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 258

²⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahâvî*, VI, 364.

²⁵⁶ H. Yunus Apaydın, "Kerhî" *DİA*, XXV, 285.

²⁵⁷ Mercânî, *Nâzûratu'l-hak*, s. 178.

²⁵⁸ *Şerhu Muhtasarı't-Tahâvî*'yi neşreden Sâid Bekdâş da böyle bir bilgiye rastlamadığını ifade etmektedir. Bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasarı't-Tahâvî*, neşredenin girişi, I, 137.

²⁵⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 289. Kendisine reddiye yazılan bu kişinin Ebu'l-Hasen el-Kerhî olduğu kesin olmamakla birlikte, reddi yazan Muâfâ b. ez-Zekerriyyâ'nın bir fakih olması, Kerhî'nin yaşadığı

İmâmiye şiasına mensup Ebu'l-Hasen Muhammed b. İbrahim el-Kâtib el-Bağdâdî (353/964) tarafından da Kerhî'ye bir reddiye yazıldığı bilgisi mevcuttur.²⁶⁰

II. “MUHTASAR”I

Daha evvel ifade edildiği üzere Kerhî'nin *Muhtasar*'ının metni müstakil olarak mevcut değildir.²⁶¹ Kerhî'yle aynı dönemde yaşamış olan Tahâvî ve Hâkîm eş-Şehîd'in muhtasarlari günümüze ulaşırken mezheb içerisinde “meşayih”²⁶² adıyla ortaya çıkan ilk fakihler arasında yer alan ve Bağdat'taki Hanefilerin merkezî şahsiyeti kabul edilen Kerhî'nin eserlerinin bugüne ulaşmamasında onun itizâlî görüşlere sahip olmasının önemli bir etkisi olsa gerektir. Zira fıkıh kitaplarında Mutezilenin kelama dair yazdığı kitapların okunması ve elde bulundurulmasının caiz olmadığına dair görüşler vardır.²⁶³ Mutezilenin kelim sahasındaki eserlerine karşı sergilenen bu tavır öyle gözüküyor ki, fıkıh sahasında telif ettikleri eserleri de kapsamıştır.

Müstakil bir nüshası bulunmayan Kerhî'nin *Muhtasar*'ın metninin bazı bölümlerine Kudûrî tarafından yapılan şerhi ve kendisinden alıntı yapan diğer bazı eserler aracılığıyla erişebilmekteyiz. Bu sebeple *Muhtasar* üzerine yapılan bu çalışmada kaynak olarak Kudûrî'nin şerhi ve bu şerh üzerine doktora tezi olarak hazırlanmış bazı tahkik çalışmaları kullanılmıştır.²⁶⁴

A) “*Muhtasar*” Üzerine Yapılmış Çalışmalar ve Hakkında Söylenenler:

Muhtasar'ın içeriğine dair bilgi vermeye geçmeden önce bu bilgileri elde etmekte kullandığımız Kudûrî şerhî, bu şerh üzerine yapılan çalışmalar, yine bu şerhten istifadeyle hazırlanan Kirmânî'nin (543/1149) “*el-Îzâh*” ve “*et-Tecrîd*” isimli eserleri

asırda ve aynı bölgede bulunması, ayrıca Muhammed b. el-Hasen'in *el-Câmiu'l-kebîr*'ine cevaplar yazmış olması, burada adı geçen Kerhî'nin, Ebu'l-Hasen el-Kerhî olma ihtimalini güçlendirmektedir.

²⁶⁰ İbnu'n-Nedîm, *a.g.e.* s. 264. Burada da Kerhî ismi mutlak geçmekteyse de yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı bu kişinin de Ebu'l-Hasen el-Kerhî olması muhtemeldir.

²⁶¹ Bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, I. Cilt, 3. Cüz, s. 102. Suudi Arabistan Melik Faysal Merkezinde Kerhî adına kayıtlı birkaç muhtasar yazması gözükmektedir. Fakat bu yazmaların Kerhî'nin muhtasari olmadığı tespit edilmiştir. Bk. Necmeddin Güney, *a.g.e.* s. 70.

²⁶² Hanefî mezhebi içinde “meşayih”ın ortaya çıkışıyla ilgili olarak bk. Kaya, *a.g.e.* s. 180.

²⁶³ Şeyh Nizam, *el-Fetâvâ el-Hindiyye* V, 377.

²⁶⁴ Bk. Tezin giriş kısmı.

hakkında ve *Muhtasar*'ın Hanefî mezhebi içindeki önemine dair bazı bilgiler verilecektir.

1. *Muhtasar* Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kerhî'nin *Muhtasar*'ı üzerine yapılmış birkaç tane şerh bulunmaktadır. *Muhtasar* ilk önce Kerhî'nin talebeleri tarafından şerh edilmiştir. Kaynaklarda talebelerinden Cessâs²⁶⁵ ve Ebu Abdullah el-Basrî'nin²⁶⁶ kitabı şerh ettikleri bilgisi yer almaktadır. Fakat bu şerhlerin günümüze kadar ulaştığına dair bir bilgi tespit edemedik.²⁶⁷

Kudûrî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* isimli eseri: Kerhî'nin *Muhtasar*'ının günümüzde mevcut olduğu bilinen tek şerhi Kudûrî tarafından yapılanıdır. Kerhî'nin *Muhtasar*'ıyla Kudûrî'nin şerhi birbirinden kesin olarak ayırtılmadığından *Muhtasar*'ın metninin, şerhten tam olarak tespit edilmesi pek mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte Kudûrî çoğu zaman kitap ve bab başlarında “Kâle Ebu'l-Hasen” diyerek ardından Kerhî'nin *Muhtasar*'ındaki ifadelerle yer vermektedir. Bu şekilde geçen ifadeler Kerhî'nin *Muhtasar*'ının mahiyeti hakkında bilgi verecek kadar malzeme sunmaktadır. Bununla birlikte Kudûrî'nin Kerhî'ye ait ifadelerin hepsine yer vermediği bazen sözün başını söyleyip devamın getirmeden “ilâ âhiri” diyerek konuyu şerh etmeye başladığı,²⁶⁸ bazen metni kendi ifadeleriyle manen naklettiği, çoğu zaman da Kerhî'nin adını vermeden meseleleri aktardığı için bu şerhin içinden Kerhî'nin *Muhtasar*'ına ait metni tam olarak çıkarmak mümkün görülmemektedir.²⁶⁹

Kudûrî'nin bu şerhinin Türkiye kütüphanelerinde yer alan yazmalarının birçoğu tam değildir. Kitabın Türkiye'deki tek tam yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu 563 numarada kayıtlıdır. Diğer nüshaların

²⁶⁵ Kureşî, *a.g.e.* I, 223; Kâtip Çelebî, *a.g.e.* II, 1634.

²⁶⁶ İbnü'n-Nedîm, *a.g.e.* s. 258. Zeydiyye mezhebine müntesip olmakla birlikte Ebu Abdullah'a talebelik de yapmış olan Müeyyed billah Ahmed b. el-Hüseyn el-Hârûnî'nin *Şerhu't-Tecrîd* isimli eserinde Ebu Abdullah el-Basrî'nin bu şerhinden bazı nakiller bulunmaktadır. *Şerhu't-Tecrîd*, II, 292; IV, 10.

²⁶⁷ Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî*, I. Cilt, 3. Cüz, s. 102.

²⁶⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, Köprülü Ahmed Paşa Ktp., nr: 93, vr. 4a.

²⁶⁹ Kudûrî'nin yaptığı bu tasarrufları kitabın bir bölümünü doktora çalışması olarak tahkik eden Abdulmuhsin b. Abdullah'ın da dile getirmektedir. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* (thk. Abdulmuhsin b. Abdullah), s. 54/ç.

toplamından da bir iki tam nüsha inşa edilebilmektedir.²⁷⁰ Şerhin bazı bölümleri hariç tamamı Muhammed b. Suud Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılmıştır. Şerhin siyer bölümü de yüksek lisans tezi olarak Türkiye'de çalışılmıştır.²⁷¹

Kirmânî'nin *el-Îzâh* ve *et-Tecrîd* isimli eserleri: Kudûrî'nin bu şerhini Hanefî fakihî Ebu'l-Fazl el-Kirmânî (543/1149)²⁷² ilk önce *el-Îzâh* adıyla, daha sonra *el-Îzâh*'ı da *et-Tecrîd* adıyla ihtisar etmiştir. Fakat müellif her iki eserinde de Kerhî'nin *Muhtasar*'ıyla şerhi birbirine tamamen mezcettiği için çalışmamızda bu iki eseri kaynak olarak kullanma imkânımız olmamıştır.²⁷³

2. *Muhtasar Hakkında Söylenenler*

Muhtasar daha yazıldığı dönemden başlamak üzere mezheb içinde etkili olmuş ve ilk önce Kerhî'nin talebeleri tarafından şerh edilmiştir. *Muhtasar*'ı şerh eden Kudûrî, Kerhî'nin talebesi Ebu Ali eş-Şâşî'den (344/955) "Bu kitabı ezberleyen, ashabımızın [mezhebi] en iyi ezberleyeni, anlayan da ashabımızın [mezhebi] en iyi anlayanı olur"²⁷⁴ sözünü nakletmiştir ki, bu bize *Muhtasar*'ın mezhebi temsil kabiliyetinin yüksek olduğunu göstermektedir. Nitekim sonraki dönem fıkıh eserlerinde Kerhî'ye sık sık atıf yapılması da bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Hanefî mezhebinde imamların eserlerinden sonra ilk defa şerh edilen kitaplar Kerhî ile Tahâvî'nin muhtasarlarıdır. Kerhî'nin *Muhtasar*'ının şerh edilmesiyle ilgili olarak Kaya, "Böylece ilk defa mezheb içinde imamların dışında bir fakihin çalışması şerhe konu edilerek bilginin meşruiyet kaynaklarından biri olarak kabul edilmiş ve

²⁷⁰ Bu yazmalar hakkında geniş bilgi ve içlerinde yer alan kitapların tablo halinde bir listesi için bk. Necmettin Güney, *a.g.e.* s. 93-99. Kudûrî şerhinin Güney'in burada zikrettiği yazmalar dışında Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2277 numarada kayıtlı kitabın başından menasik kitabının sonuna kadar olan kısmı içiren eksik bir nüshası daha bulunmaktadır.

²⁷¹ Bk. Tezin giriş bölümü.

²⁷² Ebu'l-Fazl Rükneüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî, (543/1149) Döneminde Horasan bölgesindeki Hanefî fukahasının önderi. Bilgi için bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kirmânî, Rükneddin", *DİA*, XVI, 65.

²⁷³ Bu iki şerh ile ilgili bilgi ve bazı tashihler için bk. Necmeddin Güney, *a.g.e.* 72-74. Güney ayrıca Fuat Sezgin'in Ahmed b. Mensur el-İsbicâbî'ye (480/1088) isnat ettiği diğer bir şerhin Kirmani'ye ait *el-Îzâh*'ın nikâh kitabına kadar olan kısmı olduğunu tespit ettiğini söylemektedir. (s. 75)

²⁷⁴ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, Köprülü Ahmed Paşa Ktp., nr: 93, vr. 0b.

Şeybânî'den sonra ilk defa bir fakihın eseri kendisinden sonraki fakihlerin çalışmaları üzerinde belirleyici olmuştur” demektedir.²⁷⁵

B) Eserin Muhtevası

Yukarıda da geçtiği üzere Kerhî'nin *Muhtasar*'ının metni elimizde müstakil bir nüsha halinde mevcut değildir. Bu sebeple *Muhtasar* üzerine yapılan çalışmada Kudûrî'nin şerhi ve bu şerh üzerine yapılan çalışmalar kaynak olarak kullanılmıştır.

Kerhî'nin *el-Muhtasar*'ı tam olarak ne zaman telif ettiği bilinmemekle birlikte içinde diğer iki eseri *el-Câmiu'l-kebîr* ve *el-Câmiu's-sağîr*'den bahsetmesi²⁷⁶ *Muhtasar*'ı bu iki eserinden sonra telif ettiğini göstermektedir. *Muhtasar*'ın kaynaklarını genel olarak mezhep imamlarından yapılan “zâhir” ve “nâdir” rivayetlerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Alâuddin es-Semerkandî Kerhî'nin *Muhtasar*'ını esas alarak telif ettiği *Tuhfetü'l-fukahâ* isimli eserinde talakla ilgili bir mesele hakkında Kerhî'nin “bu meselede Tahâvî'nin zikrettiği Ebu Hanife'nin görüşüdür” dediğini nakletmektedir.²⁷⁷ Kerhî'nin *Muhtasar*'ında yer alan bu ifadeden²⁷⁸ onun Tahâvî'nin eserlerini gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak tezde incelediğimiz icâre bahsi göz önünde bulundurulduğunda Kerhî'nin *Muhtasar*'ının şekil ve muhteva açısından Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına benzemediği anlaşılmaktadır.²⁷⁹

1. Eserin Sistematiği

Fıkıh ilmine ait ilk tedvin çalışmalarından itibaren, başlıkların belirli bir tasavvuru yansıtan sıralama içinde düzenlendiği bilinmektedir. Bu sıralama farklı coğrafya ve telif geleneklerine göre kısmî değişiklikler gösterse bile ibadet-muâmelat şeklinde ikili ayrımla ifade edilen bu tertibe hemen tüm fıkıh kitaplarında riayet

²⁷⁵ Kaya, a.g.e. s. 177-78.

²⁷⁶ Kâtip Çelebî, a.g.e. I, 570.

²⁷⁷ Semerkandî, a.g.e. II, 174.

²⁷⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 143b.

(قال أبو الحسن: وما ذكره الطحاوي قول أبي حنيفة) Burada Kerhî'nin “Tahâvî'nin zikrettiği” dediği mesele

Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında yer almaktadır. Bk. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 192-93.

²⁷⁹ Kerhî'nin *Muhtasar*'ının icâre bölümünün şekil ve muhtevasıyla ilgili olarak bk. tezin üçüncü bölümü.

edilmiştir.²⁸⁰ Özellikle de ibadetle ilgili kitaplar tüm muhtasarlarda taharet, namaz, zekât, sıyâm ve hac şeklinde aynı olmuş ve muhtasarlarda başında ilk önce bu konular işlenmiştir. İbadet dışındaki başlıklar ise Hanefî mezhebi içinde bir kaç farklı telif geleneğine göre sıralanmıştır.²⁸¹ Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'indeki iç tasnif esas alınarak telif edilen *el-Hidâye* ve onun iç tasnifini esas alan muhtasarlarda ibadet bahislerinin peşinden öncelikle münâkahât, eymân, hudûd ve siyer konuları gelirken, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve onu takip eden muhtasarlarda ise öncelikle buyû' ve onunla alakalı diğer konular gelmektedir.

a) İç tasnif: Kitap ve babların taksimi

Kudûrî Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yapmış olduğu şerhin başında, “*Muhtasar*'ın tertibinin farklı olduğunu zira Kerhî'nin bunu önce kısa bir metin olsun diye telife başladığını; fakat ibadet bahisleri bittikten sonra kitaba yeni bölümler eklediğini ve rehin bahsinden sonra da kitabı iyice genişlettiğini” ifade eder.²⁸² Kudûrî'nin bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere Kerhî'nin *Muhtasar*'ı başı-sonu birbiriyle uyumlu bir muhtasar olmayıp aksine, mesaili eserin başından sonuna doğru giderek genişleyen ve bu sebeple diğer klasik muhtasarlarda bulunan bazı başlıkları içermeyen bir telif yapısındadır. Kudûrî, kitabı başlıkları arasında hacim dengesini gözeterek şerh etmeye çalıştığını ve buna göre gerekli yerlere kitap/bab ve mesail eklediğini de belirtmektedir.²⁸³ Nitekim Alâuddin es-Semerkindî de Kerhî'nin *Muhtasar*'ını esas alarak telif ettiği *Tuhfetu'l-fukâhâ* isimli eserinin sonuna Kerhî'nin *Muhtasar*'ında bulunmayan şu sekiz bölümü eklemiştir: Sebak, mefkûd, lakât-lükata, hünsâ, şahâdât, şahâdâttan rucû', edebu'l-kâdî ve vakıf-sadaka.²⁸⁴

²⁸⁰ Furû' fıkıh kitaplarının sistematigiyle alakalı geniş bilgi için bk. Bilal Aybakan, “Furu' Fıkıh Sistematigi Üzerine”, *MÜİFD*, 31 (2006/2), 5-32. Hanefî mezhebi fıkıh kitaplarının tertibiyle ilgili olarak ayrıca bk. Ebu Süleyman Abdulvehhâb İbrahim, *Tertibu mevzûati'l-fikhiyye*, s. 13-43.

²⁸¹ Bu konuda en farklı tasnif kendisinin de ifade ettiği üzere Molla Hüsrev'e aittir. (*Gurerü'l-ahkâm*, s. 3) *Gurerü'l-ahkâm* isimli muhtasarında ibadet konularının peşine, udhiye, sayd, zebâih, cihâd, ihyâ-i mevât ve kerâhiye konularını ekleyen Molla Hüsrev diğer muhtasarlardan çok daha farklı bir tasnif benimsemiştir.

²⁸² Kudûrî, *a.g.e.* Süleymâniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 1a.

²⁸³ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymâniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 1a.

²⁸⁴ Her iki eserin içindeki kitapların tablo halindeki karşılaştırılması için bk. Ekler bölümü, Ek-2.

Kitabın tertibiyle ilgili olarak Kirmânî, eserin Şeybânî'nin (*el-Câmiu's-sağîr*'deki) tertibinden farklı bir tertip benimsediğini belirtmektedir.²⁸⁵ Kirmânî'nin bu ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla mütekaddimîn Hanefî fukahâsı Şeybânî'nin (*el-Câmiu's-sağîr*'deki) tertibini esas almışlardır. Nitekim Mergînânî de *el-Câmiu's-sağîr* ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını birleştirdiği *Bidâyetü'l-mübtedî* isimli eserinde Şeybânî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'deki tertibini esas almıştır.²⁸⁶

Kerhî *Muhtasar*'ında öncelikle diğer tüm muhtasarlarda olduğu gibi “tahâret”, “salat”, “zekat”, “sıyam” ve “menâsik/hac” konularıyla başlamıştır. İbadet konularında tek farklılık diğer muhtasarlarda “salat” kitabının altında bir bab olarak ele alınan “cenâiz” konularının Kerhî'nin *Muhtasar*'ında ayrı bir kitap olarak işlenmiş olmasıdır.

Hanefî mezhebi muhtasarlarda ibadet konularından sonra konular bey' veya nikah meselerinin ele alınması şeklinde iki farklı tertibe göre işlenmektedir. Şeybânî'nin *el-Asl*'inde, Tahâvî, Kerhî, Kudûrî, Mevsilî ve İbnu's-Sââtî'nin muhtasarlarda önce bey' ile başlayan muâmelât konuları gelirken, *el-Câmiu's-sağîr* ve onun iç tasnifi esas alınarak hazırlanan *el-Hidâye*, *Vikâye*, *en-Nukâye*, *Kenz*, *Gurer*,²⁸⁷ *Tenvîr* ve *el-Mülketâ*'da nikâh kitabıyla başlayan münâkahât konuları önce gelmektedir.²⁸⁸ Kerhî *Muhtasar*'ında ibadet bahislerinden sonra ilk önce muâmelât konularından sadece bey' konusunu işleyip diğer muâmelât konuları işlenmeden hemen münâkehât konularından nikâh bahsine geçerek diğer muhtasarlarda hiçbirinde bulunmayan bir şey yapmış; bey' ve nikâh kitaplarını ardarda getirmiştir. Nikâh ve talak konularının peşinden *el-Câmiu's-sağîr*'de olduğu gibi itâk ve eyman bahislerine geçen Kerhî daha sonrasında muâmelâtın diğer bir kısmına yer vermiş, arada sayd, zebaih, udhiye, gasb, diyet, cinayât ve hudud bahislerini işledikten sonra, hibe, vedâ, ariye konularına geçmiş, dava ve beyyinat konularından sonra da vekâlet, kefâlet ve havâle gibi diğer muâmelât konularına yer vererek kitaplar arasında belli bir hiyerarşi gözetmemiştir. Bunda Kudûrî'nin dediği gibi kitabı parça parça telif etmiş olmasının bir etkisi olabilir. Kerhî

²⁸⁵ Kirmânî, *et-Tecrîd*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi Kol., nr: 586, vr. 1b.

²⁸⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.* I, 227.

²⁸⁷ Molla Hüsrev *Gurer*'de daha evvel geçtiği üzere ibadet bahislerinden sonra ibadet anlamı içeren “udhiye”, “sayd”, “zebâih”, “cihâd”, “ihyâ-i mevât” ve “kerâhiye” konuları işlemiş, sonrasında da münâkahât konularına geçmiştir. Bk. Birinci bölüm, “Gurerü'l-ahkâm” isimli başlık.

²⁸⁸ Bu eserlerin içinde yer alan kitapların karşılaştırmalı bir tablosu için bk. Ekler bölümü, Ek 3.

Muhtasar'ının sonuna "keffârat" konularını içeren bir kitap da koymuştur. Diğer muhtasarlarda ise keffârat konuları ilgili bölümlerin içerisinde zikredilmiştir. Kerhî'nin *Muhtasar*'ında yukarıda geçtiği üzere, sebak, mefkûd, lakît-lükata, şahâdât, şahâdâtan rucû', edebu'l-kâdî, vakıf ve ferâiz gibi bazı önemli bölümler de bulunmamaktadır.

Muhtasar'ın içinde yer alan kitapların hemen hepsinde alt başlıklar/bablar da bulunmaktadır. Kerhî bu başlıklar altında ana konunun alt bölümlerini oluşturan konuları birbirinden ayırarak belli bir sistematik içinde ele almaya çalışmıştır. Mesela tezde incelenen icâre kitabının içinde öncelikte "bâbun câmiun fi'l-icârât" başlığı altında icârenin tarifi, taksimi ve şartları gibi genel bir giriş yapılmış,²⁸⁹ ardından da icârede teslim önceliği,²⁹⁰ tahsil edilmeden önce ücret üzerinde tasarruf,²⁹¹ kiraya verilen mülkün teslim sıfatı,²⁹² işçinin sorumluluğu gibi²⁹³ akit meydana geldikten sonra karşılıklı hak ve yükümlülüklerin sırayla anlatıldığı konu bütünlüğü olan sistematik bir anlatım tarzı benimsenmiştir.

Kerhî'nin *Muhtasar*'ında bölümler arasında belli bir sistematik olmasa da bölüm içindeki bablarda yukarıda ifade edilen tarzda bir bütünlük ve sistematığın olduğu anlaşılmaktadır. *Muhtasar*'da yer alan kitapların tablo halinde sıralaması şöyledir:²⁹⁴

²⁸⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* (thk. Abdulmuhsin b. Abdullah), s. 8 vd.

²⁹⁰ Kudûrî, *a.g.e.* s. 12 vd.

²⁹¹ Kudûrî, *a.g.e.* s. 22 vd.

²⁹² Kudûrî, *a.g.e.* s. 29 vd.

²⁹³ Kudûrî, *a.g.e.* s. 37 vd.

²⁹⁴ *Muhtasar*'ın içindeki kitapların sıralaması Kudûrî şerhinden çıkartılmıştır. (Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp, D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563.) Kitapların belirlenmesi konusunda ayrıca Güney'in çalışmasından yer alan tablodan da yararlanılmıştır. Bk. Necmettin Güney, *a.g.e.* s. 93-94.

No	Kitap İsimleri	No	Kitap İsimleri
1	Kitabu't-tahâre	24	Kitâbu'd-diyât
2	Kitabu's-salât	25	Kitâbu'l-cinâyât ²⁹⁵
3	Kitâbu'l-cenâiz ²⁹⁶	26	Kitâbu'l-hudûd
4	Kitâbu'z-zekât	27	Kitâbu's-serika ve kat'u't-tarîk
5	Kitâbu's-siyâm	28	Kitâbu'l-hîbe
6	Kitâbu'l-menâsik	29	Kitâbu'l-vedîa
7	Kitâbu'l-buyû'	30	Kitâbu'l-â'riye
8	Kitâbu'n-nikâh	31	Kitâbu'd-dâ'vâ ve'l-beyyinât
9	Kitâbu't-talâk	32	Kitâbu'l-vasâyâ ²⁹⁷
10	Kitâbu'r-radâ'	33	Kitâbu'l-vekâle
11	Kitâbu'l-i'ded ²⁹⁸	34	Kitâbu'l-kefâle
12	Kitâbu'l-itâk	35	Kitâbu'l-havâle
13	Kitâbu'l-eymân	36	Kitâbu's-sulh
14	Kitâbu'l-icârât	37	Kitâbu'l-müzâraa'
15	Kitâbu'ş-şerike	38	Kitâbu'l-ikrâh
16	Kitâbu'l-mudârebe	39	Kitâbu'l-kısmet
17	Kitâbu's-sarf	40	Kitâbu'l-me'zûn
18	Kitâbu'r-rehn	41	Kitâbu'l-ikrâr
19	Kitâbu'ş-şuf'a	42	Kitâbu's-siyer
20	Kitâbu'z-zebâih	43	Kitâbu'ş-şirb
21	Kitâbu's-sayd	44	Kitâbu'l-ibâhati ve'l-hazr
22	Kitâbu'l-udhiye	45	Kitâbu'l-eşribe ²⁹⁹
23	Kitâbu'l-gasb	46	Kitâbu'l-keffârât ³⁰⁰

²⁹⁵ Kerhî'nin *Muhtasar*'ı esas alınarak telif edilen *Tuhfetü'l-fukahâ*'da cinayat bahsi "kitabu'd-diyât" altında işlenmektedir. III, 104 vd.

²⁹⁶ Cenâiz konuları Kerhî'nin *Muhtasar*'ında olduğu gibi ondan istifadeyle hazırlanan *Tuhfetü'l-fukahâ*'da da ayrı bir kitap olarak ele alınmıştır. I, 239.

²⁹⁷ *Tuhfetü'l-fukahâ*'da "vasiyet" kitabından önce "ikrar" kitabı gelmektedir. III, 193 vd.

²⁹⁸ "Radâ'" ve "iddet" kitapları *Tuhfetü'l-fukahâ*'da "kitâbu't-talâk"ın altında birer bab olarak yer almaktadır. II, 235, 243.

²⁹⁹ "Eşribe" kitabı *Tuhfetü'l-fukahâ*'da "şurb" kitabından sonra gelmektedir. III, 325 vd.

b) Bablar içindeki sistematik

Erken dönem fıkıh kitapları, kaydedilen mesail arasında ne tür bir sistematığın takip edildiği açıkça ifade edilmemiş bir anlatım tarzına sahiptir. Bu anlatım tarzının ilerleyen zamanlarda özellikle Kerhî gibi kelâmî yönü de bulunan fakihler elinde yavaş yavaş daha bariz bir sistematige kavuştuğu görülmektedir. Bu açıdan Kerhî'nin kendi döneminde yazılmış Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı ve Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'sinden daha farklı bir anlatım tarzı benimsediği anlaşılmaktadır. Nitekim Kirmânî, Kerhî'nin *Muhtasar*'ındaki tertibin çok güzel ve bablar içerisindeki mesailin birbirine bağdaşık ve birbiriyle daha fazla bir insicam içinde olduğunu ifade etmektedir.³⁰¹

Kerhî'nin *Muhtasar*'ında incelediğimiz icâre bölümü ile *el-Asl*'ın icâre bölümü karşılaştırıldığında Kerhî'nin bablar arasındaki sistematigi geliştirdiği görülmektedir. Kerhî *Muhtasar*'ının -icâre bölümünde- meseleleri genel olarak şöyle bir sistematik içerisinde sunmaktadır.

- 1. Delil:** Aşağıda da geleceği üzere Kerhî icâre bahsine öncelikle konuyla ilgili bazı hadisleri zikrederek başlamakta ve icâre akdinde zikredeceği bazı genel hükümlerin hadis ve âsârdan temellendirmesini yapmaktadır.³⁰²
- 2. Tarif:** *Muhtasar*'da konunun fikhî ahkâmına geçilmeden önce icârenin tarifi yapılarak bir fıkıh terimi olarak icârenin ne anlama geldiği açıklanır. Kerhî icâreyi: “‘ayân’ın menfaati üzerine yapılan akit” olarak tanımlamaktadır.³⁰³
- 3. Taksim:** *Muhtasar*'da üçüncü olarak icâre türleri açıklanır ve bu açıklama ile tarifin tüm icâre türlerini içeren “efradını câmî” olduğu da zımnen ifade edilmiş olur.³⁰⁴
- 4. Şartlar:** Metinde işlenen tüm icâre türlerinde geçerli olan temel şartlar belirtilir. Kerhî burada bir zâbıt zikrederek, bu icâre türlerinin hepsinde kiralama akdine konu olan müste'cerin, ücretin, icâre süre üzerinden yapıldıysa sürenin, mesafe

³⁰⁰ “Keffârât” kitabı içinde yer alan konular *Tuhfetü'l-fukahâ*'da ilgili kitapların altında zikredilmiştir. Örneğin yemin kefareti “eymân” kitabında yer alır. Bk. *Tuhfetü'l-fukahâ*, II, 341 vd.

³⁰¹ Kirmânî, *et-Tecrîd*, Süleymaniye Ktp., Fatih Kol., nr: 1780, 0b.

³⁰² Kudûrî, *a.g.e.* s. 4-6.

³⁰³ Kudûrî, *a.g.e.* s. 8.

³⁰⁴ Kudûrî, *a.g.e.* s. 8-9.

üzerinden yapıldıysa mesafenin ve iş üzerine yapıldıysa işin muhakkak belli olması gerektiğini akdin (sıhhat) şartı olarak ortaya koymaktadır.³⁰⁵

5. **Hüküm:** Muamelatla ilgili hemen her kitabın ana gövdesini oluşturan mesail, yapılan akdin neticesinde doğan ve literatürde “akdin ahkâmı”³⁰⁶ başlığı altında toplanan karşılıklı hak ve yükümlülüklerdir.³⁰⁷
6. **Taraflar arasındaki ihtilaflar:** Akdin hükümlerinden sonra taraflar arasında vukuu muhtemel ihtilaflar ele alınarak bu ihtilafların nasıl giderileceği üzerinde durulmaktadır.³⁰⁸
7. **Akdin fesadı:** Akdin gerekli şartlar muvacehesinde kurulmaması ve bu sebeple fasit olması durumu ve durumun kendine özel hükümleri konu edilmektedir.³⁰⁹
8. **Akdin sona erdirilmesi veya ermesi /fesih ve infisah:** Akdi sona erdiren veya erdirmeyi meşru kılan durumlardan bahsedilmektedir. Örneğin icârede taraflardan birinin ölümü durumda akit sona erer.³¹⁰

Kerhî'nin *Muhtasar*'ında muâmelât konuları söz konusu olduğunda başta meşruiyet delili olmak üzere, sırayla tarif, taksim, şartlar, hükümler, ihtilaflar, akdin fesadı ve en son akdin sona ermesi veya erdirilmesi şeklinde belli bir sistematığın var olduğu söylenebilir.³¹¹

³⁰⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasarı'l-Kerhî*, s. 8.

³⁰⁶ Mesela, Kâsânî her bölümün başında olduğu gibi icâre bölümünün başında da konuyu hangi yönlerden ele alacağını açıklayarak başlamakta ve bu yönlerden birinin de icârenin hükmü olduğunu açıklamaktadır. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî*, IV, 174.

³⁰⁷ Kudûrî, *a.g.e.* s. 12 vd.

³⁰⁸ Kudûrî, *a.g.e.* s. 124 vd.

³⁰⁹ Kudûrî, *a.g.e.* s. 157 vd.

³¹⁰ Kudûrî, *a.g.e.* s. 249 vd.

³¹¹ Fıkıh mesailinin bu sistematik üzere işlenmesi daha sonraları Kerhî'nin *Muhtasar*'ı esas alınarak hazırlanan *Tuhfetü'l-fukahâ* ve onun bir şerhi mahiyetinde olan *Bedâiu's-sanâî*'de geliştirilerek mesailin sunumu daha da sistematikleştirildiği gibi fıkıh dili de çok daha zengin ve detaylı bir hale getirilmiştir. Örneğin muâmelât konularında öncelikle akdin rüknü, sonra bu rüknün in'ikat, nefaz, sıhhat ve lüzum şartlarının ele alınması şeklinde bir metot geliştirilmiştir. Ayrıca bu şartların bulunup bulunmamasına göre akitler mün'akit-batıl, nâfiz-mevkûf, sahih-fasit, lâzım ve gayr-i lâzım diye isimlendirilmiştir. Kâsânî, *a.g.e.* V, 233 vd.

Muhtasar'ın ibadet bölümlerinde ise, ilgili konunun farz ve sünnetlerinin birbirinden ayrılması şeklinde bir metot takip edildiği görülmektedir. Mesela Kerhî, taharet kitabında “Abdestin farzları Allah’ın kitabında beyan ettiği şeylerdir” sözüyle ilgili ayete atıfta bulunarak abdestte yıkanması ve mesh edilmesi farz olan azaları sıralamakta, ardından gusül ve teyemmümün farzlarını açıklamaktadır. Sonrasında abdestin sünnetlerini sayarak, farzlarla sünnetleri birbirinden ayırmaktadır.³¹² Devamında da abdesti gerektiren halleri sayarak³¹³ taharet kitabında farzlar-sünnetler-abdest/guslü gerektiren haller şeklinde bir sistematik oluşturduğu anlaşılmaktadır.³¹⁴

2. *Muhteva Analizi*

a) **Delil: Ayet, Hadis ve Âsâr Zikredilmesi**

Muhtasarların yazılış gayeleri belli bir mezhebin görüşlerini en veciz şekilde ortaya koymak olduğundan genellikle delile yer verilmez. Özellikle klasik dönemin neredeyse şerhsiz anlaşılmayacak kadar lafızdan tasarruf eden muhtasarlarının temel özelliklerinden biri budur.³¹⁵ Fakat “teşekkül dönemi muhtasarları” söz konusu olduğunda bu muhtasarların hem delil hem de mezheb içi ihtilafları zikretme hususunda “klasik dönem muhtasarları”ndan daha farklı oldukları görülmektedir.

Kerhî *Muhtasar*'ında bazı bölüm başlarında “Bu konudaki asıl” (el-aslu fi hâzâ) deyip konuya ilgili ayet, hadis veya âsârlardan delil zikrederek girmeye özen göstermektedir.³¹⁶ Zikretmiş olduğu bu deliller genellikle o bölüm boyunca Hanefî mezhebi adına ortaya koyacağı mesailin esasını teşkil eden nasslardan oluşmaktadır.

Kur’ân Delilleri: Fıkıhta ele alınan mesailin çoğu hadis, âsâr ve kıyas gibi delillere dayalı olup hakkında Kur’ân’da sarih delil bulunan konular çok sınırlı olduğundan fıkıh muhtasarlarında yer verilen istidlaller genellikle doğrudan ayetlere dayalı değildir. Ama buna rağmen Kerhî’nin eserinde ayetlere dayalı delilleri özellikle zikretmeye çalıştığı görülmektedir. Nitekim ibadet bahislerinde abdest, teyemmüm,

³¹² Kudûrî, *a.g.e.* Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93, vr. 2a, 3b, 4a.

³¹³ Kudûrî, *a.g.e.* Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93, vr. 5b.

³¹⁴ Üçüncü bölümde geleceği üzere Kerhî’nin bu anlatım tarzı Kudûrî tarafından da benimsenmiştir.

³¹⁵ Fıkıh muhtasarları ve özellikleriyle ilgili olarak bk. Eyyüp Said Kaya, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 61.

³¹⁶ Kerhî birçok konuya bu şekilde başlar. Mesela bk. Kudûrî, *a.g.e.* Süleymâniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 19a, 55a, 57a, 57b, 63a, 74a.

namazın belli vakitlere tahsisi, Cuma namazı, yağmur duası, tilavet secdesi, cenazenin defni, zekât, zekâtın kimlere verileceği, öşür, oruç, itikâf ve hacc konularına “bu konuda şu ayet asıldır” diyerek başlamaktadır.³¹⁷ Hanefî mezhebi içerisinde konuyla alakalı ayetleri zikretmeye bu kadar özen gösteren ikinci bir muhtasar bulunmadığından bu, Kerhî'nin eserini Hanefî literatürü içinde farklı kılan sebeplerden biri olarak kabul edilebilir.

Hadis ve Âsâr Delilleri: Kerhî yukarıda ifade ettiğimiz üzere *Muhtasar*'ında - genellikle bab başlarında- hadis ve âsâr delillerine yer vermektedir. Kasım b. Kutluboğa onun eserlerinin bu özelliğine dikkat çekerek *el-Câmiu's-sağîr*, *el-Câmiû'l-Kebîr* ve *Muhtasar*'ında senetleriyle birlikte hadis ve âsâr zikrettiğini nakletmektedir.³¹⁸ Fakat elimizdeki Kudûrî şerhinde bu rivayetler genellikle senetsiz verilmektedir.³¹⁹ Kutluboğa'nın ifadeleri göz önünde bulundurulduğunda senet hazfının şarih Kudûrî tarafından yapılmış bir tasarruf olması muhtemeldir. Nitekim Kudûrî “sarf” bahsinin başında Kerhî'nin *Muhtasar*'ında yer verdiği bir hadisi naklederken Kerhî'nin bu hadisin isnadını da zikrettiğini söylemesine rağmen isnadı vermemesi³²⁰ bu ihtimalin söz konusu olabileceğine delalet etmektedir. Ayrıca Kerhî'nin *Muhtasar*'ın yapılan bazı nakillerde bu senetlerin zikredildiği de görülmektedir. Bu da senet hazfının Kudûrî tarafından yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.³²¹

Kerhî'nin *Muhtasar*'da yer verdiği bazı rivayetleri Şeybânî'nin eserlerinden almış olma ihtimali de vardır. Nitekim Kudûrî, Kerhî'nin icâre bahsinde rivayet ettiği

³¹⁷ Mesela bk. Kudûrî, *a.g.e.* Süleymâniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 1a, 12b, 17a, 33a, 37b, 48a, 55a, 59a, 63a, 67b, 74a, 75b.

³¹⁸ Kutluboğa *Tâcu't-terâcim*, s. 201.

³¹⁹ Mesela bk. Kudûrî, *a.g.e.* Süleymâniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 50a, 57a, 57b, 61b.

³²⁰ Kudûrî, *a.g.e.* s. 682-83; Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 259a.

³²¹ Mesela bu rivayetlerden birini için bk. Mutarrizî, *el-Muğrib*, I, 135. Kerhî'nin talebesi Ebu Abdullah el-Basrî'den ders almış olan Zeydî fakih Müeyyed billah Ahmed b. el-Hüseyn *Şerhu't-Tecrîd* isimli eserinde Kerhî'nin *Muhtasar*'ında yer alan bu rivayetlerden bir kısmını senetleriyle birlikte nakletmiş ve diğer bir kısmı içinde Kerhî'nin bunları senediyle birlikte rivayet ettiğini söylemiştir. Bk. Müeyyed billah, *Şerhu't-Tecrîd*, I, 448, 521, II, 353.

bir hadis için: “Bu Muhammed’in zikrettiği uzun bir haberdir.³²² Fakat Ebu’l-Hasen (Kerhî) bunu kısaltıp sadece icâreyle ilgili bölümünü zikretmiştir,” demektedir.³²³ Bu ifadeden Kerhî’nin hadisi *el-Asl*’dan kısaltarak aldığı anlaşılabilir gibi aynı hadisi kendi senediyle kısaltılmış haliyle rivayet ettiği de anlaşılabilir.

Kudûrî’nin şerhteki ifadelerinden Kerhî’nin *Muhtasar*’ının icâre bahsinin başında üç hadis zikredildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi yine Kudûrî’nin ifade ettiği üzere Şeybânî’nin zikrettiği farklı konulara temas eden bir hadisin icâreyle alakalı olan “*Kim bir işçi tutarsa ona ücretini söylesin*” mealindeki kısmıdır.³²⁴ İkincisi, Ebu Hüreyre’nin rivayet ettiği “*İşçiye ücretini teri kurumadan verin*” şeklinde tercüme edilen hadisi³²⁵ ve üçüncüsü, yine Ebu Hüreyre’nin rivayet ettiği bir hadisin, bir işçi tutup işini yaptırdığı halde işçinin ücretini vermeyen kişiye Peygamber Efendimizin kıyamet günü hasım olacağını bildiren kısmıdır.³²⁶ Kudûrî, Kerhî’nin bu hadisleri, icârenin meşru olduğu, ücretin malum olması gerektiği, ücretin akitle değil işin yapılmasıyla gerekli olacağı ve de icârede ücretin alışverişteki semen gibi olduğuna delil olsun diye zikrettiğini söyler.³²⁷ Bu bölümde naklettiği hadislerden anlaşıldığı üzere Kerhî, icare akdinin en temel özelliklerine temas eden rivayetleri tercih etmiştir ki, bunlar Kudûrî’nin aktardığı hususlardır. Ayrıca rivayetlerin üçü de merfû’ olup birinci ve üçüncüsü *el-Asl*’da yer almaktadır. Dikkat çeken diğer bir husus *el-Asl*’da mürsel olarak gelen yukarıdaki üçüncü rivayetin Kerhî’nin *Muhtasar*’ında Ebu Hüreyre tarihiyle gelen mürsel olmayan bir isnadının verilmiş olmasıdır. Bunda, özellikle Irak’ta

³²² Şeybânî, *el-Asl*, III, 426. Şeybânî *el-Asl*’ın birçok kitabının başında o kitapta işleyeceği konulara delil olan rivayetlere yer vermektedir. Örneğin icâre kitabının başında merfu, mevkuf ve maktu yirmiden fazla rivayet bulunmaktadır. Bk. *el-Asl*, III, 426-433.

³²³ Kudûrî, *a.g.e.* s. 4-5; Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 223a.

³²⁴ Şeybânî, *el-Asl*, III, 426.

³²⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’s-suğrâ*, nr: 2133 V, 414. Bu rivayet *el-Asl*’ın icâre bahsinin başındaki hadisler içerisinde yer almamaktadır. Kerhî bu hadisi kendi senediyle zikretmiş olsa gerektir.

³²⁶ Bu rivayet *el-Asl*’da Âmir (eş-Şa’bî)’den mürsel olarak gelmektedir. Bk. III, 432.

³²⁷ Kudûrî, *a.g.e.* s. 4-6; Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 223a.

ehl-i hadis anlayışına sahip fıkıh çevrelerinin artan etkisinin önemli rol oynadığı söylenebilir.³²⁸

b) Fıkıh Kavramlarının Tarif Edilmesi, Yeni Kavramlar Üretilmesi

Fıkıh Kavramlarının Tarifi: Kerhî *Muhtasar*'ında birçok başlığa, o başlığın merkezî fikhî terimini tanımlayarak başlamaktadır. Müteahhirîn döneminde telif edilen geniş hacimli fıkıh kitaplarında görülen konu başında öncelikle kavramların lügavî ve fikhî anlamlarının açıklanmasının muhtemelen Hanefî literatürü tarihinde dayandığı en erken örnek Kerhî'nin bu eseridir. Kerhî tarifini yaptığı fikhî kavramlardan bazılarının hem lügavî hem de fikhî anlamlarını verirken, bazılarının ise sadece fikhî anlamlarını vermekle yetinmiştir. Mesela *Muhtasar*'ın zekât bahsinin başında, önce bu kelimenin lügatteki anlamını verip şerî anlamıyla alakasını kurmakta ve ardından kelimenin fıkıhta kazandığı ıstılâhî anlamı izah etmektedir.³²⁹ Kerhî oruç ve hac konularına yine bu kelimelerin lügavî sonra da ıstılâhî manalarını vererek başlar.³³⁰ Kerhî, muâmelât konularının model akdi olarak kabul edilen satım (bey') akdinin temel kavramları mebî' ve semenin de tarifini vermiştir. Mebî' (satılan mal) "Akitle taayyün eden", semeni (ücret) de: "Akitle teayyün etmeyen" şeklinde tarif etmektedir.³³¹ Kerhî tezde incelediğimiz icâre kitabının başında da konuyla ilgili rivayetleri zikrettikten sonra öncelikle icârenin bir fıkıh terimi olarak ne anlama geldiğini açıklamakta ve "âyânın menfaati üzerine yapılmış bir akit" olarak tanımlamaktadır.³³² İleride Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıyla yapacağımız karşılaştırmada da görüleceği üzere bu tanımın müteahhirîn Hanefî fukahâsı tarafından benimsenip "efradını câmî ve ağyarı mânî" olacak şekilde geliştirildiği anlaşılmaktadır.

Kerhî'nin fikhî kavramlara tanım getirmeye çalışması o dönemde yazılmış diğer iki muhtasar; Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı ile Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'sinde pek

³²⁸ Ehl-i hadis fıkıh anlayışının Hanefî mezhebi içindeki çalışmalara etkisi hakkında bk. Kaya, *a.g.e.* s. 142-151.

³²⁹ Bk. Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 54b.

³³⁰ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 67a, 75b.

³³¹ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 103a.

³³² Kudûrî, *a.g.e.* s. 8; Süleymaniye Ktp. D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 223a.

görülmeyen bir özelliktir.³³³ Ayrıca Kerhî'nin *Muhtasar*'ındaki bazı tariflerin daha önce Şeybânî'nin kitaplarında yer aldığı da görülmektedir. Örneğin aşağıda gelecek olan ecîr-i müşterek ve ecîru'r-racul vahdeh (=ecîr-i hâs) kavramları bizzat *el-Asl*'da mezheb imamı tarafından tarif edilmiş³³⁴ ve daha sonra bu tarifler birbirine yakın ifadelerle Tahâvî³³⁵ ve Kerhî'nin³³⁶ muhtasarlarında yer almıştır.

Yeni Kavramlar Üretilmesi/Mevcut Kavramların Geliştirilmesi: Kerhî'nin *Muhtasar*'ında bazı kavramların *el-Asl*'da yer alan isminden farklı olarak zikredildiği de görülmektedir. Örneğin *el-Asl*'da ecîr/işçi türleri; ecîr-i müşterek (herkese çalışan) ve ecîru'r-racul vahde (tek kişiye çalışan) şeklinde geçmektedir.³³⁷ İşçiler hakkındaki bu taksimin Kerhî'nin *Muhtasar*'ında ise ecîr-i müşterek ve ecîr hâs şeklinde yer aldığı ve ecîru'r-racul vahde teriminin yine aynı manaya gelen fakat daha teknik ve mana olarak müşterek lafzının tam karşıtı olan "ecîr-i hâs" terimiyle değiştirildiği görülmektedir.³³⁸

Kerhî'nin bu konuda kendisinden daha evvel vefat etmiş olan Tahâvî'den faydalanmış olması da muhtemeldir. Zira Tahâvî *Muhtasar*'ında ecîr-i hâs terimini kullanmakta ve tıpkı *el-Asl*'da olduğu gibi tarifini de yapmaktadır.³³⁹ Bununla birlikte Kerhî ve Tahâvî'nin yeni terimler oluşturma konusunda daha önceki kuşakların faaliyetlerinden faydalanmış olmaları da mümkündür.

Kerhî'nin *Muhtasar*'ında sonraki dönem muhtasarlarında farklı isimle anılan kavramlar da bulunmaktadır. Örneğin sonraları "farz-ı kifâye" şeklinde terimleşecek olan "bazı Müslümanların yapmasıyla diğerlerinden sorumluluğun düştüğü; fakat topluca terkinin caiz olmadığı yükümlülükler" için Kerhî "vacip fi'l-cümle"³⁴⁰ ve

³³³ Mesela icârenin bu tarifi her iki muhtasarın ilgili bölümlerinde yer almamaktadır Bk. Tahâvî, *Muhtasar*, 128-32; Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kol., nr: 923, vr. 229a-251b.

³³⁴ Şeybânî, *el-Asl*, III, 429-30.

³³⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, 130.

³³⁶ Kudûrî, *a.g.e.* s. 53, 68; Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 225a, 225b.

³³⁷ Bk. Şeybânî, *el-Asl*, III, 561.

³³⁸ Kudûrî, *a.g.e.* s. 68; Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 225b.

³³⁹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 129-30.

³⁴⁰ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 51b.

“vacip mücmel”³⁴¹ ifadesini kullanmakta ve yukarıda tercümesini verdiğimiz tarifi yapmaktadır. Bu ifadeden Kerhî'nin *Muhtasar*'ı yazdığı dönemde, Hanefilerin farz ile vacip ayrımının kavramsal varlığının henüz lafzi varlığa dönüşmediği anlaşılmaktadır.³⁴²

Kerhî, yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Hanefi furu fıkhındaki kavramsallaşma sürecinde kritik bir rol oynamıştır. Onun bu konudaki katkılarını çözebilmek için kavram eksenli çalışmalar yapılmalı, bu çalışmalarda Hanefi metinleri kronolojik gelişimi takip edilmelidir. Kerhî'nin mezhebe katkısı tam olarak ancak bu gibi çalışmalar sonucunda ortaya çıkabilecektir.

c) Konuların Taksim Edilmesi

Kerhî *Muhtasar*'ında kelimenin fıkıh terminolojisinde kazandığı kavramsal anlamı açıkladıktan sonra eğer gerekiyorsa konunun kısımlarını belirtmekte ve mesaili bu taksime göre ele almaktadır. Böylece önce tarifini verdiği kavramı sonrasında kısımlara ayırmak suretiyle, bu kavramın altında hangi türlerin yer aldığı, bu türlerin kendisine has ne tür şartları ve ahkâmı bulunduğunu anlama ve kavrama noktasında çok daha etkili bir üslup geliştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Mesela icâre bahsinde icâreyi “âyânın menfaati üzerine yapılmış bir akit” şeklinde tarif ettikten sonra kiralamada iki türlü menfaat kullanımının söz konusu olduğunu söyleyerek icâreyi temelde ikiye ayırır. Kudûrî de şerhinde Kerhî'nin yaptığı bu taksim sahih olduğunu vurgulayarak tüm icare akitlerinin bu iki tür üzerine kurulduğunu açıklar.³⁴³

Keza Kerhî şirket kitabının başında şirketlerin üç kısma ayrıldığını ve bu üç kısım şirketin her birinin de ayrıca iki ayrı çeşidinin söz konusu olduğunu söyleyerek

³⁴¹ Bk. Necmeddin Güney, *a.g.e.* Arapça edisyon bölümü, s. 6.

³⁴² Mutezile usulcüsü Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (436/1044), Kerhî'nin talebesi Ebu Abdullah el-Basrî'den nakille Bağdat ehlinin farz ile vacip arasında ayırım yaptıklarını farzı: “vücubiyeti kesin yolla sabit vacip” olarak, farz anlamına gelmeyen vacibi de: “vücubiyeti zan ve emare yoluyla sabit olan” şeklinde tarif ettiklerini aktarmaktadır. Bk. Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fikh*, I, 369.

³⁴³ Kudûrî, *a.g.e.* s. 8-10; Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 223a.

daha bahsin başında şirketleri üç ana gruba ayırmakta ve ardından her bir kısmın kendine has şartlarını ve mesailini zikretmektedir.³⁴⁴

Kerhî'nin yapmış olduğu taksime son bir örnek olarak madenlerin zekâtını zikredebiliriz. Kerhî topraktan çıkan madenleri; a) Eriyen, b) Akıcı ve c) Ne eriyen ne de akıcı olan şeklinde üçe gruba ayırıp³⁴⁵ hepsinin hükümlerini ayrı ayrı zikrederek mesailin aktarımındaki bu sistematik anlatım tarzını pek çok yerde uygulamaya çalışmıştır.

d) Küllî Kâide/Asıl/Zâbıt Zikredilmesi:

Kerhî'nin biraz da kelamcı kişiliğinden kaynaklanan önemli yönlerinden bir diğeri de belli bir konu hakkında zikredeceği mesaili kuşatan asıl/zâbıt³⁴⁶ zikretmesidir. Nitekim kendisinin “imamların mesaisinin esasları olarak nitelenebilecek kaideleri (asılları) tespit eden şahıs olarak tebarüz ettiği”³⁴⁷ ve “mezhebin sistemleştirilmesinde önemli katkıları olduğu”³⁴⁸ kabul edilmektedir. Kerhî, mezheb mesailinin ortak noktalarını keşfetme noktasında gösterdiği bu çabasıyla birçok meseleyi tek bir asıl altında toplayarak hem o mesailin kolayca anlaşılıp akılda tutulmasına, hem de sistematik fıkıh anlayışının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Kerhî, *Muhtasar*'ında zikrettiği zâbıt/asılları genellikle “küllü...”,³⁴⁹ “el-aslu fî”,³⁵⁰ “el-aslu'l-lezi”,³⁵¹ “hâzâ'l-bâbu mebniyyun alâ aslinâ”³⁵² “aslu hâze'l-bâb”,³⁵³

³⁴⁴ Bk. Kudûrî, *a.g.e.* s. 304; Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 230b. Kudûrî kendi muhtasarında bu taksimi biraz daha geliştirerek farklı bir şekilde vermiştir. Bk. *Muhtasar*, s. 79.

³⁴⁵ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 65a.

³⁴⁶ “Zâbıt kelimesi yer yer kaide ile aynı anlamda kullanılmakla birlikte fakihlerin çoğunluğu kaideyi daha geniş, zâbıtı ise daha dar kapsamlı olarak görür ve aralarında fark bulunduğuna işaret ederler. Buna göre kaide muhtelif konulara dair meseleleri, zâbıt ise yalnız bir konuya dair meseleleri kuşatır. Meselâ, "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir" kaidesi (Mecelle, md. 2) bey', hibe, havâle ve kefalet gibi fıkıhın bütün konularına uygulanabilme imkânı taşıırken, "İcârede ma'kudun aleyh menfaattir" cümlesi bir zâbıt olup sadece icâre bahsine mahsustur." (Bk. Mustafa Bakır, “Kâide”, *DİA*, XXIV, 205) Burada zâbıt terimiyle kastedilen de kelimenin bu dar anlamıdır.

³⁴⁷ Bk. Kaya, *a.g.e.* s. 218, 230-35.

³⁴⁸ H. Yunus Apaydın, “Kerhî”, *DİA*, XXV, 285.

³⁴⁹ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 8a, 10a, 12a, 43b, 71a, 120a, 123b.

³⁵⁰ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 58b. (...الأصل في)

³⁵¹ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 61b. (...الأصل الذي)

“cümletü mâ”³⁵⁴ veya “ve cümletü hâze’l-bâb”³⁵⁵ gibi ifadelerle başlayan cümleler içinde vermektedir. Hemen her konuya dair asıllar zikretmeye özen gösteren Kerhî bu yönüyle de diğer muhtasarlarda pek rastlanamayacak farklı bir telif üslubu ve fıkıh anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

e) Mezhep içi görüşlerin sunumunda ana gövdenin (Ebu Hanife-Şeybânî çizgisi) genel olarak korunması

Kerhî’nin *Muhtasar*’ında Hanefî “mezheb birikimi” içinden, özellikle Ebu Hanife’nin halkasında gelişen fikhî birikim içinden hangi unsurları seçeceği konusunda Şeybânî’nin kitaplarında takip ettiğine benzer bir prensibi benimsediği anlaşılmaktadır. Şeybânî *el-Asl*’ın başında, “kitapta Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve kendi görüşlerini belirttiğini, ihtilaf zikretmediği yerde o görüşün üçüne de ait olduğunu” belirtmektedir.³⁵⁶ Kerhî’nin de *Muhtasar*’ında bu Ebu Hanife-Ebu Yusuf-Şeybânî çizgisini³⁵⁷ genel olarak koruduğu, ihtilaf olmayan yerlerde tıpkı *el-Asl*’daki gibi isim vermeden veya “inde ashâbinâ”,³⁵⁸ “kâle ashâbunâ cemî’an”,³⁵⁹ “fi kavlihîm cemian”³⁶⁰ türü ifadelerle meseleyi sunduğu görülmektedir. Meselede ihtilaf olduğunda ise genellikle yine *el-Asl*’da olduğu gibi önce varsa Ebu Hanife’nin sonra da Ebu Yusuf ve Şeybânî’nin görüşlerini vermektedir.³⁶¹

³⁵² Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 56b. (هذا الباب مبني على أصلنا)

³⁵³ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 11a. (أصل هذا الباب)

³⁵⁴ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 106a, 107a. (... جملة ما)

³⁵⁵ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 71a. (جملة هذا الباب) Yazma nüshada bu ifadelerin yer aldığı kısımlarda bazen sadece “kâle’ş-şeyh” bazen de “kâle’ş-şeyh Ebu’l-Hasen” denilmektedir. “Kâle’ş-şeyh” ifadelerinin *Muhtasar*’ın şârihi Kudûrî’ye ait olma ihtimalinden dolayı diğer fıkıh kitaplarından yapılan tarama sonucunda kitapta bu ifadeyle gelen açıklamaların büyük oranla Kerhî’ye nispet edildiği görülmüş ve bu sebeple “Kâle’ş-şeyh” ifadesiyle gelen açıklamalar Kerhî’ye ait kabul edilmiştir.

³⁵⁶ Şeybânî, *el-Asl*, I, 5.

³⁵⁷ Hanefî mezhebindeki Ebu Hanife-Şeybânî çizgisinin ortaya çıkışıyla ilgili bk. Kaya, *a.g.e.* s. 131-32.

³⁵⁸ Kudûrî, *a.g.e.* s. 92.

³⁵⁹ Kudûrî, *a.g.e.* s. 239.

³⁶⁰ Kudûrî, *a.g.e.* s. 981.

³⁶¹ Mesela bk. Kudûrî, *a.g.e.* s. 53, 100, 158, 169.

Bazen de Ebu Hanife'nin diğeri iki öğrencisi Züfer ve Hasen b. Ziyad'ın görüşlerine, hatta nadiren de olsa mezheb dışına çıkararak Hammad b. Ebî Süleyman gibi Ebu Hanife'nin hocaları silsilesinden³⁶² veya İbn Ebi Leyla³⁶³ gibi diğeri Kûfe fukahâsının merkezî simalarının görüşlerine de yer verebilmektedir. Kerhî'nin bu tür görüşleri daha ziyade Ebu Hanife'nin tek kaldığı yerlerde onun görüşünü güçlendirmek için zikrettiği göze çarpmaktadır. Mesela Ebu Hanife'ye göre ecîr-i müşterek'in elindeki işverene ait mal emanet hükmünde olup mazmun değildir. Ebu Yusuf ve Şeybânî'ye göre ise kabz ile mazmun olur. Kerhî burada Ebu Hanife'nin görüşüne destek olarak Züfer, Hasen b. Ziyad ve Hammâd b. Ebi Süleyman'ın da aynı görüşte olduğunu nakleder.³⁶⁴ Kerhî başka bir yerde alışverişte üç günden fazla hıyâr-ı şart hakkı olmadığını söyleyen Ebu Hanife'nin yanında Züfer'in de aynı görüşte olduğunu zikretmektedir.³⁶⁵ Ganimetlerin taksiminde Ebu Hanife'ye göre süvariye iki pay, Ebu Yusuf ve Şeybânî'ye göre ise üç pay verilir. Kerhî burada da Ebu Hanife'nin görüşü yanında Züfer ve Hasen b. Ziyad'ın da aynı görüşte olduğu ve ayrıca bunun Ehl-i Irak, ehl-i Kûfe ve ehl-i Basra'nın görüşü olduğu, diğeri görüşün ise ehl-i Hicaz ve ehl-i Şam'a ait olduğunu bildirir.³⁶⁶ Yine muşâ'/hisseli malın ortaktan başkasına kiraya verilemeyeceği konusunda tek kalan Ebu Hanife'yi Züfer'in de aynı görüşte olduğunu zikrederek desteklemekte, ayrıca burada şerhten anlaşıldığı kadar Ebu Yusuf ile Şeybânî'nin görüşüne yer vermediği anlaşılmaktadır.³⁶⁷

f) Mezheb birikiminin kronolojik bir şekilde tasavvur ve bu tasavvurun bir neticesi olarak “Zâhir rivaye” ve “Nâdir rivaye”nin bir kompozisyon içinde sunulması

Hanefî mezhebinde ilk muhtasarların ortaya çıktığı IV/X. Asrın ilk yarısına kadar geçen yaklaşık iki asırlık sürede mezheb mesailinin öğrenilmesi genelde imamlardan aktarılan ve temelde “zâhir rivaye” ve “nâdir rivaye” şeklinde ikiye ayrılan rivayetlerin bir önceki nesilden tevarüs edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. IV/X. Asrın

³⁶² Kudûrî, *a.g.e.* s. 53.

³⁶³ Kudûrî, *a.g.e.* s. 773.

³⁶⁴ Kudûrî, *a.g.e.* s. 53.

³⁶⁵ Kudûrî, *a.g.e.* Süleymaniye Ktp., D. İbrahim Paşa Kol., nr: 563, vr. 114b.

³⁶⁶ Necmeddin Güney, *a.g.e.* s. 76.

³⁶⁷ Kudûrî, *a.g.e.* s. 158.

ilk yarısında ortaya çıkan teşekkül dönemi muhtasarlarında ise “zâhir rivaye” ile nâdir rivaye” meselelerinin bir kompozisyon içerisinde fakat birbirine karıştırılmadan ele alındığı görülmektedir. Her ne kadar bugün elimizde mevcut olan *el-Asl*’ın bazı bölümlerinin sonunda o bölümle ilgili “nâdir rivaye”lere yer verilse de,³⁶⁸ bu muhtasarlarda olduğu gibi her iki rivayet türünün bölüm içerisinde ele alınarak değerlendirildiği bir kompozisyon türü ilk muhtasarların çıktığı döneme kadar söz konusu değildir. Bu muhtasarlara ayrıcalıklı kılan bu yönleridir. Böylece ilk defa mezhep imamlarına ait tüm mesail topluca bir değerlendirmeye tabii tutularak tek bir metin/kompozisyon içinde ele alınmıştır.³⁶⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kerhî *Muhtasar*’ında sadece imamlardan “zâhir rivaye” veya “nâdir rivaye” yoluyla gelen görüşleri aktaran bir râvî konumunda değildir. Aksine ele almış olduğu konu hakkında imamların son veya rivayet açısından en doğru görüşlerini tespit etmeye çalışmaktadır.³⁷⁰ Ayrıca “zâhir rivaye”nin boş bıraktığı; fakat “nâdir rivaye”de geçen³⁷¹ veya imamların görüşlerine kıyas/tahricle zikredilmiş³⁷² mesele de yer vererek konunun eksik taraflarını tamamlama gayreti içindedir. Kerhî, bu yaptığıyla ele aldığı konuyu mezhep içinde geldiği son haliyle tek bir kompozisyon içinde sunmaya çalışan bir müellif görüntüsü vermektedir.

Son olarak Kerhî’nin mezhep imamlarından nakledilen görüşlere nadiren de olsa muhalefet edebildiğini belirtmek gerekir. Mesela fasit icâre akitlerini anlatırken, buğday ve zeytinyağı gibi mekilat ve mevzunatın ağırlık ölçüsü olarak kullanılmak üzere kiralanmasının caiz olmadığını söylemektedir.³⁷³ Kudûrî bu meseleyi şerh ederken

³⁶⁸ Mesela, *el-Asl*’ın Mehmet Boynukalın tarafından yapılan neşrinde “kitâbu’s-savm”ın sonunda Ebu Hanîfe’nin talebelerinden Hasen b. Ziyad’ın (204/819) *el-Mücerred*’inden bazı bölümler ve “nevâdiru’s-savm” adı altında *el-Asl*’ın râvilerinden Ebu Süleyman el-Cüzcânî’nin Şeybânî’den rivayet ettiği bazı mesail bulunmaktadır. Kitabı neşreden Boynukalın bu bölümlerin *el-Asl*’dan olmayıp Ebu Süleyman el-Cüzcânî veya bazı râviler tarafından eklenmiş olduğunu; fakat kitabın tüm nüshalarında bulunduğu için köşeli parantez içinde bunları da neşrettiğini söylemektedir. Bk. *el-Asl*, II, 202, 205.

³⁶⁹ Kaya, *a.g.e.* s. 176.

³⁷⁰ Mesela bk. Kudûrî, *a.g.e.* s. 20, 22, 546, 597, 725.

³⁷¹ Mesela bk. Kudûrî, *a.g.e.* s. 330.

³⁷² Mesela bk. Kudûrî, *a.g.e.* s. 60, 180.

³⁷³ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 185.

Şeybânî'nin *el-Asl*'da³⁷⁴ bunların bu amaçla kiralanmasının caiz olduğunu söylediği halde Kerhî'nin caiz görmediğini söyler. Sonra da hocası Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya el-Cürcânî'nin (398/1008) iki görüşün arasını cem etmek için yaptığı izahı verir.³⁷⁵

Diğer bir muhalefet örneğini ise Kerhî'nin talebesi Cessâs vermektedir. Cessâs Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte hocasının nikâhta denklik konusunda mezheb imamlarından nakledilen “nesep ve sanatta denkliği” kabul etmediğini, gerekçe olarak da “kısasta herkes birbirine denktir. Öyleyse nikahda da denk olmalıdır. Nikâhta denklik aranacaksa bu mehir ve nafakada olmalıdır, dediğini nakletmektedir.³⁷⁶

³⁷⁴ Şeybânî, *el-Asl*, IV, 11.

³⁷⁵ Kudûrî, *a.g.e.* s. 186.

³⁷⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, IV, 255.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

İCÂRE ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMA

GİRİŞ

Birinci bölümde geçtiği üzere Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı klasik dönem muhtasarlari üzerinde muhteva açısından en etkili metin olma özelliğine sahiptir. Bu sebeple Kerhî'nin *Muhtasar*'ının klasik dönem muhtasarlari üzerindeki etkisini tespit edebilme adına yapılacak karşılaştırma için en doğru ve sağlıklı seçim Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı olacaktır. Nitekim Kudûrî, Kerhî gibi Irak Hanefî fukahâsından olup onun üçüncü kuşak talebelerindendir.³⁷⁷ Kerhî'nin *Muhtasar*'ı üzerine bir şerh yazıp kitaptan övgüyle bahsetmiştir. Kudûrî'nin şerhte Kerhî'nin bir görüşünün *el-Asl*'da geçen imamların görüşleriyle uyuşmaması üzerine hocası Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya el-Cürçânî'nin (398/1008) yaptığı yorumu aktarması,³⁷⁸ Kerhî'ye, eserlerine ve görüşlerine önem verdikleri göstermektedir. Tüm bunlar Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını hazırlarken Kerhî'den istifade etmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bölümde her iki muhtasar arasında şekil ve muhteva açısından yapılacak karşılaştırma ile Kerhî'nin Hanefî muhtasar geleneği içindeki yeri ve etkisi hakkında bilgi edinilmeye çalışılacaktır.

I. KERHÎ-KUDÛRÎ: ŞEKİL AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA

Yukarıda Kerhî'nin *Muhtasar*'ı hakkında bilgi verilirken ifade edildiği üzere Kerhî bu muhtasari önce küçük bir metin olsun diye telif etmiş, ibadet bahislerinden sonra kitaba bazı yeni bölümler eklemiş ve rehin bahsinden sonra da kitabı iyice genişletmiştir. Bu sebeple eserde bazı bölüm ve mesâile yer verilmemiştir. Bu da eserde yer alan kitap ve mesâilin bazı bölümlerde yetersiz kaldığı hatta bazı bölümlerin hiç zikredilmediği anlamına gelmektedir. Nitekim Kudûrî *Muhtasar* üzerine yaptığı şerhin başında kitap içinde bazı bölüm ve mesailin zikredilmediğini ve kendisinin çeşitli ilavelerde bulunduğunu söylemiştir.³⁷⁹ Kerhî'nin *Muhtasar*'ı esas alınarak telif edilen *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın sonuna kitabın aslında bulunmayan bazı bölümler eklenmiştir. Kerhî'nin *Muhtasar*'ında bazı bölümlerin bulunmaması kitabın iç tasnif açısından yetersiz kalmasına sebebiyet vermiştir.³⁸⁰

³⁷⁷ Kudûrî'nin hayatı ve eserleri için bk. Cengiz Kallek, "Kudûrî", *DİA*, XXVI, 321.

³⁷⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 186.

³⁷⁹ Kudûrî, *a.g.e.* Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93, vr. 0b.

³⁸⁰ Her iki muhtasarın içinde yer alan kitapların listesi için bk. Ekler bölümü, Ek-2.

Kerhî'nin *Muhtasar*'ında ilk önce diğer muhtasarlarda olduğu gibi ibadet konuları yer almaktadır. Bu konular içinde cenâiz bahsi diğer muhtasarlarda “kitabı's-salât”ın içinde bir bab olarak yer alırken Kerhî'nin *Muhtasar*'ında başlı başına bir kitaptır. Kerhî ibadet bahislerinden sonra ilk önce bey' konusunu işler ve hemen ardından nikâh konularına geçer. Kerhî bu konuda da diğer muhtasarlardan farklı bir iç tasnife gitmiştir. Zira mezhebin meşhur muhtasarlarda ibadet bahsinin peşine önce ya muâmelât ya da münâkahât konuları gelir. Muâmelat konularında bey' akdini verip sonrasında nikâh konusuna geçen muhtasar yoktur.³⁸¹ Ayrıca Kerhî'nin *Muhtasar*'ında “mefkud”, “lakît-lükata”, “şahâdât”, “şahâdâtтан rucû'”, “edebu'l-kâdî”, “vakıf” ve “ferâiz” gibi bazı önemli bölümler yoktur. Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında ise klasik muhtasarlarda yer alan tüm kitaplar bulunmaktadır. Hatta Kudûrî diğer muhtasarlarda alt başlıklarda incelenen “sarf”, “ric'at”, “ilâ”, “hu'l”, “zihâr”, “li'ân” gibi bazı konuları ayrı birer kitap olarak ele aldığından *Muhtasar*'ı içinde en çok kitap bulunan eser olmuştur.

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı şekil/iç tasnif açısından Kerhî'nin *Muhtasar*'ıyla benzeşme de konuların işleniş sistematüğinde her iki muhtasar arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir. Mesela Kerhî, taharet kitabında “Abdestin farzları Allah'ın kitabında beyan ettiği şeylerdir” sözüyle ilgili ayete atıfta bulunarak abdeste yıkanması ve mesh edilmesi farz olan azaları sıralamakta, ardından gusül ve teyemmümün farzlarını açıklamaktadır. Sonrasında abdestin sünnetlerini sayarak, farzlarla sünnetleri birbirinden ayırmaktadır.³⁸² Devamında da abdesti gerektiren halleri sayarak³⁸³ taharet kitabında farzlar-sünnetler-abdest ve guslü gerektiren haller şeklinde bir sistematik oluşturmuştur.³⁸⁴ Kudûrî de Kerhî'nin bu metodunu benimseyerek taharet kitabına abdestle ilgili ayeti vererek başlamıştır. Ardından abdestin farzları ve sünnetlerini saymıştır. Hatta Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte abdestin sünnetleri arasında olduğu halde Kerhî'nin zikretmediğini söylediği “tertibe riayet etme”yi³⁸⁵ kendi

³⁸¹ Bk. İkinci bölümde Kerhî'nin “Muhtasar”ının tanıtıldığı kısım.

³⁸² Kudûrî, *a.g.e.* Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93, vr. 2a, 3b, 4a.

³⁸³ Kudûrî, *a.g.e.* Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93, vr. 5b.

³⁸⁴ Üçüncü bölümde geleceği üzere Kerhî'nin bu anlatım tarzı Kudûrî tarafından da benimsenmiştir.

³⁸⁵ Kudûrî, *a.g.e.* Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93, vr. 5a.

Muhtasar'ına koyarak³⁸⁶ Kerhî'nin eksik bıraktığı konuları tamamlamaya çalışmıştır. Sonrasında yine Kerhî'nin yaptığı gibi abdesti bozan halleri açıklamıştır.³⁸⁷

Aşağıda icâre bölümü üzerinden yapılacak muhteva karşılaştırmasında da görüleceği üzere Kudûrî'nin muâmelât konularını anlatırken de Kerhî'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Mesela karşılaştırma yapılan icâre kitabında Kudûrî de tıpkı Kerhî gibi icârenin tarifî, ücret ve menfaatin belli olması gerektiği gibi şartları zikrederek konuya genel bir giriş yapmaktadır. Hatta Kerhî'nin yaptığı tarifî biraz daha geliştirmekte, ardından yine Kerhî gibi icârenin hükümleri, fasit icâre akitleri, icâreyi fesh etmeyi meşru kılan kusur ve özürleri sayarak konuyu bitirmektedir.

II. KERHÎ-KUDÛRÎ: MUHTEVA AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA

Bu başlık altında Kerhî'nin *Muhtasar*'ı ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı arasında yapılacak karşılaştırmada her iki kitabın icâre bölümlerindeki meseleler ele alınıp muhteva açısından arada ne derecede etki ve devamlılık olduğu araştırılıp Kerhî'nin *Muhtasar*'ının Hanefî muhtasar geleneği içindeki yeri ve etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Karşılaştırma esas olarak bu iki muhtasar arasında yapılmakla birlikte burada incelenen konularda *el-Hidâye*, *Vikâye*, *el-Muhtâr*, *Kenz*, *Gurer*, *Mültekâ* ve *Tenvîr*'e de bakılarak aynı konuların bu metinlerdeki işleniş de takip edilmeye çalışılacaktır. Karşılaştırma yukarıda Kerhî'nin *Muhtasar*'ındaki muhteva analizinden bahsedilirken zikredilen şu sıralama üzerinden yapılmıştır: a) deliller: Ayet, hadis ve âsâr zikredilmesi, b) tarif: İcâre akdinin ve bölüm içinde yer alan diğer bazı kavramların tanımı, c) taksim: Konuların taksime tabi tutularak anlatılması, d) şartlar: İcâre akdi şartları e) hüküm: icâreyle ilgili hükümler, f) fâsit icâre akitleri g) akdin sona erdirilmesi (fesih) veya ermesi (infisah).

A) Deliller: Ayet, Hadis ve Âsâr Zikredilmesi

³⁸⁶ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 10.

³⁸⁷ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 10. Kudûrî'nin *Muhtasar*'da hem muhteva hem de sistem açısından Tahâvî'nin *Muhtasar*'ından büyük ölçüde istifade ettiği, hatta Tahâvî'nin *Muhtasar*'ının bir özeti olduğu söylenebileceği yönünde yapılan tespite, (Bk. Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 64) yukarıda verdiğimiz örnek ve tezde Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ile Kerhî'nin *Muhtasar*'ı arasında icâre üzerinden yaptığımız karşılaştırma sonucunda vardığımız neticeye göre ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

İcârenin Meşruiyet Delilleri: (1)³⁸⁸ Kerhî yukarıda geçtiği üzere³⁸⁹ icâre bahsine konuyla ilgili üç hadisi rivayetle başlar. Konu başında ilgili ayet, hadis ve âsâr rivayetlerinin zikredilmesi muhtasarlarda çok az rastlanan bir durumdur. Nitekim Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'si³⁹⁰ hariç icâre bahsinin başında muhtasarlarda konuyla ilgili hadis ve âsâra yer verilmemiştir.³⁹¹ Kudûrî de *Muhtasar*'ında birkaç yer hariç hemen hiç ayet ve hadis delili zikretmez. Bu yerlerden biri kitabın hemen girişinde zikrettiği abdestle ilgili ayettir. Kudûrî burada Kerhî'nin *Muhtasar*'ında olduğu gibi konuya ayetle başlamıştır. Zira Kerhî abdestin farzlarını belirtirken “Abdestin farzları Allah'ın kitabında beyan ettiği şeylerdir” diyerek ilgili ayete atıfta bulunmuş ve ardından abdestin farzlarını saymıştır.³⁹² Kudûrî ise önce ayeti verip sonra abdestin farzlarını saymıştır.³⁹³ Karşılaştırma yapılan diğer muhtasarlarda icâreyle ilgili bölümlerinde ayet veya hadis delili zikredilmemiştir.³⁹⁴ Muhtasarlarda bu konuda Kudûrî'ye tâbi oldukları anlaşılmaktadır.

B) Tarif

İcârenin Tarifi: (2) Kerhî *Muhtasar*'ında icâreyle ilgili delil olarak sunduğu hadisleri zikrettikten sonra icârenin tarifini yapar. Kerhî icâreyi, “âyânın³⁹⁵ menfaati üzerine yapılan akit” olarak tarif etmektedir.³⁹⁶ Kerhî'yle aynı dönemde yaşayan

³⁸⁸ Parantez içindeki rakamlar burada ele alınan konuların yukarıda adı geçen diğer muhtasarlarda tablo halinde karşılaştırılmasındaki yerini göstermek içindir. Bu tablo için bk. Ekler bölümü, Ek-1.

³⁸⁹ Bk. *Muhtasar*'ın muhteva analizi kısmında “delil” isimli başlık.

³⁹⁰ *el-Asl*'in muhtasarı olması hasebiyle *el-Kâfi*'nin icâre bahsi başında *el-Asl*'in icâre bahsinin başında yer alan rivayetlere yer verilmiştir. Karşılaştırmalı olarak bk. Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kol., nr: 923, vr. 229a-230a; Şeybânî, *el-Asl*, III, 426-433.

³⁹¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 128; Kudûrî, *Muhtasar*, s. 152, Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 219, Nesefî, *Kenz*, s. 543;

³⁹² Kudûrî, *a.g.e.* Köprülü Ahmed Paşa, nr: 93, vr. 2a.

³⁹³ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 9.

³⁹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 230; Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 219; Burhânu'ş-Şerîa, *a.g.e.* II; 276; Nesefî, *a.g.e.* s. 543; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 225; Halebî, *a.g.e.* III, 511; Timurtâşi, *a.g.e.* s. 569.

³⁹⁵ Âyân: Ayn lafzısının çoğulu olup burada fiziki varlığı olan anlamında kullanılmıştır. Buna göre canlı-cansız; insan, hayvan, menkul ve gayrimenkul eşyaların icâresi bu tarife dâhil olmaktadır. Ayn hakkında bk. Yusuf Şevkî Yavuz, “Ayn”, *DİA*, IV, 256; Hayreddin Karaman, “Ayn”, *DİA*, IV, 257.

³⁹⁶ Kudûrî, *a.g.e.* s. 8. (الإجارة عقد على منافع الأعيان)

Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı ve Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'sinde yer almayan³⁹⁷ ve ilk defa Kerhî'nin *Muhtasar*'ında yer verildiği anlaşılan icâre tarifinin, sonrasında Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve diğer muhtasarlarda yer aldığı ve tarifin çeşitli açılardan geliştirildiği görülmektedir.

Kudûrî de *Muhtasar*'ına icâreyi tarif ederek başlar ve icâreyî “bir ivaz/bedel³⁹⁸ karşılığında menfaat üzerine yapılan akit” olarak tarif eder.³⁹⁹ Kudûrî'nin yapmış olduğu bu tarifte Kerhî'nin *Muhtasar*'ındaki tarifi aldığı ve onu biraz daha geliştirdiği görülmektedir. Zira Kerhî'nin tarifinde vurgu sadece icârenin menfaatler üzerine yapılmış bir akit olduğuna iken, Kudûrî akdin menfaatler üzerine kurulduğunu ifade etmenin yanında tarife “akdin bir ivaz/bedel karşılığında olması” kaydını eklemiştir. Kudûrî zikrettiği bu tarifin aynısını Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte de zikreder ve neden “bir ivaz/bedel karşılığında” kaydını getirdiğini şöyle açıklar: “Menfaatler üzerine yapılan akitler iki türdür. Birincisi bir bedel mukabilinde yapılandır ki, icâre olarak isimlendirilir. İkincisi ise herhangi bir bedel istenmeden yapılandır ki, bu da âriye diye isimlendirilir.”⁴⁰⁰

Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere Kudûrî, Kerhî'nin yaptığı icâre tarifi kapsamında kalan ama icâre sayılmayan âriye akdini tarif dışı tutmak için ivaz/bedel kaydını getirmiş ve böylece tarifi “efradını câmî ve ağyârını mânî” olacak şekilde geliştirmiştir. Kudûrî'nin tarife getirdiği bu kaydın sonraki Hanefî fukahası tarafından da benimsenip muhtasarlarda bu kayıt dikkate alınarak tarif yapıldığı görülmektedir. Mesela *el-Hidâye*'de tarif tıpkı Kudûrî'nin yaptığı gibidir.⁴⁰¹ *el-Muhtâr*'da ise ivaz lafzı zikredilmeden “menfaatin satımı”⁴⁰² şeklinde daha kısa; fakat aynı anlamı ifade eden bir tarif yapılmıştır. *Vikâye*'de “Belli bir menfaatin yine böyle belli olan ayn veya deyn bir

³⁹⁷ Tahâvî, *Muhtasar*, 128-32; Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*, Millet Ktp., Fezullah Efendi Kol., nr: 923, vr. 229a vd.

³⁹⁸ İvaz: “İki tarafa borç yükleyen akidlerde karşılıklı bedellerden her biri.” Bk. Bilal Aybakan, “İvaz”, *DİA*, XXIII, 488.

³⁹⁹ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 152. (الإجارة عقد على المنافع بعوض)

⁴⁰⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 2.

⁴⁰¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 230.

⁴⁰² Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 219. (الإجارة بيع المنافع)

bedel karşılığında satımı”⁴⁰³ denilerek akdin sıhhat şartlarından sayılan “menfaatin ve ücretin belli olması” tarife dahil edilmiş, ayrıca verilecek ücretin ayn veya deyn olabileceği belirtilmiştir. *Vikâye* sahibinin yaptığı bu tarif Neseffî’nin *Kenz*’i ile Halebî’nin *Mültekâ*’sında da aynı şekilde yer almış; fakat *Kenz*’de “ücretin ayn veya deyn olabilmesi” kaydı zikredilmemiştir.⁴⁰⁴ Molla Hüsrev’in *Gurerü’l-ahkâm*’ı ve Timurtâşî’nin *Tenvîru’l-Ebsâr*’ında ise tıpkı *el-Muhtâr*’da olduğu gibi icâre akdinin bir “menfaat temliki olduğu” belirtilip sıhhat şartları tarife dâhil edilmemiştir. Fakat Molla Hüsrev ücretin “ayn-deyn veya bir menfaat olabileceğini” zikrederek⁴⁰⁵ ücret çeşitleri içine menfaati de katmış ve tarifi ücret yönünden geliştirmiştir. Molla Hüsrev *Gurer*’in şerhi *Durerü’l-Hükkâm*’da “tarife konulan malumiyet şartı fasit akitleri çıkarmak içinse, ücret ve menfaat belli olduğu halde diğer bazı şartlarla fasit olan akitler vardır. Eğer icârenin genel bir tarifi yapılıyorsa bu durumda da bu şartların buraya konması doğru değildir” diyerek malumiyet şartını niçin tarife almadığını izah etmektedir.⁴⁰⁶

Ecîrin Târifi: Kerhî’nin *Muhtasar*’ında yer alan diğer bir tarif de işçiler hakkında yaptığı tanımdır. Kerhî işçileri tabi oldukları hükümlere göre iki sınıfa ayırır ve her iki sınıfın tarifini yapıp kendisine has hükümlerini beyan eder. İşçi sınıfları ve tarifleri şöyledir:

Ecîr-i müşterek: (3) “Terzi, kumaş boyacısı ve kumaş beyazlatıcısı gibi işi yapmak suretiyle ücreti hak eden, kendilerini (işverinin emrine) teslim etmeleri yeterli olmayan kişiler.”⁴⁰⁷

Ecîr-i hâs: (4) “İş karşılığında değil süre karşılığında ücreti hak eden kişiler.” Bunlar da anlaşılan süre içerisinde emeklerini işverene tahsis etmek suretiyle ücreti hak

⁴⁰³ Burhânu’ş-şerîa, a.g.e. II, 276. (وهي بيع نفع معلوم بعوض كذلك دين أو عين)

⁴⁰⁴ Bk. Neseffî, *Kenz*, s. 543 (هي بيع منفعة معلومة بعوض); Halebî, a.g.e. III, 150. (هي بيع منفعة معلومة بعوض) (معلوم دين أو عين)

⁴⁰⁵ Molla Hüsrev, a.g.e. (هي تملك نفع بعوض عين أو دين أو نفع); Timurtâşî, a.g.e. s. 569 (هي تملك نفع بعوض)

⁴⁰⁶ Molla Hüsrev, a.g.e. II, 225-26

⁴⁰⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, s. 53. (الأجير المشترك: [ك]القصار والصباغ والخياط والصانع وكل من يستحق) (الأجر بعمله دون تسليم نفسه)

eden kişilerdir. Bu süre içerisinde işveren kendilerine hiçbir iş yaptırmasa da ücretlerini alırlar.⁴⁰⁸

Daha evvel geçtiği üzere⁴⁰⁹ işçiler hakkındaki bu tarif Şeybânî'nin *el-Asl*'inde da yer almaktadır.⁴¹⁰ Fakat *el-Asl*'de "ecîr-i hâs" terimi "ecîr li-raculin vahdeh" (tek kişiye çalışan) olarak geçmektedir. İlk defa Tâhâvî'nin *Muhtasar*'ında "ecîr-i hâs" olarak geçen bu terim⁴¹¹ Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'si dışında⁴¹² tüm muhtasarlarda bu şekilde "ecîr-i hâs" ismiyle yer almakta ve hepsinde bu iki sınıf işçinin tarifine yer verilmektedir.⁴¹³

el-Asl'de yer alan tarife baktığımızda ecîr-i müşterek için, "Terzi, kumaş boyacısı, kumaş beyazlatıcısı ve ayakkabı imalatçısı gibi farklı kişilerden iş alan herkes"⁴¹⁴ ecîr-i hâs (ecîr li-raculin vahdeh) için de, "Bir ay veya bir seneleşine emeğini kiraya veren ve bu süre içerisinde emeğini başkasına kiralama hakkı olmayan"⁴¹⁵ şeklinde daha çok bu akdin neticesinde doğan hükme yönelik bir tarif yapıldığı görülmektedir. Tahâvî ise her iki sınıf işçiye yaptığı tarifte birinde işin, diğerinde ise sürenin önemine vurgu yaparak ecîr-i hâssı, "Belli bir müddet için kiralanan", ecîr-müşterek'i, "Belli bir süre için değil de bir iş için kiralanan" şeklinde tarif etmektedir.⁴¹⁶ Kerhî'nin tarifi ise bu işçilerin arasındaki farkı çok daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şöyle ki, ecîr-i müşterek'te işin yapılmasının esas olup iş yapılmadıkça

⁴⁰⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 68. (من استحق الأجر بالوقت دون العمل) İcâreyle ilgili bu tarifler için ayrıca bkz., Ali Bardakoğlu, "İcâre", *DİA*, XXI, 379.

⁴⁰⁹ Bk. İkinci bölüm, *Muhtasar*'ın muhtevâ analizi başlığı altındaki, "fikhî kavramların tanımı" isimli başlık.

⁴¹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, III, 429-30.

⁴¹¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 130.

⁴¹² *el-Kâfi*, *el-Asl*'in bir muhtasarı olduğu için bu terim orada *el-Asl*'de olduğu gibi "ecîru'r-raculi vahde" (أجير الرجل وحده) şeklinde geçmektedir. Bk. Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kol., nr: 923, vr. 229b.

⁴¹³ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 154, 55; Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 242, 43; Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 222; Burhânû's-şerîa, *a.g.e.* II; 288, 90; Neseîfî, *a.g.e.* s. 553,54; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 235, 36; Halebî, *a.g.e.* III, 543, 47; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 582, 83.

⁴¹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, III, 429. (المشترك عندنا القصار والخياط والصباغ والإسكاف وكل من يتقبل الأعمال من غير واحد)

⁴¹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, III, 430. (أجير الرجل وحده يكون الرجل يستأجر الرجل لخدمته شهرا أو ليخرج معه إلى مكة وما أشبه ذلك) (مما يستأجر فيه شهرا أو سنة مما لا يستطيع الأجير أن يؤجر فيه نفسه من غيره)

⁴¹⁶ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 130. (والخاص هو المستأجر على مدة معلومة والعام هو المستأجر على الأفعال لا على مدة معلومة)

sadece kendisini belli bir süre işverene tahsis etmekle ücret alınamayacağı, ecîr-i hâs'ta ise belli bir süre için emeğin işverene tahsis edilmesinin esas olduğu ve bu süre içerisinde işveren hiçbir iş yaptırmasa da sürenin dolmasıyla ücretin hak edileceği tarifte açıkça ifade edilmiştir. Kudûrî'nin de Kerhî'nin bu tarifinde geçen kayıtlara dikkat edip *Muhtasar*'ında ona göre tarif yaptığı ve diğer muhtasarların da bu konuda Kudûrî dolayısıyla Kerhî'yi takip ettikleri görülmektedir.⁴¹⁷

C) Taksim

İcârenin İkiye Taksimi: (5) Kerhî'nin *Muhtasar*'ında icârenin tarifinden sonra “icâre akdinde ya kiralayan kişinin kiraladığı şeyden istifade etmesi veya kendini kiraya veren kişinin bir işi yapması şart koşulur” diyerek icâreyi a) malın menfaati üzerine ve b) iş/emek üzerine yapılan şekilde ikiye ayırmaktadır.⁴¹⁸ Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında ve diğer muhtasarlarda ise böyle bir taksim yoktur.⁴¹⁹ Fakat Kudûrî, Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte bu taksimin sahih olduğunu söyleyerek icâre akitlerinin hepsinin bu iki şıkta toplandığını izah eder.⁴²⁰

D) Şartlar

Menfaat ve Ücretin Malum Olması: (6) Kerhî *Muhtasar*'ında icârenin tarif ve taksiminden sonra “menfaatin ve ücretin belli olması gerektiği, eğer akit bir süre üzerine yapıldıysa sürenin, mesafe üzerine yapıldıysa mesafenin ve bir iş/emek üzerine yapıldıysa iş/emeğin belli olması gerektiği” şartını zikreder.⁴²¹ Kudûrî de aynı şekilde icârenin tarifini verdikten sonra “bu akdin sahih olabilmesi için hem (akde konu olan)

⁴¹⁷ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 154, 55; (فالمشترك من لا يستحق الأجرة حتى يعمل... والأجير الخاص: الذي يستحق الأجرة بتسليم) Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 242, 43; Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 222; Burhânu'ş-şerîa, a.g.e. II; 288, 90; Neseîfî, a.g.e. s. 553,54; Molla Hüsrev, a.g.e. II, 235, 36; Halebî, a.g.e. III, 543, 47; Timurtâşî, a.g.e. s. 582, 83.

⁴¹⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 8-9. (فمنها ما شرط للمستأجر الانتفاع به ومنها ما شرط على المستأجر العمل فيه)

⁴¹⁹ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 152; Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 230; Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 219; Burhânu'ş-şerîa, a.g.e. II; 275; Neseîfî, a.g.e. s. 543; Molla Hüsrev, a.g.e. II, 225; Halebî, a.g.e. III, 511; Timurtâşî, a.g.e. s. 569.

⁴²⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 8-9. Semerkandî de tıpkı Kerhî gibi icâre akdini ikiye ayırmakta; fakat icârenin tarifini yapmamaktadır. Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, II, 347.

⁴²¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 8. (لا بد من أن يقع العقد فيه على مستأجر معلوم، وأجر معلوم، ووقت معلوم فيما) (وقع على الوقت ومسافة معلومة فيما وقع على المسافة، وعمل معلوم فيما وقع على العمل)

menfaatin hem de karşılığında verilecek ücretin belli olması gerektiğini” söyleyerek menfaatin tıpkı Kerhî'nin ifade ettiği gibi ya müddetle, ya iş/emeğin belirtilmesiyle ya da tayin ve işaretle belirlenebileceğini söylemektedir. Diğer muhtasarlarda da bu konuda Kudûrî'ye tabi olmuş görünmektedir.⁴²²

Bey' de semen olabilen şeyin icârede ücret olabilmesi: (7) Kudûrî icâre akdinde menfaatin nasıl belirlenebileceğini söylemeden önce ayrıca icârede ücret olarak verilecek şeyin ne olacağına dair bir zâbıt zikrederek: “Alışverişte semen/bedel olabilen her şey icârede ücret olabilir”⁴²³ demektedir. Mezkûr zâbıt Kerhî'nin *Muhtasar*'ında yer almaktadır.⁴²⁴ Kudûrî'nin Kerhî'nin *Muhtasar*'ından alarak zikrettiği bu zâbıt *Vikâye* ve *Gurer* hariç karşılaştırmaya dâhil edilen diğer muhtasarlarda da mevcuttur.⁴²⁵ Ayrıca Kudûrî Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte Kerhî'nin *el-Câmi*'inden⁴²⁶ nakille onun “Menfaatler mebî' gibi, ücret de semen gibidir”⁴²⁷ dediğini nakletmektedir. Kerhî'nin ortaya koyduğu bu zâbıttan “bey' akdinde semen olabilen şeyin icâre akdinde ücret olabileceği” sonucu ortaya çıkmaktadır.

E) Hükümler

Kerhî *Muhtasar*'ında icârenin delilleri, tarifî, taksimi ve sıhhat şartlarını zikredip konuya genel bir giriş yaptıktan sonra icâre bölümünün ana gövdesini oluşturan hükümler konusuna geçmiştir. Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında da aynı durum söz konusudur. Orada da icârenin tarif ve sıhhat şartları verildikten sonra icârenin hükümleri anlatılmaya başlanmıştır. Fakat hükümlerin anlatılmasında her iki muhtasar arasında

⁴²² Kudûrî, *Muhtasar*, s. 152 (ولا تصح حتى تكون المنافع معلومة والأجرة معلومة); Mergînânî, *a.g.e.* II, 230; Mevsilî, *a.g.e.* s. 219-20; Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 276-77; Nesefî, *a.g.e.* s. 543; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 226; Halebî, *a.g.e.* III, 513-15; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 569-70.

⁴²³ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 152. (وما جاز أن يكون ثمننا في البيع جاز أن يكون أجرة في الإجارة)

⁴²⁴ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 89. (وما صح به الشراء من الأثمان فهو كذلك في الإجارة وما لم يجز في الشراء فلا (يجوز أيضا في الإجارة)

⁴²⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 230; Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 219; Nesefî, *a.g.e.* s. 543; Halebî, *a.g.e.* III, 511; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 569.

⁴²⁶ Bu kitap Kerhî'nin eserlerinden *el-Câmiu'l-kebîr* olmalıdır. Zira Kerhî'nin diğer kitabı *el-Câmiu's-sağîr* “sağîr” sıfatıyla birlikte zikredilmektedir. Mesela bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 745.

⁴²⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 12. (وذكر أبو الحسن في "جامعه" أن المنافع كالمبيع، والأجرة كالثمن)

tertip ve mesail açısından bazı farklılıklar mevcuttur. Kerhî'nin icâre hükümlerini zikrederken daha sistematik bir anlatım tarzına sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁸

Îfâ⁴²⁹ Önceliği: (8) Kerhî icâre hükümlerinden ilk olarak akit yapıldıktan sonra taraflardan öncelikle kimin hangi borcu yerine getirmesi gerektiği meselesiyle konuya başlar. Ve “ilk önce icâre akdine konu olan menfaat veya emeğin teslim edilmesi gerektiğini”⁴³⁰ söyleyerek icâre akitlerinde ücretin hemen akitle değil ancak aşağıdaki üç şeyden biriyle hak edebileceğini açıklar:

Ücrete Hak Kazanma Şartları: (9) a) akit sırasında ücretin peşin ödeneceğinin kararlaştırılması, b) Borçlunun kendiliğinden ücreti peşin vermesi, c) ücrete konu olan şeyin yerine getirilmiş olması.⁴³¹

Kudûrî ilk önce icâre akdine konu olan menfaat veya emeğin teslim edilmesi gerektiğini söylememekle birlikte ücretin ancak bu üç şeyden biriyle hak edilebileceğini söylemektedir. Fakat bunu icâre hükümlerinin başında değil sonuna doğru vermektedir. Kudûrî'nin hükümleri anlatırken önce menfaat, sonra da ücrete dair hükümleri verdiği görülmektedir.⁴³² *el-Hidâye*'de ve diğer muhtasarlarda ise bu mesele tıpkı Kerhî'nin *Muhtasar*'ında olduğu gibi hemen baş tarafta zikredilmiştir.⁴³³ Kudûrî'nin *Muhtasar*'ındaki mesailden faydalanılarak hazırlanmış olmasına rağmen *el-Hidâye*'de bu meselenin başa alınmış olması dikkat çekicidir. Bu mesele, sadece *el-Muhtâr*'da⁴³⁴ tıpkı Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında olduğu gibi ücret konularının işlendiği ileriki

⁴²⁸ Bu sistematik metot üzere mesailin sunumu Kerhî'nin talebesi Cessâs'ta da görülmektedir. Cessâs Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı üzerine yaptığı şerhte konuya tıpkı hocası Kerhî gibi önce icârenin ayet ve hadis delillerini zikrederek girmekte, ardından icârenin iki türlü olduğunu, her iki türde de menfaat ile ücretin belli olması gerektiğini ve ücretin ancak yukarıda gelecek olan üç şeyden biriyle hak edilebileceğini ifade etmektedir. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 383-397.

⁴²⁹ Îfâ: “Genelde dinî yükümlülüklerin, özelde borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi anlamında fıkıh terimi.” Bk. Bilal Aybakan “Îfâ”, *DİA*, XXI, 498.

⁴³⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 12.

⁴³¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 14.

⁴³² Kudûrî, *Muhtasar*, s. 155 vd.

⁴³³ Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 231; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 277; Neseî, *a.g.e.* s. 543; Molla Hüseyin, *a.g.e.* II, 226; Halebî, *a.g.e.* III, 515; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 570.

⁴³⁴ Mevsilî, *a.g.e.* s. 222.

bölümlerde yer almaktadır. Sıralamadaki bu değişiklik ve bu konuda muhtasarlara takip ettiği metot aralarındaki kaynak ilişkisini de ortaya koymaktadır.

Kabz öncesi ücrette tasarruf: (10) Kerhî'nin *Muhtasar*'ında henüz tahsil edilmeden önce ücret üzerinde yapılabilecek, hibe, ibrâ, tasadduk, ücret olarak kararlaştırılan mal yerine başka bir mal almak (istibdal), ücrete karşılık kefil veya rehin istemek gibi tasarrufların hükmü de yer alırken⁴³⁵ Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında bu ayrıntılara yer verilmemiştir.⁴³⁶ Kudûrî'den sonraki diğer muhtasarlarda da bu konu yer almamaktadır.⁴³⁷

Menfaatinden istifade edilecek makûdu aleyhin teslim keyfiyeti: (11) Kerhî "bâbu sıfati teslîmi'l-icâre" başlığı altında sahih olarak yapılmış bir icâre akdinde akde konu olan malın icâre süresince kendisinden faydalanılması mümkün olacak şekilde kiracıya tesliminin gerektiği hükmünü beyan eder. Ayrıca kiralanan maldan istifadeyi engelleyen bir durumun meydana gelmesi halinde o sürenin payına düşen ücretin kesileceğini açıklar.⁴³⁸ Burada da Kerhî'nin belli bir sistematigi takip ettiği görülmektedir. Zira sahih olarak meydana gelmiş bir akitte önce ücretin değil kiraya verilen şeyin (makûdu aleyh) teslimi gerektiğine göre, bu teslimin ne şekilde olacağını belirtmek gerekir ki, Kerhî de bunu yapmaktadır. Kerhî'nin burada zikrettikleri de Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve diğer muhtasarlarda yer almayan meselelerdendir.⁴³⁹ Kudûrî sadece bir yerde "eğer kiracının oturduğu evi biri gelip elinden gasp ederse, kira ücreti düşer" demekle yetinmiştir.⁴⁴⁰

İşin teslimi ve ücret alımı (12) Malını kiraya verenin sorumluluğu/borcunu zikrettikten sonra emeklerini kiraya veren işçilerin sorumluluğu/borcu konusuna geçen

⁴³⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 22-28.

⁴³⁶ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 155 vd. Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında da bu konuya yer verilmemiştir. Tahâvî, *Muhtasar*, s. 128-32.

⁴³⁷ Mergînânî, *a.g.e.* II, 231 vd.; Mevsilî, *a.g.e.* s. 222 vd.; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II, 277 vd.; Neseî, *a.g.e.* s. 543 vd.; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 226 vd.; Halebî, *a.g.e.* III, 515 vd.; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 570 vd.

⁴³⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 29.

⁴³⁹ Mesela bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 231 vd.; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II, 277 vd.; Neseî, *a.g.e.* s. 543 vd.; Mevsilî, *a.g.e.* s. 222 vd.

⁴⁴⁰ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 159.

Kerhî'nin işçileri bu konuda ikiye ayırmaktadır. Kudûrî'nin şerhte ifade ettiği üzere bir iş yapmak üzere tutulan işçiler: a) üzerinde çalıştığı malzemenin sorumluluğu kendisinde olanlar, b) üzerinde çalıştığı malzemenin sorumluluğu mal sahibinde olanlar şeklinde ikiye ayrılır.⁴⁴¹

Kerhî ilk önce birinci şıkta yer alan işçileri konu edinmektedir.⁴⁴² Burada da bir zâbıt zikreden Kerhî, bir iş yapmak üzere tutulan ve malzeme elinde bulunan terzi veya marangoz gibi sanatkârların işi teslim etmedikçe hiçbir ücret alamayacaklarını belirtir. Mal -sahibine teslim edilmeden- helak olursa, yaptıkları işçilik de boşa gider ve hiçbir ücret alamazlar. İşçinin buradaki sorumluluğu “mazmun bi'l-ücre” olarak ifade edilir.⁴⁴³

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında ise konu bu şekilde detaylı olarak işlenmemektedir. Kudûrî sadece “Kumaş beyazlatıcısı ve terzi işi bitirmedikçe ücret isteyemezler. Fakat baştan şart koşarlarsa ücreti alabilirler”, “birinin evinde ekmek pişirmek üzere tutulan fırıncı ekmeği fırından çıkarmadan” ve “kerpiç üreten de Ebu Hanife'ye göre kerpici ayağa dikmeden, Ebu Yusuf ve Şeybânî'ye göre de üst üste dizmeden ücret alamazlar”⁴⁴⁴ demek suretiyle bu tür işçilerin iş bitiminde ücretlerini alabileceklerini belirtmekle yetinmiş, üzerinde işçilik yapılan malın sorumluluğunun işçide veya mal sahibinde olmasına göre alacağı ücretteki hüküm farklılıklarından bahsetmemiştir.⁴⁴⁵

Hapis Hakkı:⁴⁴⁶ (13) Kerhî *Muhtasar*'ında malzeme elinde bulunan işçilerin sorumluluğunu anlattıktan sonra, ücretini alabilmesi için malı sahibine teslim etmeyip hapsetme konusuna geçer. Hemen her konuda bir zâbıt zikretmeye özen gösteren Kerhî burada da bir zâbıt zikrederek çalıştığı malzeme üzerinde bir işçilik/eseri olan işçilerin ücretlerini alıncaya kadar malı hapis hakkı olduğunu; fakat hamal gibi malzeme üzerinde herhangi bir işçilik/eseri olmayanların ise böyle bir haklarının bulunmadığını belirtir. İşçinin ürettiği veya üzerinde işçilik icra ettiği malı bey' akdindeki mebî'e benzeten Kerhî, satıcının bedelini alana kadar malı hapis hakkı olduğu gibi bu işçilerin

⁴⁴¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 38.

⁴⁴² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 37.

⁴⁴³ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 37.

⁴⁴⁴ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 155.

⁴⁴⁵ Semerkandî *Tuhfetü'l-fukahâ*'da meseleyi tıpkı Kerhî gibi ele almaktadır. Semerkandî, *a.g.e.* III, 353.

⁴⁴⁶ Hapis hakkı, “Ayn borçlusunun deyn niteliğindeki alacağını elde edinceye kadar ifadan kaçınması anlamında İslâm hukuku terimi.” Bk. Bilal Aybakan, “Hapis Hakkı”, *DİA*, XVI, 65.

de ücretini alana kadar malı hapis hakkı olduğunu, mal üzerinde herhangi bir işçiliği olmayan hamal gibi kişilerin ise böyle bir haklarının bulunmadığını ifade eder.⁴⁴⁷ Kudûrî de şerhte hamal gibilerin mal üzerinde herhangi bir işçiliklerinin olmaması sebebiyle malı hapsedememelerini, emanet bırakılan malın borç sebebiyle hapsedilememesine benzetmektedir.⁴⁴⁸

Kerhî'nin bu zâbıtı *el-Asl*'da⁴⁴⁹ konuyla ilgili olarak terzi, ayakkabı imalatçısı vb. sanatkârların ücreti alıncaya kadar malı hapsedebilecekleri yönündeki imamların görüşlerinden çıkarmış olabileceği gibi⁴⁵⁰ bu konuda Tahâvî'den de istifade etmiş olabilir. Zira aynı kural Tahâvî'nin *Muhtasar*'ında⁴⁵¹ da geçmektedir. Mamafih Kerhî ve Tahâvî'nin bunu hocalarından tevârüs etmiş olma ihtimali de söz konusudur.⁴⁵² Tahâvî ve Kerhî'nin muhtasarlarında zikredilen bu zâbıtın Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı⁴⁵³ ve diğer muhtasarlarda⁴⁵⁴ yer almaktadır.

Bir önceki babda üzerinde çalıştığı malzemenin sorumluluğu kendisine ait olan işçilerin malzemenin telef olması durumunda hiçbir ücret alamayacaklarını anlatan Kerhî, sonrasında ise sorumluluğu mal sahibine ait olan malzeme üzerinde çalışan işçilerin durumunu beyan eder. Burada verilen örnekte mal sahibinin mülkünde veya eli altında bulunan bir yer üzerine bina, çatı, merdiven inşa etmek veya kuyu kazmak gibi işlerde henüz iş bitmeden yapılan şeyin yıkılması durumunda işçinin yaptığı kısmın ücretini alacağı açıklanır. Burada ücret alabilmek için işi bitirme ve mal sahibine teslim

⁴⁴⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 39.

⁴⁴⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 39.

⁴⁴⁹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 439-440.

⁴⁵⁰ Nitekim Kudûrî bu kuralı şerhte dediler ki” (وقد قالوا) ifadesiyle vermektedir. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 39.

⁴⁵¹ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 130.

⁴⁵² Cessâs da Tahâvî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte bu zâbıtı zikrederek tıpkı hocası Kerhî gibi talilde bulunarak şöyle demektedir. “Bu konu da asıl şudur: Ücret işçiliğe karşı alınır. Ve yapılan işçilik üzerinde sanat icra edilen şeyde mevcut olduğunda işçi malı alıkoyabilir. Tıpkı mebi'in semene karşılık alıkonması gibi. Bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 400.

⁴⁵³ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 157 (وكل صانع لعمله أثر في العين كالقصار والصباغ فله أن يجبس العين بعد الفراغ من عمله حتى) (يستوفي الأجرة ومن ليس لعمله أثر في العين فليس له أن يجبسها بالأجرة كالحمال والملاح).

⁴⁵⁴ Mergînânî, *a.g.e.* II, 232; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 278; Nesefî, *a.g.e.* s. 544; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 227; Halebî, *a.g.e.* III, 515; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 571-72.

etme şartı yoktur. Zira iş mal sahibinin mülkü üzerinde yapıldığı için an be an mal sahibine teslim ediliyor kabul edilir. Ve telef olduğu durumda mal sahibinin mülkü telef olmuştur. Bu yüzden yapılan kısım teslim edilmiş kabul edilir ve bu kısmın ücreti ödenir. Fakat bu işler mal sahibinin mülkünde veya eli altında bulunmayan bir yerde yaptırıldığında, tıpkı yukarıdaki şıkta olduğu gibi burada da iş bitirilip mal sahibine teslim edilmeden ücret alınmaz.⁴⁵⁵

Mal sahibinin mülkü üzerene bina edilmeyen fakat onun mülkü içinde yapılan işlerde ise işi bitirmiş olmak yeterlidir. İşin mal sahibine teslim edilmiş olması şartı aranmaz. Zira iş mal sahibinin mülkünde yapıldığı için bitirildiği anda ona teslim edilmiş sayılır. Mesela kerpiç yapmak üzere tutulmuş bir işçi Ebu Hanife'ye göre kerpiç kurutulup ayağa dikilmeden, Ebu Yusuf ve Şeybânî'ye göre de üst üste dizilmeden ücret alamaz. Bu meselede Ebu Hanife'ye göre kerpicingin kurutulup dikilmiş olması, Ebu Yusuf ve Şeybânî'ye göre de üst üste dizilmiş olması işin bitirilmiş olması anlamına geldiği için, kerpicingin bundan sonra telef olması durumunda işçi ücretini alır. Ayrıca mal sahibine teslim etmesi gerekmez. Çünkü iş mal sahibinin mülkünde yapıldığı için bitirildiği anda ona teslim edilmiş sayılır. Kerpiç mal sahibinin mülkü dışında yapıldığı durumda ise teslim edilene kadar ücret alınmaz.⁴⁵⁶

Kudûrî işçilerin ücret talebi ve sorumlulukları hakkındaki meseleleri malzeme sorumluluğunda olan veya olmayan, mal sahibinin mülkü üzerinde inşa edilen veya edilmeyen diye bir taksime tabi tutmadan sadece bu son kerpiç örneği ve diğer iki örnek üzerinden özetleyerek zikretmekte ve Kerhî gibi imamların kerpiç konusundaki ihtilaflarına değinmektedir.⁴⁵⁷ Diğer muhtasarlarda ise konu Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında olduğu gibi geçmektedir. Fakat *Vikâye*, *Kenz* ve *Tenvîru'l-ebşâr*'da kerpiç konusunda sadece Ebu Hanife'nin görüşüne yer verilirken, *Gurerü'l-ahkâm* da ise bu konu hiç zikredilmemektedir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 41.

⁴⁵⁶ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 44-6.

⁴⁵⁷ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 155-56. (وليس للقصار والخياط أن يطالب بالأجرة حتى يفرغ من العمل إلا أن يشترط التعجيل ومن)
استأجر خبازا ليخبز له في بيته قفيز دقيق بدرهم لم يستحق الأجرة حتى يخرج الخبز من التنور... ومن استأجر رجلا ليضرب له
(لينا استحق الأجرة إذا أقامه عند أبي حنيفة وقال لا يستحقها حتى يشرجه

⁴⁵⁸ Mergînânî, *a.g.e.* II, 232; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 278; Neseî, *a.g.e.* s. 544; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 227; Halebî, *a.g.e.* III, 515; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 571-72.

Hasar Sorumluluğu: (14) Kerhî işçiler hakkında yukarıda geçen ecîr-i müşterek ve ecîr-i hâs⁴⁵⁹ tariflerini verip ellerindeki malzeme üzerindeki hasar sorumluluklarını açıklar. Buna göre:

a) Ecîr-i müşterek'in elindeki malzeme Ebu Hanife, Züfer, Hasen b. Ziyâd'a göre emanettir. Ve bu aynı zamanda Hammâd b. Ebi Süleyman'ın da görüşüdür. Ebu Yusuf ve Şeybânî'ye göre ise malzemeyi teslim aldığı andan itibaren tazmin sorumluluğu vardır. (Mazmûn bi'l-kâbz) Hırsızlık, yangın gibi kaçınılması zor olan bir durum söz konusu olmadıkça ecîr-i müşterek elinde telef olan malzemeyi tazmin eder.⁴⁶⁰ Ecîr-i müşterek'in kusuru sebebiyle telef olan malzeme ise Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Şeybânî ve İbn Ebi Leyla'nın ittifakıyla tazmin edilir. (Mazmûn bi'l-amel).⁴⁶¹

Kerhî'nin burada zikrettiği ecîr-i müşterek hakkındaki hüküm aynı şekilde Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında da yer almaktadır. Ancak Kudûrî tazmin konusunda sadece Ebu Hanife ile Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin arasındaki ihtilafı zikreder.⁴⁶² Züfer, Hasen b. Ziyad ve Hammad b. Ebi Süleyman'ın Ebu Hanife'yle aynı görüşte olduklarına değinmez. Yukarıda Kerhî'nin *Muhtasar*'ının muhtevassından bahsedilen yerde de geçtiği üzere Kerhî çok sık olmasa da Züfer, Hasen b. Ziyad gibi mezheb içi ve çok daha az olmak üzere İbn Ebi Leyla ve Hammad b. Ebi Süleyman gibi diğer âlimlerin görüşlerini de zikredebilmektedir. Ve bunu genellikle yukarıdaki meselede olduğu gibi Ebu Hanife'nin diğer iki talebesi karşısında yalnız kaldığı yerlerde yaptığı görülmektedir. Kudûrî ise ihtilaf zikretme konusunda çoğu zaman mezhebin üç imamıyla yetinmekte hatta bazı yerlerde Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerini dahi vermeyebilmektedir.⁴⁶³ Bu mesele diğer muhtasarlarda da aynı şekilde zikredilmiştir. Ancak *el-Hidâye*'de ecîr-i müşterek'in tazmin yükümlülüğü olmadığı konusunda Ebu Hanife'yle birlikte Züfer de zikredilmiş, *Vikâye*, *el-Muhtâr*, *Kenz* ve *Tenvîr*'de sadece Ebu Hanife'nin görüşüne yer verilmiş, *Gurer*'de sadece Ebu Hanife'nin görüşü zikredilmekle birlikte müteahhirînin yarı yarıya sulhla hüküm verdikleri de belirtilmiş,

⁴⁵⁹ Bk. Bu bölüm "tarif" isimli başlık.

⁴⁶⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 53-54.

⁴⁶¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 56. Dipnotta muhakkik bu ifadelerin Kerhî'ye ait olduğunu diğer kaynaklardan nakil yaparak ispatlamaktadır.

⁴⁶² Kudûrî, *Muhtasar*, s. 154.

⁴⁶³ Bk. Birinci bölümdeki "Muhtasaru'l-Kudûrî" isimli başlık.

Mültekâ'da ise Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşüne yer verilse de Ebu Hanife'nin görüşüyle fetva verilir, denilmiştir.⁴⁶⁴ Tahâvî de dâhil olmak üzere⁴⁶⁵ bu meselede Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşünü tercih eden olmamıştır.⁴⁶⁶

b) Ecîr-i hâssın elinde veya ameli sebebiyle telef olan malı tazmin etmeyeceği konusunda mezheb imamı arasında ittifak vardır. Konu, başta Tahâvî ve Kerhî'nin⁴⁶⁷ muhtasarları olmak üzere Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve diğer muhtasarlarda aynı şekilde yer almaktadır.⁴⁶⁸

Gayrimenkul icaresi: (15) Kerhî işçilerin sorumlulukları konusunu bitirdikten sonra gayrimenkulün icaresi konusuna geçer ve burada ziraat için tutulan tarlalar hariç ev veya işyeri gibi bir yeri tutan kiracının belli bir müddet ve belli bir ücret karşılığında tutuktan sonra bu yerden istediği gibi faydalanabileceği hükmünü zikreder. Kiracı buradan oturmak, eşyasını koymak, başkasını oturtmak, kiraya ve âriyet vermek şeklinde istifade edebilir. Kiraladığı yerde ne yapacağını söylemese dahî icâre akdi fasit olmaz. Zira yerleşmek suretiyle bir gayrimenkulden istifade etme noktasında farklılık yoktur. Sadece demircilik gibi binaya zarar veren işler yapılacaksa bunların baştan söylenmesi gerekir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Mergînânî, *a.g.e.* II, 242; Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 288-89; Mevsilî, *a.g.e.* s. 222; Nesefî, *a.g.e.* s. 553; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 235; Halebî, *a.g.e.* III, 544-45; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 582.

⁴⁶⁵ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 129.

⁴⁶⁶ Kudûrî'nin talebesi el-Akta' da hocasının *Muhtasar*'ın yaptığı şerhte Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin delillerine cevap vermeye çalışarak Ebu Hanife'nin görüşünü savunmaktadır. *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 207, vr. 120b.

⁴⁶⁷ Kerhî'nin *Muhtasar*'ının şerhinde ecîr-i hâssın tazmin sorumluluğu olmadığı geçmekle birlikte bu ifadenin Kerhî'ye mi Kudûrî'ye mi ait olduğu tam olarak anlaşılammaktadır. Bir önceki babda ecîr-i müşterek'in tazmin yükümlülüğünü zikreden Kerhî'nin burada ecîr-i hâssın hükmünü söylemeden geçmiş olması pek muhtemel değildir. Ayrıca Kudûrî birçok yerde Kerhî'nin sözlerini manen ve kısaltarak aktarmaktadır. Burada da böyle bir şey yapmış olabilir. Nitekim muhakkikin diğer kitaplardan getirdiği nakillerden de Kudûrî'nin metinde tasarrufta bulunduğu anlaşılmaktadır. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 68.

⁴⁶⁸ Tahâvî, *Muhtasar*, s. 130; Kudûrî, *Muhtasar*, s. 155; Mergînânî, *a.g.e.* II, 243; Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 290; Mevsilî, *a.g.e.* s. 222; Nesefî, *a.g.e.* s. 554; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 237; Halebî, *a.g.e.* III, 548; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 583-84.

⁴⁶⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 78-9.

Kudûrî de *Muhtasar*'ında akârın icâresi konusunu işlemiş ve tıpkı Kerhî gibi "içinde ne yapacağını söylemeden ev ve dükkânların kiralanabileceğini, bunların içinde demircilik, elbise beyazlatma ve değirmencilik (gibi binaya zarar veren şeyler) dışında her işi yapabileceğini" "hatta belli birini oturtacağını söylese bile başkasını oturtabileceğini" zira kullanan kişiye göre değişmeyen yerlerde belli bir şeyle takyidin geçersiz olduğunu" ifade etmektedir.⁴⁷⁰ Kudûrî sadece akarı başkasına kiraya ve âriyet olarak vermeyi açıkça zikretmemiştir. Diğer muhtasarların da konuyu Kudûrî gibi ele aldıkları görülmektedir.⁴⁷¹

İcâre Akdinin Başlangıç Süresi: (16) Kerhî akarların kiralanmasının nasıl olacağını söyledikten sonra yeni bir başlık altında icârenin ne zaman başladığını belirtmek üzere: "Kişi bir evi, bir günlüğüne, bir aylığına, bir yıllığına veya belirttiği belli bir süre için kiraladığında bu süre akit yapıldığı andan itibaren başlar" demektedir.⁴⁷² Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı Kerhî'nin *Muhtasar*'ına göre daha az mesele içerdiği için bu gibi çok açık konulara temas etmediği görülmektedir. Bununla birlikte Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında "kiracı evi teslim aldıktan sonra oturmasa dahi ücretini ödemesi gerekir"⁴⁷³ denilerek ücret ödemek için oturmanın şart olmadığına, akdin yapılıp kiralanın yer teslim alınmasının yeterli olduğuna dikkat çekilmiştir. *el-Hidâye*'de "icârenin başlangıç süresi konuşulan vakittir, eğer herhangi bir vakit belirlenmemişse, süre akdin yapıldığı andan itibaren başlar" denilerek Kerhî gibi icârenin başlangıç süresine değinilmiş ve sonrasında onu takip eden *Vikâye*, *Kenz*, *Gurer*, *Mültekâ* ve *Tenvîr*'de de aynı konuya temas edilmiştir.⁴⁷⁴ Konuya Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı esas alınarak hazırlanan *el-Muhtâr*'da da değinilmemiştir.⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 152, 53. (ويجوز استئجار الدور الحوانيت للسكنى وإن لم يبين ما يعمل فيها وله أن يعمل كل شيء إلا) الحدادة والقسارة والطحانة...وأما العقار وما يختلف باختلاف المستعمل فلا يعتبر تقبيده فإذا شرط سكنى واحد بعينه فله أن يسكن غيره)

⁴⁷¹ Mergînânî, *a.g.e.* II, 233; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 279; Mevsilî, *a.g.e.* s. 220; Neseî, *a.g.e.* s. 546; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 228; Halebî, *a.g.e.* III, 521-22; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 573-74.

⁴⁷² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 80.

⁴⁷³ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 158.

⁴⁷⁴ Mergînânî, *a.g.e.* II, 237.; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 283; Neseî, *a.g.e.* s. 549; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 232; Halebî, *a.g.e.* III, 531; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 580.

⁴⁷⁵ Mevsilî, *a.g.e.* s. 224.

Şart ve Tayin Muhayyerliği: (17) Kerhî “bâbu’l-icâreti takau alâ ehadi’ş-şarteyn ev ehadi’ş-şeyeyn” başlığı altında icâre akdinin iki şeyden veya iki şarttan biri üzerine yapılması durumunda akdin sahih olup olması konusunu ele almaktadır. Bu bab altında zikredilen meseleler hakkında *Vikâye*, *Kenz*, *Gurer*, *Mültekâ* ve *Tenvîr* gibi sonraki metinlerde “Yapılacak işte, zamanında, mekânında, âmilde, mesefade ve yükte seçenek zikretmek süretiyle ücrette de seçenek zikretmek caizdir” şeklinde bir zâbit verilmektedir.⁴⁷⁶

a) Tayin Muhayyerliği: Kerhî burada bey’ akdinden farklı olarak iki şeyden biri üzerine icârenin sahih olduğunu vurgulamak üzere şöyle der: “İcâre akdi iki şeyden biri üzerine olmak şartıyla yapıp her birinin ücreti belirtildiğinde bu akit caizdir. Mesela bir adam diğere: ‘Bu evi sana beş dirheme veya şu evi on dirheme kiraya verdim’ dese veya bu sözü iki dükkân, iki köle ya da iki farklı mesafenin kira ücreti hakkında söylese bunların hepsi ashabımıza göre caizdir.” (...) “bir terziye bir kumaş verip ‘bu kumaşı Fârisî dikersen bir dirhem, Rûmî dikersen iki dirhem veririm’ dese bu da caizdir.”⁴⁷⁷

Kerhî’nin burada zikrettiği icâre türleri şunlardır: a) İki farklı ev b) iki farklı dükkân c) iki farklı köle d) iki farklı mesafe ve e) iki farklı işçilik türü üzerine iki farklı ücretle kira akdi yapılması. Bu şekilde yapılan bir bey’ akdi ücret belli olmadığı için fasit kabul edilirken böyle icâre akitleri sahih kabul edilmektedir. Kerhî bunun sebebini açıklarken “icâre akdinde ücret (akit yapıldığı anda değil) iki şeyden biri teslim edildiğinde gerekli olur. Ve bu iki şeyden biri teslim edildiğinde de ücretin ne olacağı zaten belirlenmiş olacaktır” diyerek akdin neden sahih olduğunu izah etmektedir.

Kudûrî *Muhtasar*’ında Kerhî’nin burada zikrettiği örneklerden sadece terziyle alakalı olanı vermekte ve tıpkı Kerhî gibi bu akdin sahih olup “hangisini yaparsa onun

⁴⁷⁶ Burhânu’ş-şerîa, *a.g.e.* II; 290; Neseî, *a.g.e.* s. 554; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 237; Halebî, *a.g.e.* III, 548; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 584. (صح ترديد الأجر بالترديد في العمل)

⁴⁷⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, s. 92, 95.

ücretini hakettiğini” söylemektedir.⁴⁷⁸ Kudûrî’nin verdiği bu örnek diğer muhtasarlarda da yer almaktadır.⁴⁷⁹

b) Şart Muhayyerliği: Kerhî iki şeyden biri üzerine yapılan icâre akdinde mezhep imamları arasında ittifakla kabul edilen yukarıdaki meseleleri verdikten sonra aralarında ihtilafli olan şart meselelerine geçmektedir.

ba. Kiraya verilen yerde yapılacak iş hakkında iki farklı seçenek sunma⁴⁸⁰: Bu mesele Kudûrî’nin, hem *Muhtasar*’ında hem de Kerhî’nin *Muhtasar*’ına yaptığı şerhte zikrettiği bir dükkânda yapılabilecek farklı iki iş için farklı iki ücret istenilerek yapılan icâre akdidir.⁴⁸¹ Mesela mal sahibi kiracıya “bu dükkânda demircilik yaparsan iki dirhem, attarlık yaparsan bir dirhem kira isterim” dediğinde Ebu Hanife’ye göre bu akit caiz, Ebu Yusuf ve Şeybânî’ye göre caiz değildir.⁴⁸² Ebu Hanife burada bir dükkânda iki farklı iş yapmayı yukarıdaki kumaşı iki farklı şekilde dikme meselesine kıyas ederek caiz görmüştür. Ebu Yusuf ile Şeybânî ise ücretin dükkâna yerleşmekle değil dükkânın teslim edilmesiyle gerekli olduğunu; fakat dükkânın teslim anında kiracının ne yapacağı henüz belli olmadığı için alınacak ücretin de belli olmaması sebebiyle akdin fasit olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸³ Bu mesele diğer muhtasarlarda da yer almakla birlikte *Vikâye*, *Kenz*, *Gurer ve Tenvîr*’de sadece Ebu Hanife’nin görüşüne yer

⁴⁷⁸ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 156. (وإذا قال للخياط: إن خطت هذا الثوب فارسيا فبدرهم، وإن خطته روميا فبدرهمين جاز وأي) (العملين عمل استحق الأجرة)

⁴⁷⁹ Mergînânî, *a.g.e.* II, 244; Burhânu’ş-şerîa, *a.g.e.* II; 290; Nesefî, *a.g.e.* s. 554; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 237; Halebî, *a.g.e.* III, 548; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 584.

⁴⁸⁰ *Gurer ve et-Tenvîr*’de bu şekilde bir icâre kiracıya dükkân içinde iki farklı iş yapma seçeneğini sunduğu için “âmilde seçenek sunma” olarak nitelendirilmiştir. Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 237; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 584.

⁴⁸¹ Bu mesele Kerhî’nin *Muhtasar*’ının şerhinde Kudûrî tarafından zikredilmiş olup Kerhî’ye ait olduğuna dair bir ifade yoktur. Fakat bu meseleyi Kerhî’nin zikretmiş olması muhtemeldir. Zira şerhte bir sonraki meselede Kudûrî meseleyi Kerhî’ye izafe etmeden zikrettiği halde muhakkik diğer kitaplardan getirdiği nakille ifadelerin Kerhî’nin *Muhtasar*’ına ait olduğunu ispatlamaktadır. Kudûrî’nin Kerhî’nin tüm ifadelerini zikretmediği, bazen zikretse de Kerhî’nin adını vermediği ve de Kerhî’nin lafızlarında tasarruf yaptığı göz önünde bulundurulduğunda burada zikredilen meselenin Kerhî’ye ait olma ihtimali güçlenmektedir. Bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, s. 97.

⁴⁸² Kudûrî, *Muhtasar*, s. 156. (وإن قال إن سكنت في هذا الدكان عطارا فبدرهم في الشهر وإن سكنته حدادا فبدرهمين جاز وأي) (الأمرين فعل استحق المسمى فيه عند أبي حنيفة وقالوا الإجارة فاسدة

⁴⁸³ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, s. 97.

verildiği görülmektedir.⁴⁸⁴ *el-Hidâye* ve *Mültekâ*'da ise ihtilaf zikredilmekle birlikte müelliflerin usulü gereği Ebu Hanife'nin görüşünü tercih ettikleri anlaşılmaktadır.⁴⁸⁵

bb. İşin zamanında iki farklı seçenek sunma: İki şarttan biri üzerine yapılan icâre akitlerinin diğer bir türü işin yapılacağı farklı zamanlara göre farklı ücret verilmesidir. Mesela, “bu kumaşı bugün dikersen iki dirhem, yarın dikersen bir dirhem veririm” denilerek yapılan bir icâre akdinde Ebu Yusuf ve Şeybânî'ye göre her iki şart da caiz iken, Ebu Hanife'ye göre birinci şart caiz, ikincisi ise değildir. Kerhî'nin *Muhtasar*'ı⁴⁸⁶ başta olmak üzere Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı⁴⁸⁷ ve diğer muhtasarlarda yer alan bu meselede yine *Vikâye*, *Kenz*, *Gurer* ve *Tenvîr*'de sadece Ebu Hanife'nin görüşüne yer verildiği görülmektedir.⁴⁸⁸

Terzi elbiseyi ikinci günde diktiğinde Ebu Hanife'ye göre ne ücret alacağı Kerhî'nin *Muhtasar*'ında zikredilmemiş görünmekle birlikte⁴⁸⁹ Kudûrî şerhte bunu konu edinmektedir. Kudûrî bu konuda Ebu Hanife'den gelen farklı rivayetleri verir ve bunlar arasında *el-Asl*⁴⁹⁰ ve *el-Câmiu's-sağîr*'de⁴⁹¹ geçtiğini söylediği görüşü bırakıp

⁴⁸⁴ Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 290; Neseî, *a.g.e.* s. 554; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 237; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 584.

⁴⁸⁵ Mergînânî, *a.g.e.* II, 244; Halebî, *a.g.e.* III, 551. *el-Hidâye* sahibi tercih ettiği görüşün delilini sona bırakmaktadır (bk. Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471.) Bu meselede de Ebu Hanife'nin delilini sona bıraktığı için onun görüşünü tercih ettiği anlaşılmaktadır. *Mültekâ* sahibi ise tercih ettiği görüşe öncelik verdiğini söylemektedir. (Halebî, *a.g.e.* I, 13) Bu meselede de Ebu Hanife'nin görüşüne öncelik vererek onu tercih etmiştir.

⁴⁸⁶ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 100. Muhakkik burada da Kerhî'nin ifadelerini diğer kitaplardan yapılan nakillerle belirlemektedir. Bk. s. 104 (dipnot)

⁴⁸⁷ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 156. (وإن قال إن خطته اليوم فبدرهم وإن خطته غدا فبنصف درهم فإن خاطه اليوم فله درهم وإن)
(خاطه غدا فله أجر مثله عند أبي حنيفة ولا يتجاوز به نصف درهم)

⁴⁸⁸ Mergînânî, *a.g.e.* II, 244; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 290; Neseî, *a.g.e.* s. 554; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 237; Halebî, *a.g.e.* III, 548; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 584.

⁴⁸⁹ Kerhî'nin bu meseleyi zikretmiş olup Kudûrî'nin şerhte açıkça ifade etmemiş olması muhtemeldir. Zira Kerhî'nin *Muhtasar*'ında terzinin kumaşı üçüncü gün diktiğinde ne ücret alacağı konusuna değinilmektedir. (s. 104, dipnot) Üçüncü günde dikilen elbisenin ücretinden bahsedip ikinci günde dikilenin ücretinden bahsetmemesi pek mümkün olmadığından bu ifadelerin Kerhî'ye ait olduğu veya en azından Kudûrî'nin bu mesele hakkında Kerhî'nin *Muhtasar*'ında yer alan bilgileri kendi ifadeleriyle aktardığı söylenebilir.

⁴⁹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, IV, 22.

kıyasa daha uygun bulduğunu söylediği “nâdir rivaye”de geçen “ikinci gün dikerse anlaşıkları ücreti aşmamak üzere ecr-i misil alır” görüşünü tercih eder.⁴⁹² Kudûrî *Muhtasar*’ında da tercih ettiği bu görüşü yer vermiştir.⁴⁹³ *el-Hidâye*’de Kudûrî’nin görüşüyle birlikte *el-Câmiu’s-sağîr*’de yer alan diğer görüş de zikredilmiş, *Vikâye*, *Gurer* ve *Mültekâ*’da sadece Kudûrî’nin tercihi yer almış, *Kenz* ve *Tenvîr*’de ise ikinci günle ilgili hiç bir şey söylenmemiştir.⁴⁹⁴ Muhtasarların bu konuda “zahîr rivaye”ye aykırı da olsa Kudûrî’yi takip ettikleri görünmektedir.

Kiralanan Binek Hayvanıyla İlgili Hükümler: (18) Kerhî *Muhtasar*’ında kiralanan binek hayvanıyla ilgili şu hükümlere yer vermektedir.

a) İcârenin süresi sona erdikten sonra binek hayvanın teslim edileceği yer: Belli bir süreliğine kiralanan bineğin vakit dolduktan sonra kiraya veren kişi tarafından gelip alınması gerekir. Kiralayan kişinin bineği sahibine götürme sorumluluğu yoktur.⁴⁹⁵ Kudûrî binek kiralama ile alakalı hükümler arasında bu meseleye yer vermemiştir.⁴⁹⁶

b) Yük için kiralanan bineğe farklı bir şey yüklenmesi: Kerhî burada üzerine belli miktarda bir yük koymak için kiralanan bineğe, farklı cinsten veya aynı cinsten olup daha ağır yük konulması ve bu yük sebebiyle hayvanın telef olması durumunda geçerli olan hükümleri zikretmektedir. Kudûrî’nin binek hayvanıyla ilgili kendi *Muhtasar*’ında zikrettiği hükümlerle burada Kerhî’nin ve yine şerhte Kudûrî’nin zikrettiği hükümler aynıdır. Fakat Kudûrî’nin meseleleri diğer birçok konuda olduğu gibi kendi *Muhtasar*’ının hacmine uygun olacak şekilde kısaltarak verdiği

⁴⁹¹ Şeybânî, *el-Câmiu’s-sağîr*, s. 217.

⁴⁹² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, s. 103.

⁴⁹³ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 156. (وإن خاطه غدا فله أجر مثله عند أبي حنيفة ولا يتجاوز به نصف درهم)

⁴⁹⁴ Mergînânî, *a.g.e.* II, 244; Burhânu’ş-şerîa, *a.g.e.* II; 290; Neseî, *a.g.e.* s. 554; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 237; Halebî, *a.g.e.* III, 548; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 584.

⁴⁹⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, s. 110.

⁴⁹⁶ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 153-54.

anlaşılmaktadır.⁴⁹⁷ Bu meseleler özellikle *Vikâye* ve sonrasında telif edilen muhtasarlarda birbirine yakın ifadelerle yer almıştır.⁴⁹⁸

Çocuğun babası veya diğer birisi tarafından ücret karşılığı işe verilmesi:

(19) Kerhî'nin *el-Muhtasar*'ında çocuğun kim tarafından ücret karşılığı işe verilebileceğine dair zikrettiği hükümler⁴⁹⁹ Kudûrî ve diğer muhtasarlarda yer almamaktadır.

Sütanne kiralama: (20) Kerhî “bâbu icâratî'z-zî'r” başlığı altında sütanne kiralamakla ilgili hükümleri geniş bir şekilde anlatmaktadır.⁵⁰⁰ Kudûrî'nin ise bu meselelerden sadece önemli olan birkaç tanesine değindiği görülmektedir. Diğer muhtasarlarda da bu konuda Kudûrî'ye tabi olmuşlardır. Ayrıca mezheb imamları arasında ihtilafli olan sütannenin, yiyeceği ve giyeceği karşılığında tutulması meselesinde Kerhî ihtilafı zikrettiği halde,⁵⁰¹ Kudûrî'nin Ebu Hanife'ye ait olan cevaz görüşünü kitaba aldığı, Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin miktar belli olmadığı için akdin sahih olmayacağı yönündeki görüşlerine yer vermediği görülmektedir.⁵⁰² Bu ihtilafli meselede *Vikâye*, *el-Muhtâr*, *Kenz*, *Gurer* ve *Tenvîr*'de tıpkı Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında olduğu gibi hiç ihtilaf zikredilmeden sadece Ebu Hanife'nin görüşü hüküm olarak verilirken,⁵⁰³ *el-Hidâye*'de mesele *el-Câmiu's-sağîr*'den alındığı için mezhep imamları arasındaki ihtilafa yer verilmiştir. *Mültekâ*'da da ihtilaf zikredilir. Fakat her ikisinde de müellifleri tercih usüllerine göre Ebu Hanife'nin görüşünün tercih edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁰⁴

Karşılıklı bedellerin menfaat türünden olması: (21) Aynı cinsten menfaatlerin birbirine karşılık kiraya verilmesinin caiz olmadığı fakat farklı cinsten menfaatlerin birbirine karşılık kiraya verilebileceği konusunun işlendiği bu bab altında

⁴⁹⁷ Krş. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 224-229; Kudûrî, *Muhtasar*, s. 153-54.

⁴⁹⁸ Mergînânî, *a.g.e.* II, 234-35; Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 280; Neseî, *a.g.e.* s. 547; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 228-29; Halebî, *a.g.e.* III, 523-28; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 575.

⁴⁹⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 255 vd.

⁵⁰⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 271 vd.

⁵⁰¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 272.

⁵⁰² Kudûrî, *Muhtasar*, s. 157. (ويجوز استئجار الظئر بأجرة معلومة ويجوز بطعامها وكسوتها.)

⁵⁰³ Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 284; Neseî, *a.g.e.* s. 550; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 332; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 580.

⁵⁰⁴ Mergînânî, *a.g.e.* II, 239; Halebî, *a.g.e.* III, 536.

yer alan hükümler⁵⁰⁵ Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve *el-Muhtâr*'da yer almamaktadır.⁵⁰⁶ *el-Hidâye*'de mesele yine *el-Câmiu's-sağîr*'den alınan "Ziraat yapmak üzere kiralanan bir tarlaya ücret olarak başka bir tarlada ziraat yapma hakkı verilemez" hükmü üzerinden ele alınmıştır.⁵⁰⁷ Menfaatin menfaat karşılığı kiraya verilmesi konusu ayrıca *el-Hidâye*'nin muhtasarı *Vikâye* ve onu takip eden *Kenz*, *Gurer*, *Mültekâ* ve *Tenvîr*'de de yer almaktadır.⁵⁰⁸

Taraflararası İhtilaflar: (22) Kerhî'nin icâre akdinde taraflar arasında vuku bulabilecek ihtilaflarla ilgili *Muhtasar*'ında zikrettiği meselelere⁵⁰⁹ Kudûrî *Muhtasar*'ında yer vermemekle birlikte konuyla ilgili dört tane farklı meseleden bahsetmiştir. Kudûrî bu meselelerden birini Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte "Ebu'l-Hasen'in zikretmediği meseleler" başlığı altında da zikretmiştir.⁵¹⁰ Ayrıca Kerhî yine belli bir sistematik içerisinde ihtilafın akit konusu menfaatin kullanılması öncesi veya sonrasında, ücret, müddet veya mesafede olması şeklinde konuyu önce taksime tabi tutup sonra hükümlerini beyan ederken Kudûrî böyle bir taksim yapmadan sadece ihtilafla ilgili birkaç mesele zikretmiştir. Sonraki muhtasarların da bu konuda Kudûrî'yi takip edip onun zikrettiği meselelerle birlikte *el-Hidâye*'de yer alan diğer bir iki meseleye yer verdikleri ve meselenin sunumunda birçok konuda olduğu gibi *Vikâye*'nin üslubunu tercih ettikleri görülmektedir.⁵¹¹

İstisnâ/Sipariş akdi: (23) Kerhî ıstisna akdine icârenin sonunda yer verir. Ve ıstisnayı: "Malzeme ve işçiliğinden sanatkârın sorumlu olacağı baştan şart koşulan akit" diye tarif eder.⁵¹² Kerhî işçiliği de ıstisnânın tarifine dâhil ettiği için bu konuyu icâre

⁵⁰⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 219 vd.

⁵⁰⁶ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 157; Mevsilî, *el-Muhtâr*, s. 224-25.

⁵⁰⁷ Mergînânî, *a.g.e.* II, 241.

⁵⁰⁸ Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 287; Neseî, *a.g.e.* s. 551; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 234; Halebî, *a.g.e.* III, 541; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 582.

⁵⁰⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 124 vd.

⁵¹⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 126; a.mlf., *Muhtasar*, s. 158.

⁵¹¹ Mergînânî, *a.g.e.* II, 246; Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 293-94; Neseî, *a.g.e.* s. 555; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 238; Halebî, *a.g.e.* III, 553-54; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 584-85.

⁵¹² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 284. (الاسنناع ما شرط في العقد عينه وعمله على الصانع)

bahsinde ele almıştır.⁵¹³ Kudûrî şerhte “ashabımızdan bazıları ıstisnâ zimmet mevsuf bir mebî‘ üzerine yapılmış akit olarak tarif eder” demekle birlikte Kerhî'nin tarifinin sahih olduğunu söyler.⁵¹⁴ *el-Hidâye*'den başlamak üzere metinlerde akdin sadece ayn/mebî‘ üzere yapıldığı işçiliğin akde konu olmadığı tercih edilmiştir.⁵¹⁵ Buna gerekçe olarak da satıcının daha evvelden yapmış olduğu birşeyi vermesinin caiz olması gösterilmiş,⁵¹⁶ eğer yapması da şart olsaydı, daha evvelden yaptığını vermesi caiz olmayıp yenisini yapması gerekirdi, denilmiştir. Bu sebeple de konu elde bulunmayan malın satımıyla alakalı konuların işlendiği selem bahsinin sonunda zikredilmiştir.⁵¹⁷ Kudûrî şerhte bu gerekçenin doğru olmadığını, zira müşteri daha önceden yapılmış bir ürünü kabul ettiğinde, bu şeyin üzerine akit yapılan ürün olmayıp karşılıklı rıza ile mülkiyetin gerçekleştiği yeni bir akit olduğunu ifade eder.⁵¹⁸ Semerkandî de *Tuhfetü'l-fukahâ*'da Kerhî'nin tarifini vermiş olmakla birlikte⁵¹⁹ sonraki metinlerin *el-Hidâye*'nin tesiri altında kaldığı görülmektedir.⁵²⁰

Kudûrî *Muhtasar*'ında ıstisnâ konusuna yer vermemiştir.⁵²¹ Mergînânî tarafından *el-Câmiu's-sağîr*'in bey' bahsinin selem bölümünden alınarak⁵²² *el-Hidâye*'deki selem bahsinin sonuna konan ıstisna konusu diğer muhtasarlarda da aynı yerde ele alınmıştır.⁵²³ Ayrıca birinci bölümde muhtasarlarda hakkında bilgi verilirken geçtiği üzere *Vikâye*'den başlayarak onun muhtasarı *en-Nukâye*, *Gurer*, *Mültekâ* ve

⁵¹³ İstisnâ konusu *el-Asl*'da icâre bölümünde yer almaktadır; fakat bölümün sonunda değil en başındadır. Bk. Şeybânî, *el-Asl*, III, 434.

⁵¹⁴ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 284.

⁵¹⁵ Mergînânî, *a.g.e.* II, 77.

⁵¹⁶ Mergînânî, *a.g.e.* II, 77.

⁵¹⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 285.

⁵¹⁸ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 285.

⁵¹⁹ Semerkandî, *a.g.e.* III, 362.

⁵²⁰ Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 74; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 198; Halebî, *a.g.e.* III, 150; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 440.

⁵²¹ Kudûrî'nin talebesi el-Akta' hocasının *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte ıstisna konusunu selem bahsinin sonunda zikretmiştir. Bk. el-Akta' *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa Koleksiyonu, nr: 207, vr. 103a.

⁵²² Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 166.

⁵²³ Mergînânî, *a.g.e.* II, 77; Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 73-4; Mevsilî, *a.g.e.* s. 211; Neseî, *a.g.e.* s. 440-41; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 198; Halebî, *a.g.e.* III, 150; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 440.

Tenvîr'de ıstısnâ akdinin yapıldığı andan itibaren bağlayıcı olduğunu söyleyen hüküm mezhebin temel kaynaklarıyla uyuşmamaktadır.⁵²⁴

F) Fâsit İcâre Akitleri

Fâsit İcâre Akitleri: (24) Kerhî “bâbu'l-icâratı'l-fâsideh” başlığı altında fâsit icâre akitlerini ele alarak konuya yine bir zâbit ile başlamaktadır. Söz konusu zâbit şöyledir: “Menfaat, ücret, süres veya yapılacak iş meçhul olduğunda icâre akdi fasittir. Bey' akdini fâsit kılan her türlü cehalet/bilinmezlik icâreyi de fasit kılar.”⁵²⁵ Kerhî'nin verdiği bu zâbit Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında ve diğerlerinde yer almamaktadır. Kerhî böyle bir zâbit verdiği için olacak ki icârenin akitteki cehaletten dolayı fasit olduğu türlerine örnek vermemiş görünmektedir. Kudûrî ve diğer metin sahipleri ise özellikle kira müddetinin tam olarak belirlenmediği akitlere örnekler vermişlerdir. Mesela “aylığı bir dirhemden kiralanan bir evde kiranın kaç ay olduğu akit esnasında belirtilmezse bu akdin ilk ay için sahih olup diğer aylar için fâsit olduğu” hükmüne yer verilmiştir.⁵²⁶

Kerhî fâsit icâre türleri arasında hisseli/muşâ' bir malın ortaklardan başkasına kiraya verilmesini de zikreder. İcâratü'l-muşâ' diye isimlendirilen bu akdin Ebu Hanife ve Züfer'e göre caiz olmadığını zikreden Kerhî, bu konuda Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin cevaz yönündeki görüşlerine yer vermemiş görünmektedir.⁵²⁷ Mesele Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve diğer metinlerde bu şekilde yer almaktadır.⁵²⁸ Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı, *el-Hidâye* ve *Mültekâ*'da mezheb imamı arasındaki ihtilaf zikredilirken *Vikâye*, *Kenz*,

⁵²⁴ Bk. Birinci bölümde “Gurerü'l-ahkâm” isimli başlık.

⁵²⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 157.

⁵²⁶ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 156.

⁵²⁷ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 158.

⁵²⁸ Kudûrî Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte Ebu Tâhîr ed-Debbâs'ın müşâ/hisseli malda kişi hissesinin bir kısmını kiraya verdiğinde caiz olmayacağını söylediğini aktarır. Ardından da Kerhî'nin *Câmî*'inde Ebu Hanife'den nakille her iki durumda da (hisseli mülkünün bir kısmını veya tüm hissesini kiraya verse de) icârenin sahih olmayacağını bildirir. Nitekim *Muhtasar*'ın da hiçbir ayırım yapmadan hisseli mülkün ortaklardan başkasına verilemeyeceğini söyleyerek bu konuda Kerhî'yi takip etmiş ve Ebu Tâhîr'in yaptığı ayırımı dikkate almamıştır. Bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 160.

Gurer ve Tenvîr'de sadece Ebu Hanife'nin görüşüne yer verilmiştir. *el-Muhtâr*'da ise bu konuya hiç değinilmemiştir.⁵²⁹

Kudûrî ayrıca kendi *Muhtasar*'ına Kerhî'nin zikretmediğini söylediği⁵³⁰ ezan, kamet, hac, Ku'rân öğretme, şarkı söyleme, ağıt yakma gibi fiilleri konu edinen icâre akitlerinin ve damızlık hayvan kiralamanın caiz olmadığı hükümlerini de eklemiştir.⁵³¹ *el-Hidâye* ve sonrası metinlerde ise dinî işlerde insanların gevşeklik göstermesi ve bu sebeple dinî eğitimin zâyî olması endişesiyle Ku'rân belletme,⁵³² fıkıh öğretme,⁵³³ imamet ve müezzinlik⁵³⁴ hizmetlerine karşılık ücret alınmasının caiz görüldüğü ve fetvanın bu yönde verildiği kaydedilmiştir.⁵³⁵

Kudûrî yine şerhin sonunda fasit icâre akitlerinde ücret olarak ecr-i misl verileceği fakat bunun anlaşılın ücreti geçmemesi gerektiğini ashabımız böyle dedi, diyerek aktarmış ve bunu kendi *Muhtasar*'ına da almış; ancak şerhte Züfer'e göre fasit icâre akitlerinde ne kadar olursa olsun ecr-i misil verileceğini söylediği halde onun bu ihtilafını diğer konularda olduğu gibi *Muhtasar*'ına yansıtmamıştır.⁵³⁶ Bu hüküm diğer muhtasarlarda da Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında olduğu gibi geçmektedir.⁵³⁷

G) Akdin Sona Erdirilmesi (Fesih)

Akdin Sona Erdirilmesi (Fesih) (25) Hanefî mezhebinde icâre akdi lazım/bağlayıcı bir akit olmakla birlikte bazı durumlarda akdin sona erdirilmesi

⁵²⁹ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 157; Mergînânî, *a.g.e.* II, 238; Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 285; Neseî, *a.g.e.* s. 550; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 231; Halebî, *a.g.e.* III, 535; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 579; Mevsilî, *a.g.e.* s. 219-26.

⁵³⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 189-92, 205, 210-11.

⁵³¹ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 157. (ولا يجوز الاستئجار على الأذان والإقامة والحج وتعليم القرآن والغناء والنوح)

⁵³² Mergînânî, *a.g.e.* II, 238; Neseî, *a.g.e.* s. 550.

⁵³³ Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 285.

⁵³⁴ Mevsilî, *a.g.e.* s. 225; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 233; Halebî, *a.g.e.* III, 533.

⁵³⁵ Sadece *Tuhfetü'l-fukahâ* (III, 357) ve *Tenvîru'l-ebşâr*'da (s. 581) bu hizmetler için ücret alınmayacağı hükmü devam ettirilmiştir.

⁵³⁶ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 214; a.mlf., *Muhtasar*, s. 158. (والواجب في الإجارة الفاسدة أجر المثل لا (يتجاوز به المسمى

⁵³⁷ Mergînânî, *a.g.e.* II, 237; Burhânu'ş-şerîa, *a.g.e.* II; 282; Neseî, *a.g.e.* s. 549; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 232; Halebî, *a.g.e.* III, 530; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 579.

mümkün olabilmektedir.⁵³⁸ Akdin sona erdirilmesini meşru kılan sebep akit konusundan (makûdu aleyh) kaynaklanıyorsa buna ayıp/kusur, taraflardan kaynaklanıyorsa buna da özür/mazeret denilmektedir. Nitekim Kerhî de *Muhtasar*'ında bu iki konuyu iki ayrı başlık altında ele almıştır.

a) Kiralanan şeyde oluşan kusur/ayıp sebebiyle akdin feshi: Kerhî'nin saydığı icâre akdini bozmayı meşru kılan ve kılmayan kusurlardan bazıları şunlardır: a) Kişinin hizmet için tuttuğu kölede, kiraladığı binek veya evde bunlardan faydalanmayı engelleyen bir kusur meydana geldiğinde, kiracı muhayyerdir; ister akdi devam ettirir, isterse de bozar. Devam ettiği takdirde ücreti tam olarak ödemek zorundadır.⁵³⁹ b) Mal sahibi evin yıkılan kısmını onardığında kiracının muhayyerlik hakkı yoktur.⁵⁴⁰ c) Mal sahibi yokken malda akdi fesh etmeyi meşru kılan bir kusur meydana geldiğinde kiracı, mal sahibinin gıyabında akdi tek taraflı sona erdiremez. d) Kiralanan mülkün tamamı yıkılırsa, bu durumda mal sahibi hazır olsun veya olmasın kiracı o yerden çıkabilir/akdi fesh edebilir.⁵⁴¹ e) Belli/muayyen bir şey üzerine yapılan icâre akitleri o şeyin helak olmasıyla batıl olur. Örneğin belli bir binek üzerine yapılan icâre bineğin telef olmasıyla sonra erer. (infisah)⁵⁴²

Kerhî akdin feshiyle ilgili olarak verdiği son örnekte, akit batıl olur diyerek bu durumda akdin infisah⁵⁴³ ettiğini belirlemiştir. Ayrıca taraflardan birinin vefat etmesiyle de akit batıl olur. (infisah)⁵⁴⁴

Kudûrî icâre akdinin feshini meşru kılan sebepleri icâre bölümünün sonunda vermektedir. Kudûrî'nin saydığı kusurlar şunlardır: a) Kiralanan yerden faydalanmayı kısıtlayan kusurlarda kişinin fesh hakkı vardır. b) Kiralanan evin tamamen yıkılması, tarlanın veya değirmenin suyunun kesilmesi durumunda ise icâre akdi kendiliğinden

⁵³⁸ Şeybânî, *el-Asl*, III, 329; a.mlf., *el-Câmiu 's-sağîr*, s. 215; Kudûrî, *Şerhu Muhtasari 'l-Kerhî*, s. 235.

⁵³⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari 'l-Kerhî*, s. 113.

⁵⁴⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari 'l-Kerhî*, s. 115.

⁵⁴¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari 'l-Kerhî*, s. 115.

⁵⁴² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari 'l-Kerhî*, s. 250.

⁵⁴³ İnfisah, “Akidden doğan borç ilişkisinin ifa edilmeden, hukukî bir olay veya işlem sebebiyle sona ermesi anlamında fıkıh terimi.” Bk. Bilal Aybakan, “İnfisah”, *DİA*, XXII, 292.

⁵⁴⁴ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari 'l-Kerhî*, s. 249.

sona erer. (infisah) c) Kira akdini yapan taraflardan biri vefat ettiğinde akdi, kendi adına yapmışsa akit kendiliğinden sona erer. (infisah)⁵⁴⁵

Kudûrî'nin bu kusurları, kiracıya akdi fesh etme muhayyerliği veren ve akdin kendiliğinden sona ermesini/infisahı gerektiren şeklinde ikiye ayırdığı anlaşılmaktadır. Özellikle de kiranan yerin kullanılmaz hale gelmesi, tarlanın veya değirmenin suyunun kesilmesi durumunda akdin kendiliğinden sona ereceğini söyleyen Kudûrî, Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte bu konuda ashabımız ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı bu kusurlar vuku bulduğunda menfaat yok olduğundan akdin kendiliğinden fesh olduğunu (infisah), diğer bir kısım ise infisah etmediğini söylemişlerdir, diyerek her iki tarafın da delillerini vermekte ve sahih olan akdin kendiliğinden fesh olmasıdır (infisah), demektedir.⁵⁴⁶ Kudûrî tercih ettiği akdin kendiliğinden fesh olacağı görüşünü *Muhtasar*'ına da alıp bu konudaki ihtilafı zikretmemiştir.

Mergînânî *el-Hidâye*'de Şeybânî'nin "Mal sahibi yıkılan evi onarırsa, kiracının kabul etmeme hakkı yoktur" dediğini söylerek Kudûrî'nin tercih ettiği görüşün aksine bu tür kusurlarla akdin infisah etmeyeceğini söylemiş ve sonrasında *Vikâye* ve onu esas alan metinlerde bu konu bu şekilde yer almıştır.⁵⁴⁷ Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı esas alınarak telif edilen *el-Muhtâr ve Mecmâu'l-bahreyn*'de ise Kudûrî'nin tercihi yer almaya devam etmiştir.⁵⁴⁸

b. Bir özür/mazeret sebebiyle akdin feshi: Kerhî burada "Ashabımızın hepsi sahih olarak yapılmış bir icâre akdinde süre dolmadan önce feshi meşru kılacak bir mazeret olmadıkça tek taraflı akdin fesh edilemeyeceğini söylemişlerdir"⁵⁴⁹ diyerek Hanefî mezhebinde icâre akdinin mazeretsiz tek taraflı bozulamayacağını ifade etmiştir. Kerhî bu hükmü beyan ettikten sonra yine belli bir sistematik içinde feshi meşru kılan

⁵⁴⁵ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 159.

⁵⁴⁶ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 116-117.

⁵⁴⁷ Mergînânî, *a.g.e.* II, 247; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 294; Neseî, *a.g.e.* s. 556; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 239; Halebî, *a.g.e.* III, 554; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 585-86.

⁵⁴⁸ Mevsilî, *a.g.e.* s. 225; İbnü's-Sââtî, *a.g.e.* s. 372.

⁵⁴⁹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 239. Kudûrî şerhte "Kâdî Şüreyh'ten nakledilenin aksine bize göre icâre akdi bağlayıcıdır. Zira icâre bir muavaza akdi olup tıpkı bey' akdinde olduğu gibi bağlayıcılığı gerektirir." demektedir. Hanefiler bu konuda Kâdî Şüreyh'in görüşünü almamaktadırlar. Ayrıca bk. *el-Asl*, III, 329.

mazeretleri beyan eder. Kerhî'nin saydığı mazeretler şunlardır: a) Kiraya verilen yerden faydalanmayı imkânsız kılan veya azaltan kusurlar. Kudûrî Kerhî'nin bu zikrettiğinin akdin feshini ittifakla meşru kılan kusurlardan olup mazeret olmadığını belirtir.⁵⁵⁰ Nitekim Kerhî'nin kendisi de bunu kusurlar arasında saymıştır.⁵⁵¹ b) Kiracının, gayr-i menkulu veya kira akdi gereğince beraberinde götürmesi gerekmeyen menkulu kiraladığı şehirden ayrılmaya karar vermesi.⁵⁵² Kiracının aynı işi başka bir yerde yapmak için akdi fesh etmek istemesi, daha geniş veya daha ucuz bir yer bulmuş olması veya kiraya verenin daha yüksek fiyatla kiraya verecek birini bulması mazeret kabul edilmemektedir.⁵⁵³ Aynı şekilde kiraya verenin şehirden taşınması kiraya verdiği gayr-i menkuldeki icâre akdini bozması için mazeret sayılmaz.⁵⁵⁴ c) Kerhî yine bir zâbit vererek “kişinin malını telef ederek, bedenine veya malına zarar vererek elde edebileceği menfaatler için yaptığı icâre akitlerini bozabileceğini” söyler. Buna göre kumaş beyazlatmak veya kesmek, bina yıkmak, ağaç kesmek, kendi mülkünde bina yaptırmak, kuyu açtırmak, hacamat yaptırmak, kan aldırarak veya diş çektirmek üzere yapılan icâre akitlerinde kişi isterse vazgeçebilir. Bunlardan hiçbirini yaptırmaya zorlanamaz.⁵⁵⁵ d) Bir yere gitmek için binek kiralayan kişinin gitmekten vazgeçmesi mazeret sayılır.⁵⁵⁶

Kudûrî icârenin feshini meşru kılan mazeretleri de icâre kitabının en sonunda birkaç maddede özetleyerek vermiştir. Kudûrî'nin ikisi akar ve ikisi binek hayvanıyla ilgili olarak kiracı ve kiraya veren kişiler hakkında saydığı ve birinin meşru olmadığını söylediği mazeretler şunlardır: a) Çarşıda ticaret yapmak için dükkân kiralayan kişinin malının telef olması. (akar-kiracı) b) Bir ev veya dükkân kiraya veren kişinin iflas edip borçlarını ödeyememesi sebebiyle hâkimin bu kişinin kiradaki mülkünü satmaya karar vermesi. (akar-kiraya veren) c) Yolculuk yapmak için bir binek kiralayan kişinin

⁵⁵⁰ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 240.

⁵⁵¹ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 113.

⁵⁵² Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 241.

⁵⁵³ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 241-42.

⁵⁵⁴ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 246.

⁵⁵⁵ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 242-43.

⁵⁵⁶ Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, s. 244.

yolculuktan vazgeçmesi (binek-kiracı) d) Bineği kiraya veren kişinin yolculuktan vazgeçmesi. (binek-kiraya veren) Bu bir özür kabul edilmez.⁵⁵⁷

Kudûrî'nin icâre akdinin feshine dair zikrettiği kusur ve mazeretler şu ana kadar incelediğimiz diğer tüm meselelerde olduğu gibi *el-Hidâye*'de üzerine *el-Câmiu's-sağîr*'den birkaç mesele daha eklenerek muhteva ve üslup açısından korunmuş ve *el-Hidâye*'nin muhtasarı *Vikâye*'de üslupda yapılan değişiklik, onu takip eden diğer muhtasarlara da etkilemiştir.⁵⁵⁸ Ayrıca başta *el-Hidâye* olmak üzere, onun muhtasarı *Vikâye*, *Kenz*, *Gurer*, *Mültekâ* ve *Tenvîr*'in sonunda “mesâilu şettâ” başlığı altında *el-Hidâye* sahibinin *el-Câmiu's-sağîr*'den alarak kitabına koyduğu icâreyle ilgili bazı meselelere yer verilmiştir.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Kudûrî, *Muhtasar*, s. 159.

⁵⁵⁸ Mergînânî, *a.g.e.* II, 246-49; Burhânu's-şerîa, *a.g.e.* II; 294-96; Nesefî, *a.g.e.* s. 556; Molla Hüsrev, *a.g.e.* II, 239-40; Halebî, *a.g.e.* III, 554-59; Timurtâşî, *a.g.e.* s. 585-88.

⁵⁵⁹ Bir önceki dipnotta yer alan kaynaklar.

SONUÇ

Tezin birinci bölümünde Hanefi mezhebi tarihinde önemli bir yeri olan muhtasarlar teşekkül dönemi eserleri ve klasik dönem eserleri şeklinde ikiye ayrılarak incelenmiş ve kaynakları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu ayırım kronolojik bir ayırım olmakla birlikte öncelikle muhtasarların şekil ve muhtevalarındaki görülen farklılıklara işaret etmektedir. Teşekkül dönemi muhtasarları olarak kabul edilen Tahâvî, Hâkim eş-Şehîd ve Kerhî'nin eserleri doğrudan mezheb imamlarından gelen fikhî birikim esas alınarak zâhir ve nâdir rivaye görüşlerinden istifadeyle hazırlanmış metinlerdir. Bu üç muhtasardan sadece Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'si, genelde Şeybânî'nin *el-Asl* isimli eserinin bir muhtasarıdır. Mezhebin ilk kaynaklarından istifadeyle hazırlanmış olmaları, klasik dönem muhtasarlarına göre daha fazla mesele içermeleri, zâhir rivaye dışında gelen nakillerin kaynaklarının belirtilmesi, imamlara ait görüşlerle tahrir yoluyla elde edilen görüşlerin birbirinden ayrıştırılması, mezheb içi ihtilafların aktarılması ve delil zikredilmesi yönünden teşekkül dönemi muhtasarları klasik dönem muhtasarlarından ayrılmaktadır.

Klasik dönem muhtasarları ise şekil, muhteva, üslup ve ihtilaflı meselelerdeki tercihler açısından birbirlerine çok benzeyen ve kendilerinden önceki klasik dönem muhtasarlarını pek çok açıdan takip eder tarzda hazırlanmış metinler olup teşekkül dönemi muhtasarlarının yukarıda sayılan özellikleri pek taşımazlar. Teşekkül döneminden klasik döneme geçişte Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının iki dönem arasında bir köprü vazifesi gördüğü, önceki dönem muhtasar tecrübesinin Kudûrî aracılığıyla klasik döneme aktarıldığı söylenebilir. Kudûrî ile birlikte muhtasarlarda zâhîr-nâdir rivaye ayırımı ortadan kalkmış, mezheb imamlarının görüşleriyle tahrirler birbiriyle iç içe verilmeye başlanmış, delil zikredilmesi terkedilmiş, ele alınan meselelerin sayısı azaltılarak hacim daraltılmış ve mezheb içi ihtilaflı meselelerde Ebu Hanife-Ebu Yusuf-Şeybânî çizgisi bazı konularda Ebu Hanife'nin görüşü tercih edilerek daraltılmıştır.

Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı muhteva açısından sonraki tüm klasik metinler üzerinde etkili olmuştur. Nitekim *el-Hidâye* Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı merkeze alınarak telif edilmiştir. *el-Hidâye*'de muhteva olarak Kudûrî'nin ifadelerine sadık kalan Mergînânî iç tasnif ve meselelerin tertibinde Kudûrî'den farklı bir metot takip etmiştir. *el-Hidâye* ile aynı iç tasnife sahip olan *Vikâye*'nin şekil, muhteva ve üslubu sonraki dönemlerde telif

edilen *en-Nukâye*, *Kenz*, *Gurer*, *el-Mültekâ* ve *Tenvîr*'in iskeletini oluşturmuştur. Ve bu metinlerde *Vikâye*'ye benzer bir şekilde ihtilaflı meselelerde tercih yapılmak suretiyle genel olarak sadece Ebu Hanife'nin görüşlerine yer verilmiştir. *Mültekâ* müellifi her ne kadar ihtilaflara yer verse de genellikle Ebu Hanife'nin görüşünü tercih ederek diğer metinleri takip etmiştir. Böylece Kudûrî'nin *Muhtasar*'ında yavaş yavaş daralmaya başlayan Ebu Hanife-Ebu Yusuf-Şeybânî çizgisi, *Vikâye* ve *el-Muhtâr*'ın yazıldığı dönemden itibaren sadece Ebu Hanife'nin görüşlerinden ibaret hale gelmiştir. Ebu Hanife'nin görüşünün Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerine tercihi muhtasarların genelinde gözlenen bir tavidir. Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı bu tavrın bir istisnası kabul edilebilir. Tahâvî ihtilaflı meselelerin birçoğunda diğer muhtasar müelliflerinden farklı olarak ihtilaflara yer vermiş ve genelde mezhebin diğer iki imamının görüşlerini tercih etmiştir.

Tezin ikinci bölümünde ise ağırlıklı olarak Kerhî'nin *Muhtasar*'ı üzerinde durulup eser şekil ve muhteva açısından tanıtılmaya çalışılmıştır. Kerhî *Muhtasar*'ını önce kısa bir metin olması amacıyla telif etmeye başlamış, ibadet bahislerinden sonra kitaba yeni bölümler eklemiş ve rehin bahsinden itibaren konular giderek genişletilmiştir. Dolayısıyla Kerhî'nin *Muhtasar*'ı meseleleri baştan sona doğru genişleyen ve içinde bazı mesele ve bölümlerin zikredilmediği, bazılarının ise çok detaylı olarak verildiği, başı ile sonu hacim açısından birbirine uymayan bir muhtasardır.

Kerhî'nin *Muhtasar*'ı meselelerin sunumu açısından diğer muhtasarlardan farklı bir üsluba sahiptir. Bölüm başlarında konuyla ilgili ayet, hadis ve âsâra yer vermesi, fikhî kavramlara tarif getirmesi, konuyu taksime tabi tutup her bir kısmın şartlarını zikretmesi, asıllar/zâbıtlar tespit etmesi suretiyle konuyu belli bir sistematik içinde ele alması eseri Hanefî muhtasar geleneği içinde özel bir konuma yerleştirmektedir. Meseleleri böyle kapsamlı ve sistematik bir şekilde ele almada Kerhî'nin kelamcı kişiliğinin etkisi olduğu açıktır. Nitekim Kudûrî'nin de bazı tarif, taksim, şart ve zâbıtları zikretme noktasında ondan istifade ettiği görülmektedir. Fakat Kerhî'den bu noktada en çok etkilenen ve onun bu sistematik anlatım tarzını benimseyip, bunu metinler bazında geliştiren kişinin Alauddin es-Semerkindî olduğu söylenebilir. Kâsânî de Kerhî'nin *Muhtasar*'ı ile başlayıp Alauddin es-Semerkindî'nin *Tuhfetu'l-fukahâ*'sı ile devam eden bu sistematik anlatım tarzını *Bedâiu's-sanâî* isimli eserinde daha da geliştirmiş ve bu şekilde sistematik fıkıh çalışmalarına en büyük katkıyı sağlayan kişilerden biri olmuştur.

Tezin üçüncü bölümünde ise klasik dönemin tüm muhtasarları üzerinde etkili olan Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının kaynaklarını ve böylece Hanefî muhtasar geleneğinde muhteva açısından gerçek anlamda etkili olan metni tespit amacıyla Kerhî'nin *Muhtasar*'ı ile Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı arasında icâre örneği üzerinden yapılan şekil ve muhteva karşılaştırması sonucunda Kerhî'nin Hanefî muhtasar geleneğinin oluşumunda özellikle de muhteva açısından Kudûrî üzerinden dolaylı bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Kudûrî *Muhtasar*'ında icâre konularını genel olarak Kerhî'nin işlediği gibi tarif, taksim, şartlar, hükümler, taraflar arasındaki ihtilaflar, fasit icâre akitleri, akdi fesh etmeyi meşru kılan kusur ve mazeretler şeklinde ele almış ve ayrıca Kerhî'nin zikrettiği birçok küllî kâide/zâbitlara da yer vermiştir.

Mesâilin sunumda Kudûrî'nin kullandığı üslup özellikle de tarif ve zâbitlarda Kerhî'nin üslubuna benzemekle birlikte bölümün genelinde Kudûrî'nin daha veciz bir üslup kullandığı görülmüştür. Bunda Kudûrî'nin *Muhtasar*'ının Kerhî'nin *Muhtasar*'ına nispetle daha kısa olmasının etkisi büyüktür. Bu sebeple de Kerhî gibi her konu için ayrı bir başlık ve bu başlık altında genel bir giriş yapmanın yerine konuları mesele üzerinden anlatmaya çalışmış ve Kerhî'nin *Muhtasar*'ında yer alan deliller, detay sayılabilecek hükümler ve ıstisnâ akdi gibi bazı konulara yer vermemiştir.

Kudûrî *Muhtasar*'da ele aldığı konuların hükümleri hakkında ise neredeyse hiç farklı bir şey zikretmemiştir. Sadece Kerhî'nin verdiği icâre tarifini biraz daha geliştirmiş ve iki yerde tercihte bulunmuştur. Bunlardan birinde Ebu Hanife'den gelen zâhir ve nâdir iki rivayet arasında nâdir rivayeden yana yaptığı ve diğer bazı muhtasarların da kendisini takip ettiği tercihidir. Kudûrî'nin imamların görüşlerine muhalif olarak yaptığı ikinci tercihi ise başta Merğînânî olmak üzere onu takip eden diğer muhtasarlar tarafından dikkate alınmamıştır. Kudûrî'yi bu tercihinde sadece -onun *Muhtasar*'ı esas alınarak hazırlanan- *el-Muhtâr* ve *Mecmau'l-Bahreyn*'in sahipleri takip etmiştir.

EKLER

Ek-1: Muhtasarların “İcâre” Bölümünde Karşılaştırılan Konuların Tablosu.⁵⁶⁰

No	Konu	Muhtasarlar									
		Kerhî	Kudûrî	Tuhfe	Hidâye	Vikâye	Muhtâr	Kenz	Gurer	Mültekâ	Tenvîr
1	İcârenin meşruiyet delilleri	√	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Tarifi	√	√	—	√	√	√	√	√	√	√
	Tarife bedel şartının konulması	—	√	—	√	√	√	√	√	√	√
	Tarife menfaat ve ücretin malum olma şartının konulması	—	—	—	—	√	—	√	—	√	—
3	Ecîr-i müşterek’in tarifi	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
4	Ecîr-i hâssın tarifi	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
5	İcârenin, malın mefaati veya işçilik/emek üzerine yapılan şekilde ikiye taksimi	√	—	√	—	—	—	—	—	—	—
6	Menfaat ve ücretin malum olması	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
7	Bey’de semen olabilen şeyin icârede ücret olabilmesi	√	√	—	√	—	√	√	—	√	√
8	İfâ önceliği	√	—	√	—	—	—	—	—	—	—
9	Ücrete hak kazanma şartları	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
10	Kabz öncesi ücrette tasarruf	√	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Menfaatinden istifade edilecek makûdu aleyhin teslim keyfiyeti	√	—	√	—	—	—	—	—	—	—
12	İşin teslimi ve ücret alımı	√	—	√	—	—	—	—	—	—	—
13	İşçinin ücretini alabilmek için malı alıkoyması/hapis hakkı	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
	Terzi gibi çalıştığı malzeme üzerinde kalıcı bir etki oluşturan işçinin ücretini alıncaya kadar malı alıkoyabileceği, hamal gibi her hangi kalıcı etki oluşturmamanın ise malı alıkoyamayacağı.	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
14	Hasar sorumluluğu	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
a)	Ecîr-i müşterek’in elindeki malın helak olması durumundaki hüküm	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√

⁵⁶⁰ Tabloda yer alan (√) işareti konunun ilgili kitapta geçtiğini, (—) işareti geçmediğini, boş bırakılan yerler ise o konu hakkında ilgili kitapta herhangi bir şey zikredilmediği için müellifin neyi tercihi ettiğinin bilinemediğini gösterir.

No	Konu	Muhtasarlar									
		Kerhî	Kudûrî	Tuhfe	Hidâye	Vikâye	Muhtâr	Kenz	Gurer	Mültekâ	Tenvîr
	Bu konudaki mezhep imamları arasındaki ihtilafın zikredilmesi	√	√	√	√	—	—	—	√	√	—
	Bu ihtilafta sadece Ebu Hanife'nin görüşüne yer verenler veya tercih edenler	—	—	—	√	√	√	√	√	√	√
b)	Ecîr-i hâssın elindeki malın helak olması durumunda tazmin yükümlülüğü olmadığı	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
15	Gayrimenkul icâresi	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
16	Akdin başlangıç süresi	√	—	√	√	√	—	√	√	√	√
17	Şart ve tayin muhayyerliği	√	√	—	√	√	—	√	√	√	√
a)	Tayin muhayyerliği	√	√	—	√	√	—	√	√	√	√
b)	Şart muhayyerliği	√	√	—	√	√	—	√	√	√	√
ba.	Kiraya verilen yerde yapılacak iki farklı işe göre iki farklı ücret takdir edilmesi ve bu konuda mezhep imamlarının ihtilafı	?	√	—	√	√	—	√	√	√	√
	Bu ihtilafta sadece Ebu Hanife'nin görüşünü zikreden veya tercih edenler	—	—	—	√	√	—	√	√	√	√
bb.	İşin zamanında iki farklı seçenek ve ücret sunma ve bu konuda mezhep imamları arasındaki ihtilaf	√	√	—	√	√	—	√	√	√	√
	Bu ihtilafta sadece Ebu Hanife'nin görüşünü zikreden veya tercih edenler	—	—	—	√	√	—	√	√	√	√
	İkinci gün üzerine yapılan ücret anlaşması fasittir, diyen Ebu Hanife'nin işin ikinci gün yapılması durumunda verilecek ücret hakkındaki görüşü	?	√	—	√	√	—	—	√	√	—
	Yukarıdaki meselede Ebu Hanife'den gelen zahîr rivaye görüşüne muhalif nâdir rivaye görüşünü tercih eden Kudûrî ve bu konuda onu takip edenler	—	√	—	—	√	—	—	√	√	—

⁵⁶¹ Kudûrî'nin şerhte bahsettiği halde Kerhî'ye ait olup olmadığı anlaşılamayan; fakat meselenin siyak ve sibakından Kerhî'nin *Muhtasar*'ında zikredilmiş olma ihtimali yüksek olan meseleler için soru işareti konulmuştur.

No	Konu	Muhtasarlar									
		Kerhî	Kudûrî	Tuhfe	Hidâye	Vikâye	Muhtâr	Kenz	Gurer	Mültekâ	Tenvîr
18	Binek hayvanının kiralanmasıyla ilgili hükümler	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
19	Çocuğun babası veya başka biri tarafından ücret karşılığı işe verilmesi	√	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	Sütanne kiralama	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
	Sütanneyi yiyeceği ve giyeceği karşılığında kiralama noktasında mezhep imamlarının ihtilafının zikredilmesi	√	—	√	√	—	—	—	—	√	—
	Bu konuda Ebu Hanife'nin görüşünü tercih edenler		√		√	√	√	√	√	√	√
21	Karşılıklı bedellerin menfaat türünden olması	√	—	—	√	√	—	√	√	√	√
22	Taraflararası ihtilaflar	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
23	Istisnâ/sipariş akdine yer verilmesi ⁵⁶²	√	—	√	√	√	√	√	√	√	√
	Istisnânın tarifi	√	—	√	√	√	—	—	√	√	√
	Istisnâ akdin hem mebî' hem amel üzere olduğu tarifini tercih edenler	√	√ ⁵⁶³	√	—	—			—	—	—
	Akdin sadece mebî' üzere olduğu tarifini tercih edenler	—	—	—	√	√			√	√	√
	Istisnâ akdinin akit yapıldığı andan itibaren bağlayıcı olduğunu söyleyenler	—	— ⁵⁶⁴	—	—	√	—	—	√	√	√
24	Fâsit icâre akitleri	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
	Bey' akdini ifsad eden her türlü cehalet/bilinmezliğin icâreyi de ifsat edeceği zâbıtı.	√	—	√	—	—	—	—	—	—	—
	Hisseli malın ortaklardan başkasına kiraya verilmesi	√	√	√	√	√	—	√	√	√	√

⁵⁶² Istisna akdi Kerhî'nin *Muhtasar*'ında icâre bahsinde diğer muhtasarlarda ise selem bahsinde zikredilmiştir.

⁵⁶³ Kudûrî *Muhtasar*'da istisnâ akdinden bahsetmese de Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte onun verdiği tarifi sahih kabul etmektedir.

⁵⁶⁴ Kudûrî icâre akdinin bağlayıcı olmadığını Kerhî'nin *Muhtasar*'ına yaptığı şerhte söylemektedir.

No	Konu	Muhtasarlar									
		Kerhî	Kudûrî	Tuhfe	Hidâye	Vikâye	Muhtâr	Kenz	Gurer	Mültekâ	Tenvîr
	Bu konuda mezheb imamlarının ihtilaflarını zikredenler	?	√	√	√	—		—	—	√	—
	Bu konudaki ihtilafta sadece Ebu Hanife'nin görüşüne yer verenler	√	—	—	—	√		√	√	—	√
	İbadet veya masiyet işleri için icârenin fasit olması	—	√	√	√	√	√	√	√	√	√
	Kur'ân ve fıkıh öğretme, imamet ve müezzinlik hizmetlerine karşı ücret alınmasının sonradan caiz görülmesi		—	—	√	√	√	√	√	√	—
	Fasit icârede anlaşılan ücreti aşmamak şartıyla ecr-i misl verilmesi gerektiği hükmü	—	√	√	√	√	√	√	√	√	√
25	Akdin feshi/sona erdirilmesi	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
a)	Kiralanan şeyde oluşan kusur/ayıp sebebiyle akdni feshi	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√
	Menfaatin tamamen yok olduğu durumlarda akdin kendiliğinden fesh olduğunu (infisah) konusunda Kudûrî'nin tercihi ve onu takip edenler		√	√	—	—	√	—	—	—	—
	Aynı durumda akdin kendiliğinden fesh olmayıp feshin meşru olduğunu tercih edenler		—	—	√	√	—	√	√	√	√
b)	Bir mazeret/özür sebebiyle akdin feshi	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√

EK-2: Tahâvî, Kerhî, Kudûrî ve Semerkandî'nin Muhtasarlarında Yer Alan Kitapların Karşılaştırmalı Tablosu

Muhtasaru't-Tahâvî	No	Muhtasaru'l-Kudûrî	No	Muhtasaru'l-Kerhî	No	Tuhfetü'l-Fukaha	No
كتاب الطهارة	1	كتاب الطهارة	1	كتاب الطهارة	1	كتاب الطهارة	1
كتاب الصلاة	2	كتاب الصلاة	2	كتاب الصلاة	2	كتاب الصلاة	2
كتاب الزكاة	3	كتاب الزكاة	3	كتاب الجنائز	3	كتاب الجنائز	3
كتاب الصيام	4	كتاب الصوم	4	كتاب الزكاة	4	كتاب الزكاة	4
كتاب الحج	5	كتاب الحج	5	كتاب الصيام	5	كتاب الصوم	5
كتاب البيوع	6	كتاب البيوع	6	كتاب المناسك	6	كتاب المناسك	6
كتاب الاستبراء	7	كتاب الصرف	7	كتاب البيوع	7	كتاب البيوع	7
كتاب الرهن	8	كتاب الرهن	8	كتاب النكاح	8	كتاب النكاح	8
كتاب المداینات	9	كتاب الحجر	9	كتاب الطلاق	9	كتاب الطلاق	9
كتاب الحجر	10	كتاب الإقرار	10	كتاب الرضاع	10	باب الرضاع	
كتاب الصلح	11	كتاب الإجارة	11	كتاب العدد	11	باب العدة	
كتاب الكفالة	12	كتاب الشفعة	12	كتاب العتاق	12	كتاب العتاق	10
كتاب الشركة	13	كتاب الشركة	13	كتاب الأیمان	13	كتاب الأیمان	11
كتاب الوكالة	14	كتاب المضاربة	14	كتاب الإجازات	14	كتاب الإجازات	12
كتاب الإقرارات	15	كتاب الوكالة	15	كتاب الشركة	15	كتاب الشركة	13
كتاب العارية	16	كتاب الكفالة	16	كتاب المضاربة	16	كتاب المضاربة	14
كتاب الغصب	17	كتاب الحوالة	17	كتاب الصرف	17	كتاب الصرف	15
كتاب الشفعة	18	كتاب الصلح	18	كتاب الرهن	18	كتاب الرهن	16
كتاب المضاربة	19	كتاب الهبة	19	كتاب الشفعة	19	كتاب الشفعة	17
كتاب المساقاة	20	كتاب الوقف	20	كتاب الذبائح	20	كتاب الذبائح	18
كتاب الإجازات	21	كتاب الغصب	21	كتاب الصيد	21	كتاب الصيد	19
كتاب المزارعة	22	كتاب الوديعة	22	كتاب الأضحیة	22	كتاب الأضحیة	20
كتاب أحكام الأرضین	23	كتاب العارية	23	كتاب الغصب	23	كتاب الغصب	21
كتاب العطایا والوقوف	24	كتاب اللقيط	24	كتاب الديات	24	كتاب الديات	22
كتاب اللقطة والابق	25	كتاب اللقطة	25	كتاب الجنایات	25		
كتاب اللقيط	26	كتاب الخنثی	26	كتاب الحدود	26	كتاب الحدود	23
كتاب الفرائض	27	كتاب المفقود	27	كتاب السرقة	27	كتاب السرقة	24
كتاب الوصایا	28	كتاب الإباق	28	كتاب الهبة	28	كتاب الهبة	25
كتاب الوديعة	29	كتاب إحياء الموات	29	كتاب الوديعة	29	كتاب الوديعة	26
كتاب قمسة الغنائم	30	كتاب المأذون	30	كتاب العارية	30	كتاب العارية	27
كتاب النكاح	31	كتاب المزارعة	31	كتاب الدعوى والبیانات	31	كتاب الدعوى والبیانات	28
كتاب الطلاق	32	كتاب المساقاة	32			كتاب الإقرار	29
كتاب القصاص والديات	33	كتاب النكاح	33	كتاب الوصایا	32	كتاب الوصایا	30
كتاب قتل أهل البغی	34	كتاب الرضاع	34	كتاب الوكالة	33	كتاب الوكالة	31
كتاب المرتد	35	كتاب الطلاق	35	كتاب الكفالة	34	كتاب الكفالة	32

33	كتاب الحوالة	35	كتاب الحوالة	36	كتاب الرجعة	36	كتاب الحدود
34	كتاب الصلح	36	كتاب الصلح	37	كتاب الإيلاء	37	كتاب السرقة
35	كتاب المزارعة	37	كتاب المزارعة	38	كتاب الخلع	38	كتاب الأشربة
36	كتاب الإكراه	38	كتاب الإكراه	39	كتاب الظهار	39	كتاب السير والجهاد
37	كتاب القسمة	39	كتاب القسمة	40	كتاب اللعان	40	كتاب الصيد والذبائح
38	كتاب المأذون	40	كتاب المأذون	41	كتاب العدة	41	كتاب الضحايا
		41	كتاب الإقرار	42	كتاب النفقات	42	كتاب السبق
39	كتاب السير	42	كتاب السير	43	كتاب العتق	43	كتاب الكفارات والندور
40	كتاب الشرب	43	كتاب الشرب	44	كتاب التدبير	44	كتاب أدب القاضي
41	كتاب الأشربة			45	كتاب الاستيلاء	45	كتاب الشهادات
42	كتاب الحظر والإباحة	44	كتاب الحظر والإباحة	46	كتاب المكاتب	46	كتاب الرجوع عن
		45	كتاب الأشربة	47	كتاب الولاء	47	كتاب الدعوى والبيئات
		46	كتاب الكفارات	48	كتاب الجنائيات	48	كتاب العتاق
43	كتاب السبق			49	كتاب الديات	49	كتاب المكاتب
44	كتاب المفقود			50	كتاب القسامة	50	كتاب الولاء
45	كتاب اللقيط واللقطة			51	كتاب المعاقل	51	كتاب المفقود
46	كتاب الخثي			52	كتاب الحدود	52	كتاب الإكراه
47	كتاب الشهادات			53	كتاب السرقة وقطع الطريق	53	كتاب القسمة
48	كتاب الرجوع عن			54	كتاب الأشربة	54	كتاب المأذون في
49	كتاب أدب القاضي			55	كتاب الصيد والذبائح	55	كتاب الكراهة
50	كتاب الوقف والصدقة			56	كتاب الأضحية		
				57	كتاب الأيمان		
				58	كتاب الدعوى		
				59	كتاب الشهادات		
				60	كتاب الرجوع عن		
				61	كتاب آداب القاضي		
				62	كتاب القسمة		
				63	كتاب الإكراه		
				64	كتاب السير		
				65	كتاب الحظر والإباحة		
				66	كتاب الوصايا		
				67	كتاب الفرائض		

EK: 2: el-Hidâye Tertibi Üzerine Hazırlanan Muhtasarlarda İçinde Yer Alan Kitapların Karşılaştırmalı Tablosu:

Gurer (Vikâye'den farklı)	No	en-Nukâye (Vikâye'den farklı)	No	Tenvîr (Vikâye ile aynı)	No	Mültekâ (Vikâye ile aynı)	No	Kenz (Vikâye ile aynı)	No	Vikâye (el-Hidâye ile aynı)	No	el-Hidâye	No
الطهارة	1	الطهارة	1	الطهارة	1	الطهارة	1	الطهارة	1	الطهارة	1	الطهارة	1
الصلاة	2	الصلاة	2	الصلاة	2	الصلاة	2	الصلاة	2	الصلاة	2	الصلاة	2
الزكاة	3	الزكاة	3	الزكاة	3	الزكاة	3	الزكاة	3	الزكاة	3	الزكاة	3
الصوم	4	الصوم	4	الصوم	4	الصوم	4	الصوم	4	الصوم	4	الصوم	4
الحج	5	الحج	5	الحج	5	الحج	5	الحج	5	الحج	5	الحج	5
الأضحية	6	النكاح	6	النكاح	6	النكاح	6	النكاح	6	النكاح	6	النكاح	6
الصيد	7	الرضاع	7	باب الرضاع	7	الرضاع	7	الرضاع	7	الرضاع	7	الرضاع	7
الذبائح	8	الطلاق	8	الطلاق	7	الطلاق	8	الطلاق	8	الطلاق	8	الطلاق	8
الجهاد	9	العتاق	9	العتق	8	العتاق	9	العتاق	9	العتاق	9	العتاق	9
إحياء الموات	10	المكاتب	10	الأيمان	9	الأيمان	10	الأيمان	10	الأيمان	10	الأيمان	10
الكرامية	11	الأيمان	11	الحدود	10	الحدود	11	الحدود	11	الحدود	11	الحدود	11
النكاح	12	البيع	12	السرقه	11	السرقه	12	السرقه	12	السرقه	12	السرقه	12
الرضاع	13	باب الصرف	13	الجهاد	12	الجهاد	13	السير	13	الجهاد	13	السير	13
الطلاق	14	الشفعة	13	اللقيط	13	اللقيط	14	اللقيط	14	اللقيط	14	اللقيط	14
العتاق	15	القسمه	14	اللقطة	14	اللقطة	15	اللقطة	15	اللقطة	15	اللقطة	15
الهبة	16	الهبة	15	الأبق	15	الأبق	16	الأبق	16	الأبق	16	الأبق	16
الولاء	17	الإجارة	16	المفقود	16	المفقود	17	المفقود	17	المفقود	17	المفقود	17
الأيمان	18	العارية	17	الشركة	17	الشركة	18	الشركة	18	الشركة	18	الشركة	18
الحدود	19	الوديعة	18	الوقف	18	الوقف	19	الوقف	19	الوقف	19	الوقف	19
السرقه	20	الغصب	19	البيوع	19	البيع	20	البيع	20	البيع	20	البيع	20
الأشربة	21	الرهن	20	باب الصرف	20	الصرف	21	الصرف	21	الصرف	21	الصرف	21
الجنايات	22	الكفالة	21	الكفالة	20	الكفالة	22	الكفالة	22	الكفالة	22	الكفالة	22
الديات	23	الحوالة	22	الحوالة	21	الحوالة	23	الحوالة	23	الحوالة	23	الحوالة	23
المعاقل	24	الوكالة	23	القضاء	22	القضاء	24	القضاء	24	القضاء	24	القضاء	24
الأبق	25	الشركة	24	الشهادات	23	الشهادة	25	الشهادة	25	الشهادة	25	الشهادة	25
المفقود	26	المضاربة	25	الوكالة	24	الوكالة	26	الوكالة	26	الوكالة	26	الوكالة	26
اللقيط	27	المزارعة	26	الدعوى	25	الدعوى	27	الدعوى	27	الدعوى	27	الدعوى	27
اللقطة	28	باب المساقاة	27	الإقرار	26	الإقرار	28	الإقرار	28	الإقرار	28	الإقرار	28
الوقف	29	إحياء الموات	27	الصلح	27	الصلح	29	الصلح	29	الصلح	29	الصلح	29
البيوع	30	باب الشرب	28	المضاربة	28	المضاربة	30	المضاربة	30	المضاربة	30	المضاربة	30
الشفعة	31	الوقف	28	الإيداع	29	الوديعة	31	الوديعة	31	الوديعة	31	الوديعة	31
الهبة	32	الكرامية	29	العارية	30	العارية	32	العارية	32	العارية	32	العارية	32
الإجارة	33	الأشربة	30	الهبة	31	الهبة	33	الهبة	33	الهبة	33	الهبة	33

العارية	34	الذبائح	31	الإجارة	32	الإجارة	34	الإجارة	34	الإجارة	34	الإجارات	34
الوديعة	35	الأضحية	32	المكاتب	33	المكاتب	35	المكاتب	35	المكاتب	35	المكاتب	35
الرهن	36	الصيد	33	الولاء	34	الولاء	36	الولاء	36	الولاء	36	الولاء	36
الغصب	37	اللقيط واللقطة	34	الإكراه	35	الإكراه	37	الإكراه	37	الإكراه	37	الإكراه	37
الإكراه	38	المفقود	35	الحجر	36	الحجر	38	الحجر	38	الحجر	38	الحجر	38
الحجر	39	القضاء	36	المأذون	37	المأذون	39	المأذون	39	المأذون	39	المأذون	39
المأذون	40	الشهادة	37	الغصب	38	الغصب	40	الغصب	40	الغصب	40	الغصب	40
الوكالة	41	الإقرار	38	الشفعة	39	الشفعة	41	الشفعة	41	الشفعة	41	الشفعة	41
الكفالة	42	الدعوى	39	القسمة	40	القسمة	42	القسمة	42	القسمة	42	القسمة	42
الحوالة	43	الصلح	40	المزارعة	41	المزارعة	43	المزارعة	43	المزارعة	43	المزارعة	43
المضاربة	44	الحدود	41	المساقاة	42	المساقاة	44	المساقاة	44	المساقاة	44	المساقاة	44
الشركة	45	السرقه	42	الذبائح	43	الذبائح	45	الذبائح	45	الذبائح	45	الذبائح	45
المزارعة	46	الجهاد	43	الأضحية	44	الأضحية	46	الأضحية	46	الأضحية	46	الأضحية	46
المساقاة	47	الجنائيات	44	الحظر	45	الكرهية	47	الكرهية	47	الكرهية	47	الكرهية	47
الدعوى	48	الديات	45	إحياء الموات	46	إحياء الموات	48	إحياء الموات	48	إحياء الموات	48	إحياء الموات	48
الإقرار	49	الإكراه	46	الأشربة	47	الأشربة	49	الأشربة	49	الأشربة	49	الأشربة	49
الشهادة	50	الحجر	47	الصيد	48	الصيد	50	الصيد	50	الصيد	50	الصيد	50
الصلح	51	الوصايا	48	الرهن	49	الرهن	51	الرهن	51	الرهن	51	الرهن	51
القضاء	52	الخنثى	49	الجنائيات	50	الجنائيات	52	الجنائيات	52	الجنائيات	52	الجنائيات	52
القسمة	53			الديات	51	الديات	53	الديات	53	الديات	53	الديات	53
الوصايا	54			المعاقل	52	المعاقل	54	المعاقل	54	المعاقل	54	المعاقل	54
الوصية بالثلث	55			الوصايا	53	الوصايا	55	الوصايا	55	الوصايا	55	الوصايا	55
				الخنثى	54	الخنثى	56	الخنثى	56	الخنثى	56	الخنثى	56
				الفرائض	55	الفرائض	57	الفرائض	57				

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet, “Dürerü’l-Hükkâm”, *DİA*, X, 27, İstanbul 1994.
- Aktâ’, Ebu’n-nasr Ahmed b. Muhammed, *Şerhu muhtasari’l-Kudûrî*, Çorlulu Ali Paşa, no: 207
- Alâüddîn Semarkandî, Ebu bekr Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetu’l-Fukaha*, Beyrut 1405/1984, III cilt.
- Apaydın, H. Yunus, “Kerhî” *DİA*, XXV, 285, Ankara 2002.
- Aybakan, Bilal, “Furu’ Fıkıh Sistematiği Üzerine”, *MÜİFD*. 31 (2006/2), 5-32.
- ___ “Hapis Hakkı”, *DİA*, XVI, 65, İstanbul 1997.
- ___ “İfâ”, *DİA*, XXI, 498, İstanbul 2000.
- ___ “İnfisâh”, *DİA*, XXII, 292, İstanbul 2000.
- ___ “İvaz”, *DİA*, XXIII, 488, İstanbul 2001.
- Aynî, Ebu Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *Remzu’l-hakâik şerhu Kenzi’d-Dekâik*, Karaçi, ts.
- Bakır, Mustafa, “Kâide”, *DİA*, XXIV, 205, Ankara 2001.
- Bardakoğlu, Ali, “İcâre”, *DİA*, XXI, 379, İstanbul 2000.
- Basrî, Ebu’l-Hüseyn Muhammed b. Ali, *el-Mu’temed fî usûli’l-fikh* (nşr. Muhammed Hamidullah), Dımeşk 1384/1964, II cilt.
- Başoğlu, Tuncay, “Saymerî, Hüseyin b. Ali”, *DİA*, XXXVI, 215, İstanbul 2009.
- ___ “Tahric”, *DİA*, XXXIX, 420, İstanbul 2010.
- Bedir, Mürteza, “Tâcüşşerîa”, *DİA*, XXXIX, 360, İstanbul 2010.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü’s-suğrâ* (tahk., Ziyâurrahman A’zamî) Riyad 1422/ 2001, V cilt.
- Boynukalın, Mehmet, *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin Kitâbu’l-Asl adlı eserinin tanıtımı ve fikh usulü açısından tahlili*, İstanbul 2009.

- Burhâneddin, Mahmud b. Ahmed İbn Mâze *el-Muhîtu 'l-Burhânî*, (nşr. Naîm Eşref Nur Ahmed), Karaçî 2004, XXV cilt.
- Cebûrî, Hüseyin Halef Süleyman, *el-Ekvâlü 'l-Usûliyye li 'l-İmam Ebi 'l-Hasen el-Kerhî*, Mekke 1989.
- Cessas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu 'l-Kurân* (neşr, Muhammed es-Sâdık Kamhâvî.), Beyrut 1412/1992 V cilt.
- ___ *Şerhu Muhtasari 't-Tahâvî* (neşr, Dr. Saîd Bektaş ve dğr.), Beyrut 2010 VIII cilt.
- ___ *el-Fusûl fi 'l-usûl* (neşr, Dr. Acîl Câsim en-Neşmî.), yrs. 1414/1994 IV cilt.
- ___ *Muhtasaru İhtilâfi 'l-ulemâ* (neşr, Abdullah Nezir Ahmed.), Beyrut. 1995 V cilt.
- Cici, Recep, *Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları*, TALİD, Cilt 3, Sayı 5, 2005, 215-248
- Cîzânî, Muhammed b. Hüseyin, *Fıkhü'n-Nevâzil*, 2005, IV cilt.
- Durmuş, İsmail, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 57, İstanbul 2006.
- Ebu Süleyman, Abdulvehhâb İbrahim, *Tertîbu mevzûâti 'l-fikhiyye*, Mekke 1998.
- Gölcük, Şerafettin, “Ebu Abdullah el-Basrî”, *DİA*, X, 84, İstanbul 1994.
- Gözübenli, Beşir, “Hâkim eş-Şehîd”, *DİA*, XV, 195, İstanbul 1997.
- Gündüzöz, Soner, “Tenûhî”, *DİA*, XL, 469, İstanbul 2011.
- Güney, Necmeddin, *Kudûrî'nin “Şerhu Muhtasari 'l-Kerhî” adlı eserinin eserinin 'siyer' bölümünün edisyon kritiği* (Yüksek Lisans Tezi) Konya 2006.
- Güngör, Mevlüt, “Cessâs”, *DİA*, VII, 427, İstanbul 1993.
- Ğüneymî, *el-Lübab fi şerhi 'l-Kitap* (nşr. Said Bekdâş) Beyrut 1431/2010 V cilt.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, “Berâat-i İstihlâl”, *DİA*, V, 470, İstanbul 1992.
- Hâkim eş-Şehid, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, *el-Kâfi*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi Koleksiyonu, no: 922; Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa Koleksiyonu, no: 288.

- Halebî, İbrahim b. Muhammed, Mülteka'l-ebhûr, Beyrut 1419/1998, IV cilt. (Şerhi *Mecmeu'l-Enhûr*'la birlikte)
- Hamevî, Ebû Abdullah Yâkut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldan*, Beyrut tr., V cilt.
- Hârûnî, Ahmed b. Hüseyin b. Harun, *Şerhü't-Tecrid fi fikhi'z-Zeydiyye* (nşr. Muhammed Yahya Salim Azzan, Hamid Cabir Ubeyd), San'a 2006/1427, VI cilt.
- Haskefî, Muhammed b. Ali, *ed-Dürrü'l-muhtâr* (nşr. Abdülmün'im Halil İbrahim), Beyrut 1423/2002
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu medîneti's-selâm* (nşr. Beşşar Avvad), Beyrut 2001, XVI cilt.
- Hazne, Heysem, *Tatavvuru'l-fikri'l-usûliyyi el-Hanefî*, Amman 2007.
- Heyet, *Mecelletü'l-ahkâmi'l-adliyye*, Kostantiniyye 1305.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin, İbn Âbidîn, *Şerhu ukûdi resmi'l-müfît*, y.y. ts. (Resâilü İbn Âbidîn içinde)
___ *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr şerhi Tenvîri'l-Ebsâr* (nşr. Adil Ahmet ve Ali Muhammed), Riyad 1423/2003, XIV cilt.
- İbn Ebî'l-Avâm Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed, *Fadâilü Ebî Hanîfe ve ahbâruhû e menâkibuhû* (nşr. Latîfurrahmân el-Behrâicî) Mekke, 2010.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), y.y. 1998, XXI cilt.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim *el-Bahru'r-râik* (nşr, Zekeriyya Umeyrât) Beyrut, 1997.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ, *Tabakâtü'l-Mutezile* (nşr. Susanna Diwald-Wilzer), Beyrut 1961.
- İbnü'n-Nedim, Muhammed b. İshak, *el-Fihrist* (nşr. İbrahim Ramazan), Beyrut 1997
- İbnü's-Sââtî, *Mecmau'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* (nşr. İlyas Kaplan), Beyrut 2005
- İlhan, Avni, "Ebû Hâşim el-Cübbâ", *DİA*, X, 146, İstanbul 1994.

İltaş, Davut, “Tahâvî”, *DİA*, XXXIX, 385, İstanbul 2010.

İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, Beyrut ts. II cilt.

İtkânî, Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gazî el-Fârâbî, *et-Tebyîn* (nşr., Sâbır Nasr Mustafa Osman), yr. 1999, II cilt.

Kâdî Abdülcabbâr, *Fadlu'l-i'tizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile*, (nşr. Seyyid Fuâd) Tunus 1393/1974

Kâdîhân, Ebu'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr, *el-Fetâvâ*, Mısır 1310, (*el-Fetâvâ el-Hindiyye*'ye birlikte)

Kallek, Cengiz, “Ebû Saîd el-Berdaî”, *DİA*, X, 219 İstanbul 1994.

___ “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, 471, İstanbul 1998.

___ “Kudûrî”, *DİA*, XXVI, 321 Ankara 2002.

Kandemir, M. Yaşar, “Emâlî”, *DİA*, XI, 70, İstanbul 1995.

Karaman, Hayreddin, “Ayn”, *DİA*, IV, 257, İstanbul 1991.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâiu's-sanâî*, Beyrut 1986, VII cilt.

Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn* (nşr. Şerafettin Yalpkaya, Rifat Bilge) Beyrut ts., II cilt.

Kaya, Eyyüp Said, “Muhtasar” *DİA*, XXXI, 61, İstanbul 2006

___ “el-Mebcut”, *DİA*, XXVIII, 214, İstanbul 2010.

___ “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”, *DİA*, XXXII, 188, İstanbul 2006.

___ “Nâdirü'r-rivâye”, *DİA*, XXXII, 278, İstanbul 2006.

___ “Zâhiru'r-rivâye”, *DİA*, (yayın aşamasında)

___ *Haneî mezhebinde nevâzil literatürünün doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitabı'n-Nevâzil'i* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1996.

___ *Mezheplerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl*, (Yayınlanmamış doktora tezi) İstanbul 2001.

- Kevserî, Muhammed Zahid, *Hüsni't-tekâdi fî sîreti'l-imâm Ebî Yûsûf el-Kâdi*, y.y. ts.
- Kırbyık, Kasım, “Ebû Hâzim el-Kâdi”, *DİA*, X, 158, İstanbul 1994.
- Koca, Ferhat, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 65-66, İstanbul 2006.
- Koloğlu, Orhan Şener, *Cübbâiler'in kelim sistemi*, İstanbul 2011.
- Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebû bekr, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, Köprülü Hacı Ahmed Paşa, No: 93; Süleymaniye Ktp, D. İbrahim Paşa Koleksiyonu, No: 563.
- ___ *el-Muhtasar* (nşr. Sâid Bekdâş), Beyrut 1431/2010 (*el-Lübab* şerhinin sonunda VI. cilt)
- ___ *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî li-Ebi'l-Hüseyn el-Kudûrî min evveli kitâbi'l-icârât ilâ âhiri kitâbi'-rehn*, (thk., Abdulmuhsin b. Abdullah), (Doktora Tezi) Muhammed b. Suud Üniv. Riyad 1429.
- Kureşî, Ebu Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (nşr. Dr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv), y.y., 1993.
- Kutluboğa, Kasım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim* (nşr. M. Hayr Ramazan Yusuf), Dimeşk 1992.
- ___ *et-Tashih ve't-tercih alâ Muhtasari'l-Kudûrî* (nşr. Ziya Yunus), Beyrut 2002.
- Leknevî, Abdulhayy *el-Fevâidu'l-Behiyye*, Beyrut ts.
- ___ *en-Nâfiu'l-kebîr li men yutâliu'l-Câmia's-Sağîr*, Karaçi 1990.
- ___ *Şerhu'l-Hidâye* (nşr. Naim Eşref Nur Ahmed), Karaçi 1417, VIII cilt.
- Makdisi, George, *Ortaçağ'da yüksek öğretim* (trc., Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu), İstanbul 2012.
- Mercânî, Ebu'l-Hasen Harun b. Bahâuddin *Nâzuratu'l-Hak* (nşr. Orhan Ençakar, Abdülkadir Yılmaz), Amman 2012.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mesud, *el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtâr* (nşr. Şuayb el-Arnâvût ve diğerleri), Dimeşk 1430/2009, IV cilt.
- ___ *el-Muhtâr li'l-fetvâ* (nşr. Sâid Bekdâş), Beyrut 2012.

- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz, *Düreru'l-hükkâm fi şerhi gureri'l-ahkâm*, Karaçî ts. (1308 tarihli İstanbul baskısından tıpkıbasım) II cilt.
- Mutarrizî, Ebu'l-Feth Nâsiruddîn, *el-Muğrib fi tertibi'l-Mu'rib* (nşr. Mahmud Fâhûrî, Abdulhamid Muhtar), Haleb, 1399/1979 II cilt.
- Müzenî, Ebu İbrahim İsmail b. Yahya, *el-Muhtasar* (nşr. Muhammed Abdülkadir Şahin), Beyrut 1419/1989
- Neseî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *el-Vâfi*, Süleymaniye Ktp. Yeni Cami Koleksiyonu, no: 592.
- ___ *Kenzu'd-Dakâik*, (nşr. Salahuddin el-Humsî), Dimeşk 2009.
- ___ *Kenzu'd-Dakâik*, (nşr. Said Bekdâş), Beyrut 2011.
- Öz, Mustafa, “Şerîf el-Murtazâ”, *DİA*, XXXVIII, 586, İstanbul 2010.
- Özel, Ahmet, “İbnü's-Sââtî”, *DİA*, XXI, 190-91, İstanbul 2000.
- ___ *Hanefî fıkıh âlimleri*, Ankara 2006.
- ___ “Hizânetü'l-ekmel”, *DİA*, XVIII, 180, İstanbul 1998.
- Özen, Şükrü, “*Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün Yeniden İnşası*” (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi) İstanbul 2001
- Pekcan, Ali, “*İslam Hukuku Literatüründe Fıkıhın Genel Kurallarına Dair İlk Risale (Kerhî'nin “el-Usûl” adlı Risâlesinin Çeviri ve Değerlendirmesi)*” İslamî Araştırmalar Dergisi, cilt: 16 sayı: 2, 2003, s. 299-307.
- ___ “Şâşî, Ebu Ali”, *DİA*, XXXVIII, 367, İstanbul 2009.
- Sadru'ş-Şehîd, Ömer b. Abdülaziz Hüsameddin, *Şerhu edebi'l-kâdî* (nşr. Muhyi Hilal Serhan), Bağdat 1977, IV cilt.
- Sadru'ş-Şerîa, Ubeydullah b. Mesud, *en-Nukâye*, Karaçî, ts.
- ___ *Şerhu'l-Vikâye* (neşr. Dr. Salah Muhammed Ebu'l-Hac), Amman 2006, II cilt.
- Saymerî, Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâhibî*, Beyrut 1985.

- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed *ed-Dav'u'l-lâmî li'ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut 1992, XII cilt.
- Semânî, Ebu Sad Abdülkerim b. Muhammed, *el-Ensâb* (nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Beyrut 1988, V cilt.
- Semerikândî, Ebu'l-leys, Nasr b. Muhammed *Uyûnu'l-mesâil*, (nşr. Seyyid Muhammed Mühenna), Beyrut 1998.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebсут*, Beyrut ts., XXX cilt.
- ___ *Şerhul-câmiî's-sağîr* (nşr. Dr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2011, II cilt.
- Sezgin, Fuat, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî* (Arapça'ya terc., Mahmud Fehmî Hicâzî), Riyad 1991.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebubekr Celâleddin, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lügaviyyîn ve'n-nuhât* (nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), y.y. 1979 II Cilt.
- Şeker, Sefer, “*Cessâs'ın Eserleri Çerçevesinde İlk Dönem Hanefî Hukukçusu Kerhî'nin Fıkıh Yöntemi*” (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Konya 2005
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *Kitabu'l-asl* (nşr. Dr. Muhammed Boynukalın), Beyrut 2012, XII cilt.
- ___ *el-Câmiu's-sağîr* (nşr. Dr. Muhammed Boynukalın), Beyrut 2011.
- ___ *Kitâbu'l-âsâr* (nşr. Hâlid el-Avvâd), Kuveyt 2008.
- Şeyh Nizam ve diğerleri, *el-Fetâvâ el-Hindiyye*, y.y., 1310.
- Şîrâzî, Ebu İshâk İbrahim b. Yusuf, *Tabakâtu'l-fukahâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut ts.
- Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Ali, *el-Muhtasar*, (nşr. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî), Kâhire 1370.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâfu's-saâde*, Beyrut 1985.
- Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah Tenvîru'l-ebâr (nşr. Abdülmünim Halil İbrahim), Beyrut 2002 (Şerhi *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'la birlikte)
- Ünal, Halit, “el-Asl”, *DİA*, III, 494, İstanbul 1991.

- Yaman, Ahmet, “Kenzu’ d-dakâik” *DİA*, XXV, 261-62, Ankara 2002.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Kirmânî, Rükneddin”, *DİA*, XVI, 65, Ankara 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevkî, “Ayn”, *DİA*, IV, 256, İstanbul 1991.
- “Cübbâî Ebû Alî”, *DİA*, VIII, 99, İstanbul 1993.
- Yaylalı, Davut, “el-Mevsılî”, *DİA*, XXIX, 487, Ankara 2004.
- Yılmaz, Abdulkadir, *Hanefî Mezhebinin Rical ve Kitabiyatına Dair Bazı Tetkikat*, Rihle Dergisi, yıl 3, sayı 12, Nisan-Haziran 2011, s. 61-2.
- Yurdağür, Metin, “Kâdî Abdülcebbâr”, *DİA*, XXIV, 103, İstanbul 2001.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman *Siyeru Â‘lâmi’n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr), Beyrut 1983, XXV cilt.
- Zeylaî, Osman b. Ali, *Tebyînu’l-hakâik şerhu Kenzi’ d-Dekâik*, Mısır 1313.